

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2023

3

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Martynas GEDIMINAS. Lelija. 2023. Drobė, akrilas, epoksidinė derva, autorinė technika; 84 x 84

Apie autorių skaitykite p. 27

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romana RAČKAITYTĖ-ČEPAITENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfредas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Problemos ir idėjos

Rasa ČEPAITENĖ. Karo metinės: Putino *popadansas*. *Brangiausia istorijoje istorijos pamoka?* / 2

Tomasz KAMUSELLA. Pataikavimas imperializmui / 11

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Mindaugas PELECKIS. Lietuvių kalbos ateitis priklauso nuo mūsų / 15

Vytautas ABROMAITIS. *Eastern European Blues* / 19

Nuomonės apie nuomones

Virgilijus ČEPAITIS. Trečdalis / 22

Kūryba ir kūrėjai

Raminta JURĖNAITĖ. Senamiesčio veidas be makiažo. *Kęstučio Stoškaus fotoparoda Vilniaus rotušėje* / 24

Danutė ZOVINĖ. Be išankstinės nuostatos / 27

Aistė KISARAUSKAITĖ. Paukštelis, varnas ir tuštuma / 30

Kūryba – visada rizika, arba Kaip tapti Lietuvos šiuolaikinio muzikos teatro varikliu. *Su prodiuserinės kompanijos Operomanija vadove Ana ABLAMONOVA kalbasi teatrologė Kristina STEIBLYTĖ* / 33

Ramunė MARCINKIČIŪTĖ. Tarptautinė teatro diena, arba Robertas Wilsonas Laisvės alėjoje / 39

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. Amžinybė, spoksanti į Lucianą Freudą / 42

Vidas POŠKUS. Modeliuojant Vilnių. *Mindaugo Skudučio paroda VVI meno galerijoje* / 47

Astrida PETRAITYTĖ. Klaipėdiškių dramos versija – spektaklis „Šišion“ / 49

Judita PAUŽUOLYTĖ. Susitikimas, arba „Building a tent“ / 52

Justina KIURŠINAITĖ. Patirti šokį tamsoje / 54

Vytautas LANDSBERGIS. Daina – tai laisvė. *Iš mano atsiminimų* / 57

Herkus KUNČIUS. Litbelas. *Neišnešiotas vaiduoklis* / 59

Branko MILANOVIĆ. Apie charizmą ir pilkumą komunizmo laikais / 68

Paveldas ir paminklai

Almantas SAMALAVIČIUS. Vandens geometrija, arba Persiškų sodų estetinės vilionės / 70

Praeities dabartis

Mykolas DRUNGA. Apie Algirdą M. Budreckį ir jo laikus / 76

Algirdas BUDRECKIS. Voldemaras ir Vilniaus byla / 78

Vytautas NAVAITIS. „Būtovės slėpinių“ teatro uždangą praskleidus (6) / 87

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Kosminė-politinė salza / 93

Viršelio 1 p.: Viktoras PAUKŠTELIS. Šv. Cecilija II. 2023. Drobė, aliejus; 152 x 121

4 p.: Viktoras PAUKŠTELIS. Autoportretas. 2022. Drobė, aliejus; 215 x 165

Antano Lukšėno reprodukcijos

KARO METINĖS: PUTINO *POPADANSAS*

Brangiausia istorijoje istorijos pamoka?

Rusijos karo prieš Ukrainą metinės, atrodytų, jau iš visų pusių aptartos tiek analitikų, tiek ir pseudoinfluencerių, tačiau glumina tai, kad iki šiol neatsakyta į klausimą, kodėl Putinas pradėjo plataus masto invaziją, kurią griežtai draudžia vadinti karu. Išties sunku tą racionaliai paaiškinti. Ko siekia valstybė, nuožmiai atakuodama savo taikios kaimynės miestus ir kaimus, žudydama civilius, naikindama infrastruktūrą? Rusijoje sutrypęs paskutinius pilietinių laisvių daigus, Putinas karo reikmėms nedvejodamas aukoja savo šalies „žmogiškuosius išteklius“, socioekonominės perspektyvas. Agresyvi politika, nusikaltimai žmoniškumui, rusų kariuomenės kasdien daromi Ukrainoje, prieš Kremliaus „rašistų“ režimą nuteikė net iki tol buvusias Rusijai palankias, juo labiau neutralias valstybes. Tikruosius karo tikslus viešai bandoma užmaskuoti prasimanymais, neva viskas buvę atvirkščiai – tai Ukraina klastingai planavusi užpulti Rusiją. Tačiau akivaizdu, kad nauju „mažu pergalingu karu“ diktatorius tikėjosi pakelti smunkančius savo reitingus, sustiprinti autoritetą, kaip jau buvo pavykę 2008 m. po trumpo karo su Sakartvelu, o ypač 2014 m., kai be rimtesnio pasipriešinimo ir be jokių geopolitinių pasekmių okupuotas Krymas. Rusams tai sukėlė euforiją ir pasididžiavimą atgimstančia imperija.

Po Maidano revoliucijos 2013–2014 m., privertusios, kad Maskvos marionetė Viktoras Janukovyčius spruktų iš Kyjivo, Ukrainos kontrolė pradėjo sly-

ti Putinui iš rankų. Invazijos į Krymą, į Donbasą griebtasi ne vien siekiant pamaloninti aršius rusų šovinius, bet ir zonduojant, kaip reaguos Vakarai į tokį nepriklausomos valstybės ketvirčiavimą. Be to, Maidanas nemaloniai priminė, kad sukilusi liaudis gali nuversti korumpuotą režimą. O laisva šalis pašonėje – tikrai nepageidautinas pavyzdys Rusijai. Deja, Vakarai, dėl invazijos pagrasinę mažuoju piršteliu, ilgai tylėjo. Įsidrąsinęs agresorius po 8 metų užpuolė visą Ukrainą – tikėjosi mikliai pakeisti nepaklusnią ir neparankią Kyjivo vadovybę, grąžinti nuverstą Janukovyčių arba primesti kokią nors kitą Putino lengvai kontroliuojamą valdžią.

Tačiau gal tikrosios, tik apdairiai nutylimos karo priežastys buvo ekonominės? Juk ne vien Krymo iškyšulys, bet ir visa Ukrainos žemė turtinga įvairių gamtinių iškasenų, kurių gavyba ateityje užtikrins milžiniškus pelnus ir strateginę padėtį pasaulio energetikos, retųjų metalų rinkose. Šią versiją netiesiogiai patvirtina Kremliaus pastangos masiškai išvaryti ukrainiečius iš gimtosios žemės, negailestingas civilinės infrastruktūros, kuri neturi karinės reikšmės, griovimas. Tai daroma ne tik siekiant įbauginti. Nepaliamajami masyvūs toliašaudės artilerijos smūgiai gali būti kerštas, kad sužlugo pradinis „specialiosios karinės operacijos“ (SKO) planas. Dabar iš visų jėgų bandoma priversti Ukrainą sėsti prie derybų stalo Kyjivui nepalankiomis sąlygomis. Nepamirškime ir spekuliacijų religiniais motyvais

(karo propagandistai dažnai kartoja klišes apie Rusijos, stačiatikių tvirtovės, šventą kovą su „ištvirkusiais Vakaraais“), ir noro neva istoriniais-kultūriniais sumetimais „prichvatizuoti“ Kyjivo Rusios, laikomos valstybingumo ištakomis, simbolinį kapitalą.

Žinoma, Rusijos prezidentas, įtvirtinęs ilgametę personalistinę diktatūrą, galėjo griebtis agresijos prieš suverenią šalį, nenurodydamas jokių savo išpuolio priežasčių. Tačiau karo metinių proga Putinas vėl kartoj tuos pačius pseudoistorinius argumentus, išsakytus invazijos išvakarėse, tendencingai interpretuodamas XX a. vidurio įvykius. Antiukrainietiška retorika buvo gausiai apkašyta istorinėmis nuorodomis ir sugretinimais. 2022 m. vasario 21 ir 24 d. vieši Putino kreipimaisi į visuomenę demonstravo, kad nuo grasinimų išspręsti „Ukrainos klausimą“ pereinama prie karo veiksmų, užmaskuotų „demilitarizacijos“, „denacifikacijos“, „tikrosios dekomunizacijos“ terminais. Kaltinimai, neva Ukrainoje (ir Baltijos šalyse) atgimsta nacizmas, anaip tol nėra nauji – ši korta dažnai išsitraukiama nuo pat SSRS žlugimo laikų, tokio pobūdžio spekuliacijos ypač suaktyvėjo per 2014 m. „Krymo kampaniją“. Putinas ir jo propagandistai „radikalizmu“ ir „nacizmu“ vadina bet koki, tikrą ar tariamą, priešišumą rusams bei rusiškumui. Svaidentis šiais kaltinimais, dažnai brėžiamos paralelės su Antruoju pasauliniu karu, kurį Rusija giriasi laimėjusi pati viena, grasindama „Galime pakartoti“ (*Можем повторить*).

Pernai vasario 21-osios televiziniame kreipimesi į visuomenę Putinas beveik valandą pureno dirvą, kad ideologiškai pagrįstų karinės agresijos „būtinybę“, nors tądien savo planų iki galo dar neatskleidė.¹ Tiesiog ilgai ir nuobodžiai postringavo apie tai, kodėl ukrainiečių nelaiko visaverte tauta, o Ukrainos – tikra valstybe. Vėliau komentatoriai tuos paistalus pavadino „brangiausia istorijoje istorijos pamoka“. Ar tikrai istorijos?

Putinas tvirtino, atseit Ukrainą įsteigė Rusijos bolševikai, Sovietų Sąjungos tautoms suteikdami daugiau federacinių teisių. Ukrainos „krikštądeviu“ tapęs pats Leninas, todėl keista, kad nedėkingi ukrainiečiai dabar verčia paminklus tikrajam savo valstybės įkūrėjui. Nepriklausomos Ukrainos atsiradimą su tarptautinės

bendruomenės pripažintomis sienomis, anot Putino, palaimino ir kiti sovietų vadai – Josifas Stalinas, Nikita Chruščiovas, prijungę prie USSR neva niekada anksčiau jai nepriklausiusias teritorijas, tarp jų ir Krymo pusiasalį. Paradoksalu, bet Sovietų Sąjungą pasišovęs atkurti Putinas smerkia komunistinį valdymą, sovietų politiką tautų atžvilgiu, o ypač teritorinį-administracinį respublikų padalijimą. Piktinasi „geopolitine Vakarų klasta“, anot jo, Ukraina – tai tik įrankis išardyti Rusijai, kuri tiesiog priversta gintis. Neigdamas realybę, kad Maskva – ne auka, bet kruvina užpuolikė, nuolat priekaištauja Vakarams dėl NATO plėtros į Rytus, neva laužant ankstesnius pažadus to nedaryti.

Pernykštis kreipimasis turėjo parengti Rusijos visuomenę tam, ko didžioji jos dauguma, nepaisant ilgalaikės aršios antiukrainietiškos propagandos, vis dėlto negalėjo susapnuoti net klaikiausiam košmare, – žiauriam karui prieš tautą, laikytą istoriškai ir kultūriškai pačia artimiausia. „Specialioji karinė operacija“ paskelbta ankstų vasario 24-osios rytą,² kai invazija *de facto* jau buvo prasidėjusi. Šiame televiziniame kreipimesi Putinas aiškino, esą SSRS subyrėjusi, kai jos vadovams pritrūko valios ir jėgų apginti valstybės interesus, suprask, dabar nepritrūks nei vieno, nei kito. Nekeista, kad SKO įvardijimas karu, kaip ir antikariniai protestai Rusijoje veikia sulaukė drakoniško baudžiamojo persekiojimo.

Agresijos prieš Ukrainą pretekstai ir tikslai yra vienas kitam prieštaraujančių absurdiškų teiginių kratinys, pavyzdžiui, užsimota ukrainiečius ir „denacifikuoti“, ir „dekomunizuoti“. Tačiau Putino istorinis revizionizmas, kurio evoliuciją analitikai su nerimu stebėjo pastarąjį dešimtmetį,³ gudriai manipuliuoja bendraeuropine istorijos politika, kuri nacizmą laiko absoliučiu blogiu, o Sovietų Sąjungą vadina šio blogio nugalėtoja ir tautų išvaduotoja, matyt, vakariečiai jau pamiršo Stalino flirtą su Hitleriu karo išvakarėse. Išpuolio pradžia Maskva parinko datą iškart po vasario 23-iosios, kai minima Raudonosios armijos, įsteigtos 1918 m., diena, – Kyjivą imta bombarduoti 4-ą valandą ryto. Beje, Ukrainos sostinės apgultį nacistinė Vokietija irgi pradėjo paryčiais, tą primena sovietmečiu buvusi itin populiari Ježio Peterburgskio ir Boriso Kovinevo

Prezentacija „Kaip sutriuškinti fašistus“. Autorius nenurodytas. <https://www.mirf.ru/book/knigi-pro-popadancev-problemy-shtampy/>

daina.⁴ Gal čia ne vien atsitiktinumas, bet ir groteskiška nuoroda į memorialinę sovietų tradiciją?

Dėmesingiau apžvelkime posovietinės Rusijos istorijos politiką, bendriau imant, atminties erdvę, kurioje, pasitelkiant naujus ir senus ritualus, propagandą ir masinę kultūrą, vyksta intensyvus praeities perkūrimas – siekiama ją išnaudoti einamiesiems reikalams ir tikslams.

Pergalės mitas: atminimas, virtęs apsidėmu

Dabartinei Rusijos istorijos politikai, skirtingai nuo sovietinės, stinga loginio nuoseklumo, naratyvinio-simbolinio vientisumo. Nesugebėta įgyvendinti desovietizacijos programų, kaip daugmaž pavyko kitoms regiono šalims. *Perestroikinė* rusų visuomenė stengėsi atsikratyti sovietinio režimo liekanų, be kita ko, pripažino, kad Baltijos šalys buvo okupuotos, o ne pačios savo noru įstojo į Sovietų Sąjungą. (Beje, dvišalė 1991 m. liepos 29 d. sutartis, kurioje Rusija pripažįsta 1990 m. Kovo 11-osios Aktu atkurtą Lietuvos Respubliką, paslaptingu būdu dingo iš oficialaus RF URM tinklalapio, nes prieštarauja dabartinei, okupacijos faktą vėl neigiančiai Maskvos ideologijai, laimė, tas dokumentas internete vis dar prieinamas kitu adresu <http://doc20vek.ru/>

node/3261)⁵ Vis dėlto būtent prezidentas Borisas Jelcinas paskelbė Rusijos Federaciją „valstybe – SSRS teisių perėmėja“. Nors po 1991 m. rugpjūčio pučo komunistų partija prezidento įsaku buvo uždrausta, ši Jelcino sprendimą ji apskundė Konstituciniam Teismui ir bylą laimėjo. Taigi „komunizmo Niurnbergas“ neįvyko, režimo nusikaltimai žmoniškumui nebuvo visuotinai pasmerkti, o pastangų imtis iliustracijos ir platesnės desovietizacijos neparėmė nei senoji nomenklatura, nei nauji politikos bei verslo sluoksniai. Jevgenija Liozina knygoje, skirtoje lyginamajai Vokietijos denacifikacijos ir postsovietinių šalių dekomunizacijos procesų analizei, aptaria nepavykusius

mėginimus liustruoti Rusijos politinę sistemą.⁶

Putinui atėjus į valdžią, pasigirdo kalbos apie „totalaus testinumo doktriną“.⁷ Tą rodė ne tik pagrindinių valstybės simbolių – trispalvės, siejamos su liberalų-demokratų stovykla, herbo su dvigalviu ereliu, perimtu iš Rusijos imperijos, ir „sovietinio / naujojo“ himno – keista kombinacija. Antisovietinę savo pirmtako Jelcino diegtą atminimo kultūrą atmetęs kaip konfrontacinę, Putinas mėgino skirtingų grupių interesus ir praeities interpretacijas sulieti į bendrą istorinį pasakojimą. Tuomet tai atrodė efektyvus būdas sutelkti elektoratą. Tačiau ilgainiui paaiškėjo, kad tokia kompromisinė, vertybiškai eklektiška istorijos politika, siekiant suderinti diametraliai priešingas pozicijas, neįstengia pasiūlyti jokios daugumai piliečių priimtinos ideologinės alternatyvos, kuri pakeistų sovietinį metanaratyvą.⁸ Nepatogius klausimus, ypač susijusius su Stalino represijomis, vis labiau stengiamasi nutylėti, išstumti, užtušuoti, o pozityvūs sovietmečio vaizdiniai gretinami su carinės imperijos kultūriniais laimėjimais ir karinėmis pergalėmis.

Rusija padriką savo istorijos politiką grindžia postmodernistiniu įvaizdžių ir simbolių koliažu, sudurstyta politiškai instrumentalizuojant skirtingas epochas, reiškinius, asmenybes. Šis kratinys tarsi turėtų pateisinti esamą padėtį. Polittechnologas Glebas Pavlovskis,

aptaręs prasminius putinizmo nenuoseklumus, Rusiją pavadino „ironiškąja imperiją“. Pasak jo, „sistema RF“ veikia labiau situatyviai negu strategiškai, panašiai kaip kazino lošėjas, mėgstantis riziką ir bandantis nepraleisti šanso. Iškylantys sunkumai sprendžiami čia pat, vietoje, nesijaudinant, kad atsiranda daugybė loginių prieštaravimų.⁹ Ekonominio pakilimo metais Rusija, viena vertus, ėmė vis garsiau reikalauti, kad būtų pripažintas jos kaip europietiškos didvalstybės statusas, antra vertus, ir toliau laikė save tiesiogine SSRS teisių paveldėtoja, įkūnijančia alternatyvą Vakarams, telkdama šalis, kadaise nukentėjusias nuo kolonijinės priespaudos. Jau tada Maskva pareiškė turinti „privilegijuotų interesų“ savo „artimojo užsienio“ kaimynių atžvilgiu.¹⁰ Tokiame kontekste reikėtų vertinti ir posovietinę pergalės mito transformaciją, padedančią Putinui stiprinti savo diktatūrą.

Sovietų Sąjungoje pergalė Didžiajame Tėvynės kare visaliaudine švente tapo anaip tol ne iškart. Po iškilmingo parado Raudonojoje aikštėje 1945 m. gegužės 9-ąją, vėliau Pergalės diena buvo minima gana kukliai, 1947 m. išieginė išvis buvo panaikinta, sugrąžinta tik 1965 m.¹¹ Tačiau liko galioti sovietų propagandistų dar per karą sukurptas pasakojimas apie netikėtą, klastingą, žiaurų „taikių dirbančiųjų šalies“ užpuolimą, kurį pavyko atremti, visuomenei susitelkus apie „partiją ir vadą“, „gigantiškomis visuotinėmis pastangomis“, baisia kančių ir didžiulių aukų kaina ne tik apginant Sovietų Sąjungą, bet ir visą Europą išvaduojant nuo „rudojo maro“.¹²

Nors milijonų žmonių prisiminimai apie karą turėjo mažai ką bendro su šia stalinine koncepcija, tačiau ji padėjo režimui susigrąžinti autoritetą, smarkiai susvyravusį karo pradžioje. Šiai versijai ypač trukdė autentiški nacių okupuotose teritorijose atsidūrusių gyventojų liudijimai, pagal kuriuos susidūrimai su raudonaisiais partizanais ar su Raudonąja armija anaip tol ne visada buvo pozityvus patyrimas. Sovietų sugrįžimas 1944–1945 m. sukėlė atkaklų, desperatišką ginkluotą pasipriešinimą, ypač Vakarų Ukrainoje ir Lietuvoje. Rezistencijai, trukusiai kone dešimtmetį, diskredituoti oficiali propaganda pasitelkė naratyvą apie „nepribaigtus nacių pakalikus“, „buržuazinius na-

cionalistus“, tiesiog „kriminalinius nusikaltėlius“.

Pergalės Didžiajame Tėvynės kare glorifikacija atgijo, kai į valdžią atėjo Leonidas Brežnevas – 1965 m. vėl surengtas karinis paradas Raudonojoje aikštėje, įvyko iškilmingas priėmimas Kremliaus rūmuose. Didžiojo Tėvynės karo mitas bematant suvešėjo nesuskaičiuojamais memorialais, paminklais, kino filmais, daugiatomiais memuarais, kitais literatūros kūrinių, veteranų įtraukimu į partinę valdžios sistemą, į patriotinį jaunuomenės auklėjimą ir t. t. Visa tai sinchronizuota su paties SSKP Centro Komiteto generalinio sekretoriaus „kariniais žygdarbiais ir nuopelnais“. Brežnevo „Mažosios žemės“ trilogija tapo privalomu skaitalu, buvo paversta „mažuoju kultu“.

Didžiojo Tėvynės karo mitas gyvavo ir žlugus Sovietų Sąjungai, o po 2000-ųjų dar labiau suklestėjo, įgaudamas naujų bruožų. „Taikdariška SSRS užsienio politika“, „moralinė-politinė partijos ir liaudies vienybė“, „sovietinių žmonių didvyriškumas“ – šios trys kulto atramos gerai derėjo su Putino ideologijos nuostatomis, kad stipri, tarptautiniu mastu gerbiama valstybė turi remtis aiškia „valdžios vertikale“ ir valstybinio aparato konsolidacija su jėgos struktūromis. Tam buvo palanki, ypač išaugus naftos bei dujų kainoms, ir tuometė ekonominė konjunkтура, netiesiogiai, bet gana reikšmingai padėjusi įtvirtinti iš esmės pozityvius sovietmečio vertinimus. Būtų keista smerkti sovietinį palikimą, juk anuomet išplėtotą naftos ir dujų gavybos infrastruktūra iki šiol padeda Rusijai išgyventi.¹³ Atsigaunanti ekonomika ir didesnis socialinis

Putinas – manga komiksų herojus.

Šaltinis: https://pikabu.ru/story/putinpopadanets_5937292

stabilumas leido kurti klestinčios valstybės savivaizdį, didinti savivertę, gerokai smukusią, žlugus SSRS, o ypač „pašėlusiu“ paskutiniuju XX a. dešimtmečiu, kurį rusai su apmaudu vadina *лихие девяностые*.

Greta to, stipri valstybė žadino ir imperines ambicijas, daugiausia nukreiptas į vadinamąjį „*artimąjį užsienį*“. Šis terminas (rus. *ближнее зарубежье*) aktyviai pradėtas vartoti, byrant Sovietų Sąjungai. Tai iš esmės buvo kitas būdas įvardyti buvusias SSRS respublikas, kaip antai Armėniją, Moldovą, Turkmėniją, Kirgiziją, Uzbekistaną, nors jos net ne visos turėjo sieną su Rusijos Federacija. Ir priešingai – „*artimuosiu užsieniu*“ nelaikomos šalys, kurios tokią sieną turi, bet nepriklausė SSRS, pavyzdžiui, Suomija, Lenkija, Norvegija, Mongolija, Kinija ar Šiaurės Korėja.

„*Fašizmo nugalėtojos*“ ir „*Europos išvaduotojos*“ naratyvas šiame kontekste tapo labai parankus režimo prestižui didinti tiek šalies viduje, tiek užsienyje. „Didžioji pergalė“, paversta svarbiausia posovietinės Rusijos atminties gaire, leido pridengti tuos prasminius prieštaravimus, kurių atsiranda, skirtingoms socialinėms, ypač elito, grupėms interpretuojant kitus Rusijos istorijos įvykius, politinius reiškinius.¹⁴ Brežnevinė karo versija, vėlyvuju sovietmečiu buvusi svarbiausia ir tvirčiausia režimo atrama, papildyta kitais ženklais (Georgijaus juosta ir pan.), dabar pasitelkiama agresyvioms geopolitinėms užmačioms pateisinti. Komunistiniai įvaizdžiai ir simboliai, kurių mėginta atsikratyti Gorbačiovo perestroikos ir Jelcino valdymo laikais, vėl yra sugrąžinti ir integruoti į prieštarinę pačių įvairiausių idėjų kompleksą, tapusį ideologiniu putinizmo pagrindu. Jame telpa ir kerštinga pagieža, ir socialinė demagogija, ir antivakarietiškas, ir didžiarusiškasis šovinizmas, ir svajonės apie imperiją (cariniu bei sovietiniu jos pavidalais), ir stačiatikybė, įgavusi valstybinės religijos statusą. Visa tai įrėmina vadinamoji nacionalinė tradicija ir etatizmas, paremti svarbiausiais carinės Rusijos / SSRS istorijos epizodais.¹⁵ Tyrinėtojai konstatuoja, kad nuo 1991 m. prasidėjo atminties apie Didįjį Tėvynės karą rusifikacija – iki tol sovietinės tautos vienijusį bendrą karo atminimą Maskva pradėjo monopolizuoti, savintis, ignoruodama, net neigdama

kitų tautų indėlį į Pergalę.¹⁶ Nors valstybės atsijota ir visuotinai propaguojama karo atmintis, kurią Nina Tumarkin pavadino „*sovieta pilietine religija*“,¹⁷ neišnyko, bet dabar ji „*grynai rusiška*“.

Pergalės mitą naujoji valstybinė ideologija pavertė posovietinės Rusijos „*kilmės mitu*“. Nuo pat pompastiškai atšvęsto Pergalės 60-mečio 2005 m. Gegužės 9-oji tapo masine visaliaudine švente, reikšmingesne net už Naujuosius metus. Panašiai kaip nesistengta modernizuoti naftos ir dujų komplekso, taip ir istorijos politika remiasi sovietmečio paveldu. Naujasis / senasis karo mitas centruotu pavidalu vėl išreiškia „neišardomą“ valdžios ir liaudies vienybę, apdairiai nutylėdamas buvusio režimo nusikaltimus – okupacijas, Gulagą, teigdamas stiprios valdžios, represinių struktūrų ir ginkluotųjų pajėgų simbiozę, aktyviai išnaudodamas seną antifašistinę retoriką: „*Kas prieš SSRS / Rusiją, tas už fašizmą*.“ Šis mitas labai padėjo šalies viduje kurstyti antivakarietiškas nuotaikas, nors užsienyje Rusija prisistatydavo lygiaverte didžiųjų Vakarų valstybių partnere. Posovietinės valstybės, iš dalies ir posocialistinė Vidurio Rytų Europą, Maskva toliau laiko savo geopolitinės bei sociokultūrinės įtakos zona. Galiausiai tas mitas padėjo reabilituoti stalinizmą, nes vėl imta teisinti Gulagą, represijas, neigti sovietų bendradarbiavimą su naciais, suplėšant Lenkiją, okupuojant ir prisijungiant Baltijos šalis.

Šiuolaikinė rusų historiografija, besigirianti naujomis Antrojo pasaulinio karo pradžios ir eigos interpretacijomis, įtvirtina Rusijos geopolitinių interesų viršenybę tarptautinės teisės atžvilgiu. Pavyzdžiui, karo istorikas Michailas Meltiuchovas, nors remiasi gausiais archyviniais šaltiniais, dažnai prieštaraujančiais jo pateikiamai interpretacijai, vis tiek atkakliai neigia Baltijos šalių okupacijos faktą, dangstydamas jį neva gynybiniais Rusijos interesais.¹⁸ Pergalės Didžiajame Tėvynės kare mitas faktiškai tapo neišplėtos valstybinės ideologijos pakaitalu, leidžiančiu pateisinti bet kokius valdžios sprendimus, pradedant įstatymais, blokuojančiais nešališkas, įvairiapuses visuomenės diskusijas apie Antrąjį pasaulinį karą ir kitomis istorinėmis temomis, baigiant biudžeto lėšų „įsisavinimu“. Nors kova su „istorijos falsifikavimu ir juodinimu“

prasidėjo dar 2009 m., kai prezidentas Dmitrijus Medvedevas įsteigė atitinkamą komisiją, 2014 m., per Krymo „kampaniją“, RF baudžiamasis kodeksas buvo papildytas straipsniu apie atsakomybę už „nacistinio rehabilitavimą“, o nuteistųjų pagal jį skaičius tolydžio auga. Į šio straipsnio taikymo sferą patenka informacijos apie sovietų bendradarbiavimą su naciais Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir pradžioje skleidimas, Raudonosios armijos vadovybės veiksmų neigiami vertinimai. Ir apskritai viskas, kuo piktinasi valdžia.

Pergalės 70-metis, iškilmingai paminėtas 2015 m., įgavo iškrypėliškų gigantomanijos ir masinės isterijos bruožų, režimo kritikai tą pavadino *pobedobesije*, lietuviškai „apsėdimas pergale“. Tai užmaskavo represinius valdžios sprendimus, sustiprino visuomenės indoktrinaciją ir mobilizaciją kovai su kitaminčiais. Hipertrofuota karo atmintis pasitelkiama ir agresijai prieš kaimynes pateisinti (nors praspūsta nemažai ir nacistinių atsiraukėjimų – antai euforiškoje Putino kalboje Krymo okupacijos proga rusų istorikas ir politologas Andrejus Zubovas išvelgė analogiją su Hitlerio veiksmais ir retorika, 1938 m. prisijungiant Sudetų sritį¹⁹). Pakito ir Pergalės mito turinys – po 2014 m. didžiutasi karu Donbase, grasinta nauju Šaltuoju susirėmimu su Vakarais. Vietoj sovietmečiu puoselėto pacifistinio troškimo, „kad tik nebūtų karo“, dabar ant daugybės automobilių, zujančių po Rusijos miestus gegužės 9-ąją, klįjuojamas žžūlus šūkis „Galime pakartoti!“²⁰

Nepajėgdamas nei užtikrinti realių socioekonominų reformų, nei griebtis masinių Stalino stiliaus represijų, putinizmas kurpia tuščiaavidurius propagandinius spektaklius ir simuliakrus, tokius kaip „suvereni demokratija“, „modernizacija“, „imperijos atgimimas“, „Didžioji pergalė“ ir pan. Kartais visa tai įgauna tragiškosios bruožų, antai fiasko jau patyrė Novorosijos, Rusų pasaulio projektai,²¹ turėję kultūriškai-ideologiškai pateisinti svetimų teritorijų užgrobumus. O dėl parodomosio „antisankcinio“ importinių produktų naikavimo buldozeriais Putinas gavo niekinančią „kovotojo su sūriais“ (*сыробою*) pravardę. Šiaip ar taip, šio „apsėdimo pergale“ kulminacija tapo karas Ukrainoje. Vaizduodamas, kad „kovoja su naciais“, Stalingrado mūšio 80-mečio proga diktatorius rengiasi prieš vol-

gogradiečių valią grąžinti miestui Stalingrado vardą.²²

Šis trumpas ekskursas, aptariantis specifinę Rusijos istorijos politiką, leidžia geriau suprasti, kodėl ir kaip šalis agresorė karo Ukrainoje paaikškinimui bei pateisinimui pasitelkia istorinius įvaizdžius, kurie su juo niekaip nesusiję. Tačiau tai tik iš dalies padeda atsakyti į klausimą, kodėl stengiamasi pasiglemžti Ukrainą. Politologo ir viešojo intelektualo Sergejaus Medvedevo nuomone, putinizmo stabilumą garantavusi plati visuomenės parama kilo būtent iš to, kad psichologiškai nesusidorota su traumomis, patirtomis gyvenant totalitarinėje valstybėje, kuriai pasinėrus į chaosą ir žlugus, apėmė kerštinga pagieža (angl. *resentment*). Visuomenė bando įvairiais simboliniais veiksmais „užkalbėti“ neįsisąmonintą savo baimę, skausmą, patirtus pažeminimus, represijų ir nusikaltimų siaubą. Pasitelkdama kolektyvinę amneziją, neigia savo atsakomybę, pridenigia ją svajonėmis apie „prarastąją imperiją“ ir „geopolitinę jos didybę“.²³ SSRS žlugimas, pasak Putino, yra „didžiausia geopolitinė XX a. katastrofa“, nes anapus Sovietų Sąjungos sienų atsidūrė milijonai tėvynainių.²⁴ Rusija neteko turėtos galybės, prarado pasaulinę misiją, geopolitinę ir karinę svarbą, galop galimybę sugrįžti į „šviesią sovietinę praeitį“. Todėl ši trauma, patirta dėl didvalstybės statuso prarasties, vienija diktatorių ir liaudį, žadina nostalgiją sovietmečiui, verčia ieškoti kaltų dėl posovietinės transformacijos nesėkmių. Atsakingais už viską laikomi išorės „priešai“ – JAV ir jų satelitės, šalys, kurių kontrolė išsprūdo Rusijai iš nagų, o ypač buvusios pavaldžios respublikos, atsikračiusios kolonijų vaidmens, tokios kaip Sakartvelas, Ukraina... Baltijos šalys laikomos SSRS griovėjomis ir išdavikėmis, įsileidusiomis „priešą“ – NATO. Nenuostabu, kad karinei invazijai į suverenią Ukrainą pateisinti pasitelktas, be kita ko, ir senas mitas apie tariamai nacistinės ukrainiečių ir „pribaltų“ pažiūras.

Resentimento grimasos

Putinizmo kuriami ir palaikomi istorijos naratyvai, atmiešti pasididžiavimą keliančios praeities nostalgija, savaip nustelbia chaotiškos dabarties keliamą nerimą

Georgijaus Savickio knygos „Ukraina kraujyje“ viršelis. <https://www.livelib.ru/book/1000973620-ukraina-v-krovi-banderovskij-genotsid-georgij-savitskij>

ningai įvertinti, apima kolektyvinis prarastojo Aukso amžiaus ilgesys, padedantis ir nuslėpti sukrėtimų padarinius, ir susitaikyti su staigiais neprognozuojamais pokyčiais. Kultūros teoretikė Svetlana Boym klasifikuoja nostalgiją į dvi rūšis – restauracinę ir refleksyvią.²⁵ Putinizmas užsiciklinęs simboliškai restauruoti praeitį – pasitelkdamas karo pergalių šlovę, viliasi atkurti turėtą imperijos statusą. Restauracinė nostalgija tapo vienu iš pretekstų ne tik okupuoti Krymą,²⁶ bet ir pradėti plataus masto invaziją į Ukrainą, kvestionuojant sovietmečiu nustatytas administracines sienas, pagal imperinę schemą neigiant politinį bei kultūrinį kaimyninės šalies subjektiškumą.

Tačiau siekiai restauruoti imperiją nepaaiškina, kodėl Ukrainos atžvilgiu Rusija veidmainiškai dedasi „išvaduotoja“ ir „denacifikatore“. Kaip suprasti šį nuokrypį? Putinas, įsijautęs į istoriko vaidmenį, kvestionuoja Vakarų istoriografijos aprašytą Antrojo pasaulinio karo eigą ir rezultatus, todėl užsimojo tą praeitį *atkurti*, pasitelkdamas ritualus, ceremo-

ir aiškesnių perspektyvų stokojančios ateities baimę. Šiuo atžvilgiu rusų visuomenė nėra išskirtinė – tai būdinga visiems sociumams, patyrusiems didžiulius geopolitinius kataklizmus: karus, revoliucijas, santvarkų kaitą, dideles socialines ir technologines permainas. Kolektyvinėms traumoms būtinas nuskausminimas ir psichoterapija. Tačiau, jeigu nepajėgiama arba sąmoningai atsisakoma praeitį sąži-

nijas, maginius užkalbėjimus. Vis dėlto pasiekus liguistą *apsėdimo pergalę* stadiją, vien rekonstrukcijomis nepasitenkinta, veržiamasi dar toliau – į pseudoistorinių fantazmų lauką, delyriniu (kliedesių su haliucinacijomis) būdu suplakant skirtingas epochas. Taigi propagandos apie „Ukrainos nacius“ užsakovas galop virto ja įtikėjusiu fanatiku. Siekiama jau ne „pakartoti“, o iš naujo pasiekti „didžiąją pergalę“, leisiančią Putinui susilyginti su carais, pranokti net patį Staliną. Visa tai primena iš fantastinių knygų nužengusią alternatyvią tikrovę, ignoruojančią istorijos faktologiją, priežastis ir pasekmes, socialinius ryšius, nevaržomai žongliruojančią paralelėmis ir analogijomis. Tokios literatūros ištis esama – tai šiuolaikinėje Rusijoje labai populiarus *fantasy* žanro atmaina, vadinamasis *popadansas*.

Popadanso romanų herojai dažniausiai netikėtai, patys to nenorėdami *patenka* (rus. – *nonadaem*, iš čia ir pavadinimas *popadansas*), į kitus pasaulius arba į kitą istorinį laiką. Taikomos dvi tokio perkėlimo schemas: veikėjas įsikūnija į istorinį herojų ir atsiduria kitame laike su visu fiziniu savo kūnu arba tik jo sąmonė „instaliuojama“ į smegenis praeities gyventojui ar atvykėliui iš kito pasaulio. Abiem atvejais *popadanseris* pakliūva į kokią nors istorinę epochą, kur sklandžiai prisitaiko prie naujos aplinkos ir pradeda ją keisti „pagal save“. Standartiniame tokios rusų perkuriamos alternatyviosios istorijos siužete pagrindinis veikėjas dažniausiai nenurodo mu būdu perkeliamas į vieną iš svarbiausių Rusijos istorijos tarpsnių, pavyzdžiui, Ivano Rūsčiojo laikus, Didžiojo Tėvynės karo išvakarės ir pan. Nusišėbėtinai lengvai jis integruojasi į moderniam žmogui svetimą visuomenę ir, pasitelkdamas žinias bei įgūdžius, sėkmingai keičia istoriją Tėvynei palankia linkme. Aišku, dažnai tariausi su šalies vadovais, kurie atidžiai klausosi jo patarimų, arba pats įsismelkia jiems į sąmonę.

Rusijoje neslopstantį menkavertės *popadansinės* prozos populiarumą literatūros kritikas Vasilijus Vladimirskis aiškina masių psichologijos ypatumais. Dažną eilinį pilietį kamuoja „*nevykėlio kompleksas*“.

sas“, kurį mėginama kompensuoti daugeliui žmonių būdingu įsitikinimu, kad jie turi paslėptą potencialą, bet negali jo realizuoti dėl nepalankių išorinių aplinkybių. Juk jeigu viršininkas despotas, žmona neištikima, artimieji alkoholikai, o žmogus jaučiasi bejėgis ką nors pakeisti, belieka pasinerti į fantazijas. Duokite tokiam autoriui ir skaitytojui kitą šalį, kitą epochą, kitą visatą – tik ten jis pasijus vertingas ir pajėgus nuveikti ką nors reikšmingo.²⁷ Taigi *popadansas* yra savotiška posovietinio resentimento išraiška, aiškintina ne tiek literatūros raidos ypatumais, kiek kolektyvinės rusų psichologijos specifika. Šis literatūros žanras atspindi bei atliepia neįsisąmonintus troškimus, lūkesčius, todėl toji šlamštinė rašliava tokia populiari. Būtent dėl neblėstančios paklausos *popadansinės* prozos kokybė nepaliaujamai prastėja. Veikėjų *perkėlimo* į kitą laiką ar pasaulį triukas, kartojamą daugybe variacijų, padeda kompensuoti su SSRS žlugimu susijusią traumą ir leidžia bent fantazijoje susigražinti supervalstybės statusą, išspręsti problemas, kylančias dėl žemos tiek nacionalinės, tiek ir individualios savivertės. Todėl šių knygų autoriai (ir veikėjai) lengvai peržengia ribas tarp patriotizmo ir revanšizmo. Tokie pavojingi troškimai, ypač kai juos puoselėja ir plačiai palaiko oficialioji ideologija, vienija elitą su visuomene, o nuo posovietinio tranzito nukentėjusias mases guodžia iliuzijomis, kad įmanoma susigražinti praeitį, o su ja ir prarastąjį Aukso amžių. Šis literatūrinis eskapizmas ypač parankus korumpuotam valdančiajam režimui – piliečiai, nugrimzdę į saldžius fantazmus apie menamą imperijos ir savo pačių didybę, tikrai nekels (ir nekelia) pavojaus, mėgindami ką nors pakeisti čia ir dabar.

Taigi neįtikėtinas *popadansinės* fantastikos knygų populiarumas šiuolaikinėje Rusijoje iš tikrųjų verčia susimąstyti. Jei Putinas yra ne literatūrinis *popadanseris*, bet iš tikrųjų įsijaučia į Stalino vaidmenį – beje, yra ir toks romanas!²⁸ – nereikėtų stebėtis nei dabartinės plataus masto invazijos į Ukrainą iracionalumu, nei didžiulių kraugeriško karo palaikymu. Rusų visuomenė ne tik pateisina karinę agresiją, bet ir yra pasišovusi dalyvauti *popadanse* į frontą, iš kur galima grįžti arba nugalėto-

ju, apsikarsčiusiu vertingais trofėjais, arba, žūties atveju, bent jau artimieji bus valdžios aprūpinti *lada kalina*.

Paašškinti, kokia šio karo priežastis, Putinui niekaip nepavyksta, jo propagandistai klieidi net apie „*desatanizaciją*“, matyt, ir jam ir jiems praverstų rimta psichiatro konsultacija. Vis dėlto šio kruvino *popadanso* rezultatai pamažu išblaivo nemažai *popadanserių*, ne vien tų, kurie sprunka iš fronto, bet ir oligarchų, skaičiuojančių prarandamus milijardus... O Ukraina didvyriškai ginasi, bet pirmiausia ji galutinai išsivadavo iš kultūrinės ir mentalinės priklausomybės nuo Rusijos. Ukrainiečiai kaip niekad anksčiau susitelkė, kad pasipriešintų agresorei, liaudis tapo politine tauta. Nepaisydama milžiniškų sunkumų, Ukraina veržiasi iš postkolonijinės būklės, virsdama valstybe, aiškiai suvokiančia ir ginančia savo suverenumą, politinį subjektiškumą. Jos autoritetas tarptautiniu mastu nepaprastai išaugęs, o pastangas laimėti Putino primestą karą pasaulio demokratinės šalys visuotinai palaiko. Belieka laukti, kada per valstybinę Rusijos televiziją vietoj propagandinių Solovjovo giesmių nuskambės pranašiškas „Gulbių ežeras“...

Olego Rybachenko knygos „Putinas pakliuvėlis į Stalingą“ viršelis. <https://librusec.pro/b/669246>

¹ Обращение Президента Российской Федерации 21 февраля 2022 года https://www.youtube.com/watch?v=Xq5B5TthxhI&ab_channel=%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC

² Apžvalgininkai yra pastebėję Putinui būdingą datų simbolizmą – antai Sakartvelas užpultas 2008-08-08, matyt, įsiveržti į Ukrainą planuota

- 2022-02-22, iškart po vasario 21 d. režtos prakalbos, bet kažkas sutruk-
dė tai padaryti.
- ³ Путин, Украина и исторический ревизионизм. *20khvlyn.com*, https://www.20khvlyn.com/opinion/mind/opinion_14206.html; За Сталина, за Путина? (дискуссия историков). <https://www.stopfake.org/ru/za-stalina-za-putina/>
 - ⁴ Двадцать второго июня, ровно в 4 часа (музыка Ежи Петербургского, слова Бориса Ковынева). <https://победа.екатеринбург.рф/%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B8/22%D0%B8%D1%8E%D0%BD%D1%8F>
 - ⁵ SSRS liaudies deputatų suvažiavimas 1989 m. rugsėjo 24 d. priėmė nutarimą dėl Molotovo-Ribbentropo pakto, kuriame buvo be išlygų pasmerkti slaptieji pakto protokolai ir juose priimtų nutarimų Vokietijai ir SSRS pasidalyti Baltijos šalis „įtakos sferomis“ juridiniai bei faktiniai padariniai. Žr. Постановление Съезда народных депутатов СССР о пакте Молотова-Риббентропа от 24-09-1989 г. <http://doc20vek.ru/node/3261>. Žr. Договор об основах межгосударственных отношений между Российской Советской Федеративной Социалистической Республикой и Литовской Республикой. <http://docs.cntd.ru/document/1900100>
 - ⁶ Евгения Лезина. XX век: проработка прошлого. *Практики переходного правосудия и политика памяти в бывших диктатурах. Германия, Россия, страны Центральной и Восточной Европы*. Москва. НЛО. 2021, с. 186–195.
 - ⁷ Ольга Малинова. Актуальное прошлое: символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности. Москва. *Политическая энциклопедия*. 2015, с. 70–71.
 - ⁸ Алексей Миллер. Историческая политика в России: новый поворот? *Историческая политика в XXI веке* (под ред. А. Миллер, М. Липман). Москва. НЛО. 2012, с. 331.
 - ⁹ Глеб Павловский. Ироническая империя. *Риск, шанс и догмы Системы РФ*. Москва. Издательство «Европа». 2019.
 - ¹⁰ Константин Косачев: Россия за Сталина не ответчик. *Bbc.com*, 2010-06-30. https://www.bbc.com/russian/russia/2010/06/100630_kosachev_history_doctrine
 - ¹¹ Николай Копосов. Память строгого режима. *История и политика в России*. Москва. НЛО. 2011, с. 93.
 - ¹² Jeffrey Brooks. Thank you, Comrade Stalin! *Soviet Public Culture from Revolution to Cold War*. Princeton University Press. 2001, p. 159–194.
 - ¹³ Olga Malinova. Political Uses of the Great Patriotic War in Post-Soviet Russia from Yeltsin to Putin. *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus* (ed. by J. Fedor, M. Kangaspuro, J. Lassila, T. Zhurzenko). Palgrave Macmillan. 2017, p. 43–70.
 - ¹⁴ Ольга Малинова. Национальная история в официальной символической политике постсоветской России. *Труды по руссееведению* (под ред. И. Глебовы). Москва, РАН, ИНИОН. Центр руссееведения. 2012, вып. 4, с. 217.
 - ¹⁵ The Russian Idea: In Search of a New Identity (ed. by W. Helleman). London. *Bloomington*. 2004.
 - ¹⁶ Nurit Schleifman. Moscow's Victory Park: A Monumental Change. *History and Memory*. 2001, vol. 13, no. 2, p. 5–33; Кармен Шайде, Коллективные и индивидуальные модели памяти о «Великой Отечественной войне» (1941–1945). *Ab Imperio*. 2004, no. 3, с. 211–236.
 - ¹⁷ Nina Tumarkin. The Living and the Dead: The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia. New York. *Basic Books*. 1994, p. 155.
 - ¹⁸ Михаил Мельтюхов. Прибалтийский плацдарм (1939–1940). *Возвращение Советского Союза на берега Балтийского моря*. Москва. Алгоритм. 2014.
 - ¹⁹ Андрей Зубов. Это уже было. *Vedomosti.ru*, 2014-03-01. <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2014/03/01/andrej-zubov-eto-uzhe-bylo>
 - ²⁰ Сергей Медведев. Парк Крымского периода. Москва. *Individuum*. 2018, с. 243–249.
 - ²¹ Леонид Фишман. Русский мир и бесперспективность недонационализма. *Россия в поисках идеологии: трансформация ценностных регуляторов современных обществ* (под ред. В. С. Мартянова, Л. Г. Фишмана). Москва. *Политическая энциклопедия*. 2016, с. 310–317.
 - ²² Большинство волгоградцев не поддержали переименования города в Сталинград. ВЦИОМ: 67 % жителей Волгограда не поддерживают его переименования в Сталинград. РБК.ru, 2023-02-01 <https://www.rbc.ru/society/01/02/2023/63da61a89a7947f3eef0a97f>
 - ²³ Сергей Медведев. Парк Крымского периода, с. 258–259.
 - ²⁴ Владимир Путин: «Распад СССР – крупнейшая геополитическая катастрофа века». *Regnum.ru*, 2005-04-25. <https://regnum.ru/news/economy/444083.html>
 - ²⁵ Svetlana Boym. The Future of Nostalgia. New York. *Basic Books*. 2001, p. 33–56.
 - ²⁶ Otto Boele, Boris Noordenbos, Ksenia Robbe. Introduction. The Many Practices of Post-Soviet Nostalgia: Affect, Appropriation, Contestation. *Post-Soviet Nostalgia. Confronting the Empires Legacies* (ed. by O. Boele, B. Noordenbos, K. Robb). New York. *Routledge*. 2020, p. 1–2.
 - ²⁷ Борис Невский. Книги про попаданцев: проблемы и штампы. *Мир фантастики*. 2017-08-17. <https://www.mirf.ru/book/knigi-pro-popadancev-problemy-shtampy/>
 - ²⁸ Олег Рыбаченко. Путин попаданец в Сталина. *Самиздат*. 2018.

PATAIKAVIMAS IMPERIALIZMUI

Po Rusijos plataus masto puolimo Ukrainoje 2022 m. vasarį labai greitai paplito naujas terminas „rašizmas“ (*рашизм*), įvardijantis ir neigiamai vertinantis fašizmu persmelktą mišrūniško pobūdžio neoimperialistinę ideologiją, kurią Kremlius pasitelkia, teisindamas tęsiamus karo veiksmus. Tačiau Vakaruose pernelyg mažai dėmesio kreipiama, kokį svarbų vaidmenį ši ideologija skiria rusų kalbai. Angliškai kalbančių šalių vyriausybės į kalbų vartojimą nesikiša, palieka tai laisvam piliečių pasirinkimui. Kalba nėra aktyviai proteguojama, perdėtai sureikšminama kaip savaiminis tikslas arba kaip kokios nors konkrečios politikos įgyvendinimo instrumentas. Priešingai yra Vidurio, ypač Rytų Europoje, kur tauta etnolingvistiniu pagrindu apibrėžiama kaip visi, kalbantys nacionaline kalba, kurios priežiūrą kalbinė bendruomenė laiko norma ir net politikos pagrindu.

Rusų kalba ir kultūra, nekreipiant dėmesio į ryškų rasizmo aspektą, plačiai dėstoma, tyrinėjama anglakalbių universitetuose, o tai suteikia Kremliui nemenką persvarą vykstančiame pasauliniame žiniasklaidos kare, kuris dabar lydi ir žiaurų nepateisinamą Ukrainos užpuolimą. Toks klaidingas esamos padėties supratimas yra Vakarų Achilo kulnas, taktinė silpnybė, nes *de facto* privilegijuoja Rusiją, pridengia iredentizmu paženklintas jos pastangas atkurti imperiją, prisijungiant „visas rusakalbių žemes“.

Kaip rusų kalbą vertina pasaulis

Vakaruose rusų kalbos ir kultūros suvokimas nesąmoningai paklūsta Kremliaus skleidžiamai propagandai apie būtinybę sutelkti *Russkij mir* (rusų pasaulį). Kad rusų kalba svarbi pasauliniam bendravimui, niekas ne-

abejoja, juk tai viena iš oficialių šešių JT kalbų. Šaltasis karas privertė Vakarus pamiršti, kad rusų kalba (skirtingai nuo arabų, anglų, prancūzų, ispanų ir net kinų kalbų) oficiali buvo tik vienoje valstybėje – Sovietų Sąjungoje. Minėtas dėmesio kalbos politikai trūkumas užkirto kelią Vakarų stebėtojams apmąstyti, kodėl po Sovietų Sąjungos žlugimo 1991 m. Maskva ėmė pretenduoti į rusų kalbos išskirtinumą. Toks privilegijavimas tiesiogiai pažeidžia posovietinių valstybių suverenitetą. Kaip ir Vidurio Europoje, posovietinės valstybės įteisinamos, pasitelkiant etnolingvistinę nacionalizmą. Praktiškai tai reiškia, kad „tinkamas“ valstybingumas yra skirtas pavienėms tautoms, kalbančioms nacionaline kalba, nesvarbu, ar estų, kartvelų ar ukrainiečių.

Po 1991-ųjų kalba ir kultūra vis dar buvo laikomos minkštosios galios instrumentais. Viskas pasikeitė, kai Rusija, 2014 m. aneksavusi Krymą, pavertė rusų kalbą ir kultūrą savo kietuoju ginklu. Vis dėlto net ir po šio lūžio dauguma Vakarų komentatorių nesugebėjo suprasti, kad Maskvos gudriai įdiegta rusų kalbos kontrolė masiškai daro kultūrinį ir politinį poveikį toms rusakalbių bendruomenėms, kurios yra už Rusijos ribų. Manipuliuodami tokiais rusofoniškais bendruomenėmis, Kremliaus ideologai aiškina, kad Baltarusija ar Ukraina – tai „pseudovalstybės“, nei baltarusių, nei ukrainiečių kalbos nelaikytinos „tikrosiomis šakninėmis“. Pagal iškreiptą neoimperinę Maskvos logiką nei baltarusių, nei ukrainiečių tautų nėra. Jų egzistavimas nepriimtinas *rašistams*, nes griauja viziją apie atgimsiančią Rusijos imperiją, juk būtent Baltarusija ir Ukraina turėjo sudaryti etninį ir ekonominį Didžiosios Rusijos branduolį.

Iškart po Rusijos plataus masto invazijos į Ukrainą 2022 m. rusų kalbos retransliacijas televizijos ir radijo stotyse uždraudė tokios posovietinės valstybės kaip Estija, Latvija ir Lietuva. 2022 m. kovą, praėjus nuožmaus karo mėnesiui, visa ES pagaliau ryžosi uždrausti Rusijos žiniasklaidos priemonės, transliuojančias tiek rusų, tiek Vakarų kalbomis. Tačiau Maskvai kažkaip pavyksta išvengti šių draudimų, rusiška propaganda toliau pumpuojama Europos Sąjungoje, daugiausia per internetą. Tuo pat metu kone totali žiniasklaidos kontrolė Rusijoje užkerta kelią bet kokioms vakarietiškomis naujienoms transliavimo kanalais pasiekti šios šalies visuomenę, kuri yra apgaudinėjama ir kvailinama, forsuojant melo propagandą. Be to, Rusija propagandinį karą, atrodo, laimi globaliuose Pietuose, kur Kremlius karas prieš Ukrainą plačiai pristatomas kaip neva išprovokuotas, todėl pagrįstas.

Akli viena akimi

Oficiali Maskvos pozicija tokia: nei ukrainiečių kalbos, nei tautos nėra, o „teritoriją“ būtina „denacifikuoti“. Ką denacifikavimas reiškia praktiškai? Dabar rusų įsibrovėliai taikiniaus Ukrainoje renka ir naikina muziejus, paminklus, archyvus, mokyklas, ligonines. Tūkstančiai ukrainiečių vaikų jau ištremti į Rusijos gilumą, kur jiems taikoma priverstinė rusifikacija. Rusų okupuotose teritorijose bibliotekos ir mokyklos privalo sunaikinti ukrainietiškas knygas. Rusų kalbos mokymo programos išstumia ukrainiečių kalbą. Rusijos mobiliojo ryšio operatoriai okupuotose vietovėse blokuoja ukrainietiškus atitikmenis, o rublis pakeičia grivina. Į nuniokotus, okupantų kontroliuojamus Ukrainos miestus ir miestelius važiuoja furgonai su didžiuliais ekranais iš abiejų pusių, kad Putino propagandą skleistų tiesiai gatvėse. Kremlius vykdoma „denacifikacija“ yra senosios imperinės rusinimo politikos naujas pavadinimas, reiškiantis prievartinį kitų kalbų, kultūrų išstūmimą, tautų likvidavimą.

Vakarų žiniasklaidoje vis dar girdimi balsai, aiškinantys, kad žiaurumų, kuriuos Rusija vykdo Ukrainoje, negalima tapatinti su rusų kalba ir kultūra. Kodėl gi ne? Toks pusiau aklas požiūris pagrįstai nepriimtinas ukrainiečiams, nes būtent „didžiosios rusų literatūros“ išlavinti

kareiviai ir karininkai daro tuos siaubingus nusikaltimus. Po 2014-ųjų kai kurie iškilūs Ukrainos intelektualai įrodinėjo, kad Kyjivo pastangos apriboti rusiškų knygų, įskaitant atvirai antiukrainietiškas, pasiūlą varžo kalbos ir mąstymo laisvę. Po genocidui prilygstančių egzekucijų Buchoje, Borodiankoje, Iziume ar visiškai suniokotame Mariupolyje, kur nužudyta tūkstančiai civilių, niekas tokiomis priekaištais nebekamuoja nei savęs, nei kitų.

Kaip galėjo Vakarai nepastebėti, kad kultūrą ir kalbą Kremlius pavertė ginklu? Ištisus Šaltojo karo dešimtmečius „didžioji rusų literatūra“ konfrontacijos akivaizdoje teikė paguodą, net viltį, kad ateityje Rusija taps „normalia Europos šalimi“. Vakarų sovietologai ir literatūrologai nekritikavo praktikos, kad kitomis sovietinės imperijos kalbomis parašytos literatūros Maskva neleidžia skelbti tol, kol kūrinys nėra išverstas į „didžiąją“ rusų kalbą. Tik po to galima nerusišką romaną ar poezijos rinkinį išversti į kurią nors Vakarų kalbą, bet ir tai turėjo būti vykdoma, remiantis patvirtintu rusišku vertimu, o ne tiesiai iš azerų, kartvelų ar ukrainiečių originalo.

Dėl tokios praktikos nerusiški kūriniai didžiosios rusų literatūros kontekste atrodė prastai. Iki šiol Vakaruose gajus įsitikinimas, kad ukrainiečių kalba, turinti 40 milijonų kalbančiųjų, arba uzbekų kalba, turinti 35 milijonus vartotojų, yra „mažos kalbos“. Todėl ukrainiečių ar uzbekų romaną imamasi versti į vakarietišką, pavyzdžiui, švedų kalbą su dešimčia milijonų kalbėtojų tik po to, kai jis išleidžiamas gerai įvertinto vertimo į rusų kalbą pavidalu. SSRS subyrėjo prieš tris dešimtmečius, bet sovietų įdiegtas kultūrinis ir lingvistinis imperializmas tebėra gajus. Kremlius įrodinėja savo „teises“ į posovietines šalis kaip į „rusų pasaulio“ dalį, neva be rusų kalbos jos apskritai neturi „kultūros, apie kurią būtų verta kalbėti“. Rusų ideologai teigia, neva posovietinė nerusiška literatūra yra skurdi, tai tik blyškus didžiosios rusų literatūros šešėlis.

Ši labai žalingą požiūrį nuolatos kartojo pripažinti rusų rašytojai, tarp jų ir Nobelio premijos laureatas Josifas Brodskis, radęs prieglobstį Vakaruose. Nesidomėdami nerusiška literatūra, neturėdami su ja tiesioginio sąlyčio, Vakarų literatūrologai paslaugiai pritardavo tokiam atsainumui ir paniekai. Šiuo atžvilgiu jie vykdo Kremlius pageidavimus, kultūrinį Rusijos imperializmą patvirtin-

dami vakarietišku antspaudu. Kai kurie niekintojai pui-
kiai žino, kodėl tą daro, juk sulaukia pagyrimų ir pinigų,
atplaukiančių iš Maskvos.

Rašytojų karas

Pavyzdžiui, Dostojevskis ir Brodskis, būdami „didžio-
sios rusų literatūros“ atstovai, neslėpė, kad yra užkietėję
imperialistai, bent jau niekada dėl to neatgailavo. Brodskis
de facto neigė buvusių sovietinio bloko šalių nepri-
klausomybės teisę. Kaip atsvarą Milanui Kunderai,
kuris Vidurio Europą 1984 m. pavadino „*pagrobtais Va-
kara*is“, Brodskis liūdnam išgarsėjo, priklijuodamas šiam
regionui „*Vakarų Azijos*“ etiketę. Tapatinti su Azija jis
nesirijo nei Sovietų Sąjungos, nei posovietinės Rusijos,
nei Vidurio Europos, kol ši buvo dar Maskvos valdžioje.
Tautų valia ir nuomonė Brodskiui neturėjo jokios reikš-
mės. Kodėl imperialistams turėtų rūpėti kažkokie „ne-
civilizuoti vietiniai gyventojai“?

Aleksandras Solženicynas, savo raštais nuplėšęs už-
maršties šydą nuo genocidinio sovietų gulago, koncen-
tracijos ir mirties stovyklų, galiausiai pasirodė irgi esąs
imperialistas. Putinas pasitelkė rašytoją savo politinei val-
džiai Rusijoje įtvirtinti, o buvęs disidentas su dideliu ūpu
ėmėsi jam skirto vaidmens. Solženicynas kaip ir Putinas
bjaurėjosi Vakara, pritarė „*grynai stačiatikiškai*“, impe-
rinio pobūdžio Didžiosios Rusijos vizijai. 2007 m. iš paties
Putino rankų gavęs valstybinę premiją, Solženicynas taip
svarstė apie Rusijos ateitį: „*Jei kas nors manęs paklaustų,
ar tokius Vakarus, kokie jie yra šiandien, aš nurodyčiau
kaip pavyzdį savo šaliai, atvirai prisipažinsiu, kad būčiau
priverstas atsakyti neigiamai [...] Kitas karas (kuris nebūti-
nai turi būti branduolinis ir aš netikiu, kad jis toks bus) gali
amžiams palaidoti Vakarų civilizaciją.*“

Solženicyno išpranašautas, gal net paskatintas karas
dabar vyksta Ukrainoje. Demokratija, žmogaus teisės ir
pagrindinės politinės laisvės yra padėtos ant jo svarsty-
klių. Kai kurie Vakarų intelektualai jau pradeda suprasti,
kad „didžioji rusų literatūra“ yra šios mirtinos konfronta-
cijos dalis ir galingas ginklas. Rusiškos beletristikos gro-
žiui negalima atsakingai mėgautis, sąmoningai atsakius
apmąstymų apie platesnį brutalaus rusų ir sovietų kolo-

nializmo, imperializmo kontekstą. Nepaisant kai kurios
kvalifikuotos, nors ir prislopintos kritikos, dauguma rusų
rašytojų pritarė carinės Rusijos, Sovietų Sąjungos imperi-
nei ekspansijai, o dabar palaiko Rusijos Federacijos tveria-
mą fantasmagorinį „rusų pasaulį“. Kad ir koks būtų pa-
vadinimas, jų kelrodė žvaigždė yra motušė Rusija, kitaip
tariant, tiesiog rusiška imperija.

Naujas požiūris

Neseniai pateiktas pasiūlymas, kad Vakarų leidėjai pri-
statytų aukštos prabos ukrainiečių literatūrą, išverstą
tiesiai iš originalų, yra gera, bet pavėluota idėja. O kada
pagaliau bus susidomėta armėnų, baltarusių ar tadžikų
literatūros pasiekimais? Kodėl šios vertimų programos
neišplėtus iki šedevrų, sukurtų oficialiomis Rusijos Fe-
deracijos autonominių respublikų, pavyzdžiui, baškirų,
čečėnų, kalmukų, sakų (jakutų) ar totorių kalbomis?
Visas žemynas – sovietinė ir posovietinė literatūra maž-
daug penkiasdešimčia kalbų – taip ir liko paslėptas nuo
Vakarų skaitytojų už nepramušamos geležinės uždan-
gos, vadinamos „didžiąja rusų literatūra“.

Net jei tokia programa būtų įgyvendinta, pagrindinis
kliuvinys – kvalifikuotų vertėjų ir tyrinėtojų trūkumas.
Dar viena kliūtis yra tai, *kaip* Sovietų Sąjunga ir poso-
vietinės šalys pristatomos Vakarų universitetuose. Dė-
mesys skiriamas beveik vien tik rusų kalbai ir literatūrai.
Jungtinės Karalystės, Šiaurės Amerikos universitetuose
slavistikos katedros paprastai yra „slaviškos“ tik savo pa-
vadinimais. Įvaldyti rusų kalbą yra privaloma sąlyga, kad
studentai galėtų patekti į slavų pasaulį. Šis metodologinis
siaurakaktiškumas įtikina juos, kad Brodskis buvo tei-
sus, – negali būti puikios literatūros bulgarų, čekų, lenkų
kalbomis, jau nekalbant apie baltarusius ar ukrainiečius.

Studentas, siekiantis pažinti germanų kalbas ir kul-
tūras, neprivalo mokytis vokiečių kalbos, kad jam būtų
leista susitelkti į savo pasirinktą olandų, švedų ar kokią
kitą kalbą. Kodėl nepritaikius šio požiūrio ir slavistikai,
kad bent du trečdaliai naujų studentų būtų skatinami do-
mėtis slavų kalbomis ir kultūromis, o jas reprezentuoja
ne vien rusai. Kol kas pagrindinis prioritetas turėtų būti
ukrainiečių kalba ir literatūra. Daugiau dėmesio reikėtų

skirti įvairioms šiandieninės Rusijos Federacijos kalboms ir kultūroms. Šiuo metu jas galima studijuoti, tik išmokus skaityti tokių kalbų vadovėlius rusų kalba, gimtakalbiai asmenys Vakarų universitetuose įdarbinami retai. Rusijos imperialistai tam pritaria. Ar pritarsime ir mes? Ar mums būtina taikstyti su Rusijos imperIALIZMU, kitaip tariant, rašizmu?

Tai nėra tuščias siūlymas keistis vien dėl pačių pokyčių, tai raginimas, kad Vakarų kultūra pagaliau liautųsi akklai garbinusi kultūrinį ir lingvistinį Rusijos imperIALIZMĄ. Juk būtent toks nekvestionuojamas pritarimas padėjo garantuoti Putino nebaudžiamumą, kai jis užpuolė Gruziją, atplėšė Abchaziją ir Pietų Osetiją, aneksavo Krymą, užgrobė Rytų Ukrainą arba kai sulygino su žeme Sirijos teritorijas, valdomas demokratinės opozicijos. Kremlius ši nuodingą „sandorį“ pasaldino į Vakarus tiekiamomis dujomis ir nafta, įskaitant gerai apmokamas sinekūras į pensiją išėjusiems Vokietijos ir Prancūzijos politikams, o nešvarius pinigus padėjo „išplauti“ gobšūs Londono finansininkai. Dabar, kai Europa vis dar priklausoma nuo rusų angliavandenilių ir pinigų, Putinui puikiai sekasi žlugdyti ES ir NATO vienybę, todėl taip sunkiai ieškoma deramo atsako į Maskvos karą prieš Ukrainą. Seniai laikas Vakarams ištraukti galvą iš rusiškos kilpos.

Elkimės atsargiai

Ar tokioje situacijoje turėtume ir toliau skaityti „didžiąją rusų literatūrą“? Žinoma, taip. Bet vertinkime ją kritiškai, kad išvelgtume užmaskuotą carinio imperIALIZMO, sovietinio totalitarizmo, Putino rašizmo propagandą. O visų pirma reikia atsigriebti už prarastą laiką ir susipažinti su baltarusių, čekėnų, totorių, ukrainiečių literatūros šedevrais, kuriuos rusų ir sovietų imperialistai gudriai nuslėpė nuo pasaulio. Su rusiška beletristika reikėtų elgtis itin atsargiai, kol pagaliau atsiras Rusijos Viktoras Klempereris, Primas Levis arba Thomas Bernhardas. Rusų literatūra stokoja krypties, kritiškai vertinančios Rusijos imperIALIZMĄ, sovietų totalitarizmą. Rusų autoriai nenori kalbėti apie esamos valdžios nusikaltimus. Jie palieka politiką politikams, o paskui privačiai, kai niekas negirdi, verkšlėna, kad prarado laisvę. Emocijų perteklius pakeičia blaiviai

priežasčių, lėmusių, kodėl daugybę metų trunka Rusiją apėmusi „nelaisvės“ būseną, analizę. Gražiai dejuoti lengviau, negu analizuoti situaciją puikios grožinės literatūros kūrinių pavidalu.

Varlamo Šalamovo nuoširdi ir negailestinga proza, pasakojanti apie sovietų koncentracijos ir mirties stovyklas, buvo gera pradžia. Šalamovas pasirodė esąs tikras Antono Čechovo įpėdinis. Pagrindiniu savo indėliu į literatūrą laikė studiją apie caro laikų koloniją Sachalino saloje. Tačiau apskritai rusų rašytojai vengia svarstyti apie imperinę, totalitarinę, genocidinę Rusijos ir Sovietų Sąjungos praeitį. Viena iš priežasčių ta, kad Putino režimas dabar aktyviai veikia, reabilituodamas sovietinį totalitarizmą. Daugeliui rusų, net ir intelektualų, išugdytų garbinant šlykštų ir nuogą valdžios smurtą, ta programa atrodo keistai patraukli. Jiems nieko daugiau nereikia, net kai pagyvena Vakaruose. Jų pasirinkimas yra imperinė Rusija, trumpai tariant, paprastas rašizmas.

Vis dėlto yra menkutė viltis, kad ukrainiečių, baltarusių, totorių ar čekėnų literatūra gali virsti vakcina ne tik nuo Vakarams būdingo aklo rusų literatūros garbinimo, bet ir prieš mazochistinę rusų meilę totalitarizmui, prievartai, nelaisvei. Leiskime vakcinoms veikti, nors šis gydymas irgi jau gerokai pavėluotas. Laukiu kokio nors nenutrūkstamo srauto romanų, apsakymų, pjesių, eilėraščių, išverstų į Vakarų kalbas iš ukrainiečių, totorių, buriatų, čekėnų, tuvių, uzbekų... Tačiau iš tikrųjų reikia lavinos, nes tik ji padėtų atsverti padarinius, kuriuos rašizmas pasėjo žmonių galvose visame pasaulyje ir Ukrainos žemėje. Bet bijau, kad iš entuziastingų pažadų ir vėl liks tik žodžiai, žodžiai, žodžiai... ■

Straipsnio autorius – lenkų istorikas, Jungtinės Karalystės St. Andrews universiteto docentas

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

© Tomasz Kamusella

© *New Eastern Europe*

© *Eurozine*. 2023 m. vasario 1 d.

Mindaugas PELECKIS

LIETUVIŲ KALBOS ATEITIS PRIKLAUSO NUO MŪSŲ

Valstybinė lietuvių kalbos komisija (VLKK) šiemet vasario 22 dieną pakvietė kalbininkus, poliglotus, kitus lietuvių kalbą mylinčius žmones (tarp jų užsieniečius) į diskusiją „Ar išmok(y)ti lietuviškai – misija įmanoma?“ Daugiau kaip dviejų valandų pokalbį apie mūsų kalbos svarbą ir ateitį moderavo žurnalistas Aurimas Perednis. Prieita prie išvados, kad lietuvių kalbą būtina aktyviau populiarinti užsienyje, juolab kad tokį poreikį lingvofilai reiškia jau ne pirmus metus. VLKK Kalbos forumą YouTube kanale (<https://www.youtube.com/watch?v=5yU8yXeqtHY>) peržiūrėjo šimtai žmonių.

Neraštingumas, skolintos leksikos gausa rodo nepagarbą kalbai ir meilės stoką

Forumą pradėjusi VDU Švietimo akademijos Lituanistikos ir tarptautinių programų centro vadovė Vilma Leonavičienė pranešime „Lietuvių kalbos mokymas(is): motyvai, galimybės, estetika ir etika“ be kita ko sakė: „Lietuvių kalba gyvenu jau dvidešimt aštuonerius metus, ir man tai didelis džiaugsmas. Ar iš tikrųjų išmokyti lietuvių kalbą – misija įmanoma? Visada primenu studentams, kad lietuvių kalba – kaip sekvoja, dviejų tūkstantmečių senumo. Kalba – kūrybos šaltinis. Poezija mus vadavo bet kuriuo sunkiuoju istorijos laikotarpiu. Mes esame mūsų kalba, kaupiame žodžius, gryniname juos ir paliekame kitoms kartoms, kitoms tautoms. Estetika ir etika kalbų mokymuisi tampa vis svarbesnės.

Kalbos klausimai rūpi visuomenei, visi turime savo nuomonę ir ką pasakyti. Kai privačiame ar viešame sambūryje kas nors sužino, kad esu lituanistė, pasigirsta baimingas

komentaras: „Jei lituanistai nesupyks...“ Bet ši baimingumo būsena mažta.“

Pasak Leonavičienės, gimtoji kalba padeda mums suartėti vieniems su kitais, tačiau, jeigu svarstome lietuvių kalbos išlikimą, kelia nerimą neraštingumas, nepagarba kalbai, skolintos leksikos gausa. „Ar lietuvių kalba išnyks? Kalba gali atsitraukti, bet nebūtinai miršta. Matau užsieniečius, kurie mokosi lietuvių kalbos, kasmet daugėja lituanistinių mokyklų, dabar jų yra jau 247-ios. Kartais ima atrodyti, kad lietuvių kalba aprėpia visą pasaulį – nuo Naujosios Zelandijos iki Kazachstano, Kolumbijos, Argentinos tolimiausių kampelių.

Pirmasis pavojus: per ilgą laiką kalbos transformuojasi (kaip lotynų kalba), bet mums dabar to neatsitiks. Antrasis pavojus išnykti kyla dėl mažėjančio kalbėtojų skaičiaus (kaip atsitiko prūsų kalbai), bet mums tai kol kas irgi negresia. Trečiasis pavojus, kai gimtąją kalbą užgožia dominuojanti (kaip anglų) kalba, tačiau tai neturėtų mūsų gąsdinti. Kai kalbame apie kalbos mokymą, svarbu ir žodžio taisyklumas, tarties norma, ir kalbos estetika, etika, etiketas. Vis daugiau užsieniečių atranda Lietuvą, integruojasi čia. Mūsų visuomenė priėmė daug karo pabėgėlių ukrainiečių, jiems suteikti galimybę mokytis lietuvių kalbos labai svarbu.

Kiekvienas žmogus įstengia išmokyti kalbą, jeigu to nori, o mūsų – kalbininkų, mokytojų – užduotis yra išmokyti kalbos, kad visi jaustųsi kaip namuose.“

Kai moderatorius paklausė, ko lietuvių kalboje neliks po šimto metų, Leonavičienė atsakė, kad priklausys nuo to, „kiek apsikrausime naujų daiktų pavadinimais, paimtais iš kitų kalbų“. Tačiau teigė tikinti, kad mes susikalbės-

tume su Kristijonu Donelaičiu, nors įvyko daugybė kalbos pokyčių.

Svarbiausia – visiškai pasinerti į kalbą

Kalbos forumė dalyvavusi VU Lituanistinių studijų katedros lektorė Rita Migauskienė skaitė optimistiškai nutekiantį pranešimą „Sėkmės istorijos – besimokančiųjų ir mokytojų bendro darbo rezultatas“. Pusiau juokais prisiminė, kad vienas studentas iš užsienio sakė: „*Kuo daugiau šaltibarščių valgai, tuo geriau lietuvių kalbą moki.*“ Lektorės teigimu, lietuvių kalbos mokosi daug užsieniečių, atvykusių į mūsų valstybę. Yra tvirtinančių, kad susapnavo norintys mokytis lietuvių kalbos.

Migauskienė dirba su pažengusiais studentais nuo A2 iki B2 lygio. (Bendrieji Europos kalbų orientaciniai metmenys – mokymasis, mokymas, vertinimas – yra gairės, taikomos apibūdinti besimokančiųjų užsienio kalbas pasiekimams visoje Europoje, vis dažniau ir kitose šalyse, kad mokymo įstaigoms ir darbdaviams būtų lengviau įvertinti kandidatų kalbos kvalifikaciją. Juos Europos Sąjungos Taryba sudarė kaip pagrindinę projekto „Kalbų mokymasis Europos pilietybei“ 1989–1996 m. dalį. Rezoliucijoje, priimtoje 2001 m., rekomendavo kalbos gebėjimo patvirtinimui naudoti BEKM sistemą. Šeši atskaitos lygiai – A1, A2, B1, B2, C1, C2 – plačiai pripažįstami kaip Europos standartas asmens kalbos mokėjimo įvertinimui.)

Migauskienė sakė su studentais kalbanti vien lietuviškai, kartais gestais, todėl kyla visokių kuriozų. Vis dėlto daugelis giria, kad kalbėjimasis tarpusavyje tik lietuvių kalba, remiantis komunikaciniu principu, situacijomis iš gyvenimo, labai paveikus. „*Stengiamės kalbą pateikti su žaidybiniais elementais, o ne kaip sausą ir labai sudėtingą dalyką, todėl ji įsimenama lengvai*“, – akcentavo kalbininkė.

Jau esama gerų vadovėlių, tačiau reikia juos pritaikyti konkretiems studentams. Svarbu, kad kalbos mokytojas nepastebimai taisytų klaidas, nors ir sunkoka nesijuokti, kai studentas sako: „laukiasi troleibusas“ arba „maistas, gausus prezervatyvų“. Turime gerbti pastangas mokytis svetimos kalbos, suprasdami, kad atvykėliai iš kitų kraštų turi savus įpročius ir tradicijas, – pabrėžė Migauskienė.

Vilniaus lietuvių namų Užsienio lietuvių švietimo skyriaus vyresnioji metodininkė Greta Botyriūtė-Skio-tienė pranešime „Kaip sėkmingai mokyti lietuvių kalbos kitakalbių?“ sakė, kad Rusijai pradėjus plataus masto karą Ukrainoje, į Lietuvą atvyko daug pabėgėlių, daugiausia moterys su vaikais. Svarstyta, kaip mokyti juos lietuvių kalbos. „*Buvo karštas metas, – prisiminė kalbininkė. – Teko organizuoti kitakalbių mokymus. Esama nemažai ir mūsiškių iš užsienio grįžusių vaikų, visai nemokančių lietuvių kalbos. Nuo nulio tekdavo išmokyti iki B1 lygio. Kitakalbių vaikų ir suaugusiųjų mokymas turėtų būti panašus. Trys tinkamiausi metodai – imersija (pasinėrimas į kalbą), patyriminės pamokos ir simuliacija. Viskas vyksta tik lietuvių kalba, kartu kepame blynus, darome šaltibarščius, cepelinus, bandomė nuomotis būstą, taisome automobilio ratą ir pan.*“

Lituanistė pasidžiaugė sėkmėmis. Pavyzdžiui, ukrainietė Marija Barančikova, į Lietuvą atvykusi 2016 m., po ketverių metų lietuvių kalbos mokymosi padarė milžinišką progresą. Iš vaizdo įrašo sunku net atspėti, kad kalba ne lietuvių.

Diskusijose dalyvavo Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Bendrojo ugdymo departamento Pagrindinio ir vidurinio ugdymo skyriaus vyriausioji specialistė Elona Bagdanavičienė, Užsienio reikalų ministerijos Globalios Lietuvos departamento direktoriaus pavaduotoja Gita-na Skripkaitė, verslininkas, Prancūzijos garbės konsulas Klaipėdoje Olivier Criou, VU studentas Damianas Luka Mialkovskis, VDU Švietimo akademijos lietuvių kalbos ir kultūros kursų dalyvės Natalija Vasiljeva ir Lizaveta Čepikava, rašytojas, poliglotas Mindaugas Peleckis, jutuberis poliglotas iš Japonijos Kotaras Hisada.

Iš Bavarijos kilęs, nuo 2019 m. Lietuvoje gyvenantis Damianas Luka Mialkovskis įsitikinęs, kad išmokti lietuviškai nėra neįmanoma: „*Ketvirtus metus lankau lietuvių kalbos paskaitas Vilniaus universitete. Norėjau išmokti kalbą, nes ketinau gyventi Lietuvoje. Esu medikas, dirbu su pacientais, nemokėdamas lietuviškai negalėčiau su jais kalbėtis. Tačiau tam reikia laiko – per savaitę lietuvių kalbos neišmoksi.*“

Elona Bagdanavičienė pasakojo, kad į Lietuvą atvyko apie dvylika tūkstančių ukrainiečių, iš jų trys tūkstan-

čiai vaikų. Maždaug du trečdaliai lanko mokyklas su dėstomąja lietuvių kalba, 17 proc. – gimtąja ukrainiečių, apie ketvirtis – rusų kalba: „Yra parengta nauja lietuvių kalbos programa pagal ES Kalbų metmenis. Tokios dar nesame turėję. Kuriamos ir skaitmeninės mokymosi priemonės. Puikiai išmokti lietuvių kalbą dabar iš tikrųjų įmanoma.“

VDU Švietimo akademijos lietuvių kalbos ir kultūros kursų dalyvė Natalija Vasiljeva pasakojo, kad 2015 m. mokyti lietuvių kalbos ėmėsi savarankiškai: „Sunkiausia buvo pradėti. Lietuvių kalba iš pradžių atrodė lyg kakofo-nija, nesuvokiau nė žodžio. Pradėjusi bendrauti su lietuviais, ėmiau atskirti žodžius. Vilniuje visi moka rusiškai, todėl mažesnė motyvacija, bet vis tiek Lietuvoje reikia kalbėti lietuviškai. Suvokiau, kad mokantis kalbos reikia rasti sau tinkamą receptą, pavyzdžiui, kuo daugiau bendrauti su lietuviais.

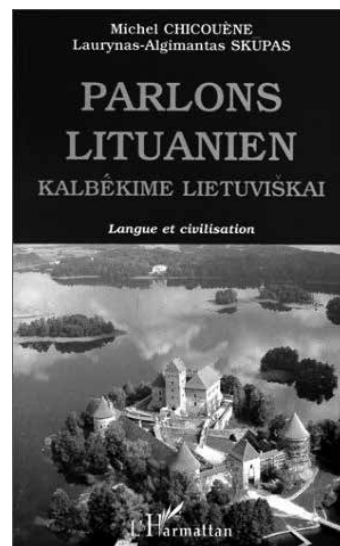
Kai prasidėjo karas, buvo organizuota daug kursų, todėl nuo vasaros į vienus iš jų užsirašiau. Esu labai dėkinga VDU dėstytojams, jų aukštas lygis, tiesiog super.“

Studentė iš Kyjivo Lizaveta Čepikava lietuvių kalbos mokosi dar tik šešis mėnesius, tačiau ši kalba jai atrodanti labai įdomi, logiška.

URM atstovė Gitana Skripkaitė akcentavo, kad gimtoji kalba padeda puoselėti tautinę tapatybę: „Vien per pastaruosius metus įsikūrė keturiasdešimt lituanistinių mokyklų. Užsienio lietuviai įtraukiami į švietimo programą. Kaip motyvuojame juos mokytis lietuvių kalbos? Prisijungiame prie įvairių iniciatyvų, dovanojame knygas, turime lietuvių kalbos ženklelio iniciatyvą.“

Iš Prancūzijos, Bretanės regiono, kilęs verslininkas Olivier Criou sakė į Lietuvą gyventi atvykęs 2007 m., jau šiek tiek mokėdamas lietuviškai: „Iki tol mokiausi savarankiškai. Kantrūs draugai klausydavosi manęs, taisydavo, drąsindavo. Išmokti kalbą padėjo lietuviai. Mokyti lietuvių kalbos norėjau dėl savęs – man tai buvo iššūkis. Jau dvidešimt metų turiu knygą „Parlons lituanien. Kalbėkime lietuviškai“, pirmąsyk išleistą 1998 metais. Šioje knygoje rašoma ne tik apie kalbą, bet ir apie Lietuvos istoriją, kultūrą, maistą, šventes. Kalbą daug lengviau mokytis, jei pavyksta „burnos gimnastika“ – ištarti tam tikrus sudėtingesnius garsus.“

Iš Osakos (Japonija) kilęs Kotaras Hisada kalba lietuvių, ukrainiečių, lenkų ir anglų kalbomis, YouTube turi savo kanalą, jame daug vaizdo įrašų ir apie Lietuvą: (https://www.youtube.com/@kotoaru_lietuva/videos): „Man geriausiai sekėsi mokytis lietuvių kalbos dainuojant. Tarkime, laisvu laiku dainuoju Lino Adomaičio dainas. Dainuodami lietuviškai, galite išmokti tarimo, kirčiavimo, naujų žodžių, net gramatikos. Lietuvių kalba man labai įdomi, nes tai viena seniausių kalbų Europoje, be to, ji labai skiriasi nuo kitų ir Europos, ir Azijos kalbų. Lietuvių kalba man skamba kaip muzika.“

Artimiausias lietuvių kalbos tikslas – patekti į DuoLingo platformą

Prie diskusijos prisijungęs rašytojas, nuo 2021 m. Tarptautinės hiperpoliglotų asociacijos HYPIA narys Mindaugas Peleckis sakė, kad kalbų mokymosi, prasidėjusio dar vaikystėje, naujas etapas buvo, kai 2015 m. ėmė mokytis kalbų, naudodamasis interneto platformomis – pirmiausia DuoLingo, vėliau Mondly, Memrise. Mokėsi (dažniausiai anglų kalba, kartais – ispanų, portugalų ar kuria kita) keliasdešimties kalbų, iš kurių keliolika išmoko laisvai ar apylaisviai, kai kuriomis geriau sekasi ne kalbėti, bet skaityti, rašyti: „Tais pačiais 2015 m. feisbuke įsteigiau kalbų mokymuisi (su humoru) skirtą grupę To learn a language is cool („Mokytis kalbos yra šaunu“), per septynerius metus ji pritraukė apie 3200 kalbas mylinčių žmonių iš viso pasaulio, tarp jų yra ir labai garsių poliglotų. Lietuvių kalba domina poliglotus iš visų žemynų, išskyrus turbūt Antarktidą, nors ir dėl jos nesu tikras. Jų domėjimosi priežastys įvairios – vieni yra „meilės emigrantai“ arba turi draugų

Gražinos Dargužienės ir JCDecaux Lietuva nuotrauka

Lietuvoje, lankosi čia, kiti mokosi lietuvių kalbos kaip archajiškiausios gyvos indoeuropiečių kalbos.

Britų hiperpoliglotos Richardas Simcottas apgailestavo, kad turime per mažai lietuvių kalbos ambasadorių pasaulyje. Turėtume sekti islandų pavyzdžiu ir labiau populiarinti savo kalbą. DuoLingo – geriausia platforma lietuvių kalbai, nes joje pasitelkiama žaidimo forma, renkami simboliniai taškai, o tai didina motyvaciją, azartą. Lietuvių, baskų ir kartvelų kalbos jau beveik dešimtmetį yra labiausiai pageidaujamų DuoLingo forumo narių sąraše, deja, kol kas, nors į šią kompaniją buvo ne kartą kreiptasi, jokio atsako negauta. Mano galva, Lietuvoje tikrai atsirastų savanorių, kurie parengtų lietuvių kalbos kursą DuoLingo platformai, mielai prisidėčiau ir aš. Škotų gėlų kalba pasaulyje – Škotijos šiaurėje, Hebridų salyne bei Naujojoje Škotijoje (Kanada) – kalba vos 70 tūkstančių žmonių, tačiau jos išnykimą sustabdė galimybė mokytis šios kalbos per DuoLingo. Gavę Škotijos vyriausybės palaikymą, iniciatoriai suėbūrė entuziastų grupę, ir dabar šios kalbos mokosi jau keli šimtai tūkstančių žmonių. Kalbai mokytis svarbiausia motyvacija, kuri nebūtinai racionali, gal net nelogiška (pavyzdžiui, patinka kalbos skambesys, rašmenys ir t. t.). Svarbu suvokti ir tikslą, kam ta kalba reikalinga – literatūrai skaityti, o gal tik bendrauti ir pan. Man kalba turi būti įdomi, šiek tiek sunki, gražiai skambanti. Reikia nepamiršti hebrajiško kol yom (kiekvieną dieną) principo: mokytis kasdien, palaikyti

nuolatinį ryšį su kalba, kurios mokaisi.“

Hiperpoligloto manymu, kreiptis į DuoLingo turėtų entuziastai, oficialiu laišku prašydami, kad būtų leista sukurti lietuvių kalbos mokymo(si) kursą.

Pradėta kampanija „Dabar išnyks mažiau“, akcentuojanti lietuvių kalbos unikalumą ir svarbą

Kalbas tyrinėjantys specialistai teigia, kad per 1000 metų apie 20 proc. kalbos išnyksta. Lauko reklamos įmonė JCDecaux Lietuva su kūrybine reklamos agentūra Clinic 212, norėdamos atkreipti dėmesį, kokia unikali ir svarbi lietuvių kalba, pradėjo kampaniją „Dabar išnyks mažiau“. Skirtingi posakiai ir žodžiai, kurie šiandien nebevartojami, buvo atrinkti iš įvairių lietuvių literatūros šaltinių. Anksčiau būdavo sakoma „neberudulink, visos reikos ansgatės dings“, – tai pamiršta frazė, kuri reiškia „nebeverk, visos bėdos vis tiek praeis“. Šis ir kiti posakiai, jau išnykę iš kasdieninės vartosenos, primena, kaip lietuvių kalbą keičia laikas ir įvairios įtakos. Dabar atsiranda vis daugiau anglicizmų, kuriais bandoma pakeisti lietuviškus žodžius. Globalioje informacijoje erdvėje lietuvių kalbos pozicijos ne itin stiprios, nes ji mažai vartojama internetinėse arba kompiuterinėse programose. Nyksta ir buitinė kalba, toks likimas gali ištikti daugelį kalbų.

Didžiųjų miestų gatvėse jau pasirodė plakatai su senaisiais posakiais: „liugujie labos raitos“, tai reiškia „linkiu tau geros kelionės“; „akše manėspi“ – „ateik pas mane“; „pakol jaunas, tol bingus, o kai voras, dar i kytras“ – tai šiandien reikštų: „jaunystėje esi energingas, o senatvėje tampi protingas“; „nebevyk džendžiūros, geresning eiva šutviaut“ – „nebepyk ant manęs, verčiau draugaukim“.

Pasak kalbininkų, kiekvienai kalbai pavojų kelia patys jos vartotojai. Kiekvienas lietuviškai šnekantis renkasi, kaip kalbės, kaip prižiūrės kasdieninį bendravimo įrankį – kalbą. Kampanijos „Dabar išnyks mažiau“ iniciatoriai tikisi, kad tai bus priminimas – lietuvių kalba gyva, tik nuo mūsų pačių priklauso, kokią ją turėsime ir kokia bus jos ateitis. (Šaltinis: <https://www.jcdecaux.lt/naujienu/lietuvos-miestu-gatvese-priminimas-apie-lietuviu-kalbos-svarba>.) ■

EASTERN EUROPEAN BLUES

Rekordas – sausi Vilniuje saulė švietė mažiau nei „R5 valandas.“ Net jeigu įrodytume sau ir kitiems, kad lemtingi yra tik tie skirtumai, kurie išmatuojami skaičiais, kaip antai BVP vienam gyventojui arba infliacija, o dangus – nei pilkas, nei saulėtas – nieko nelemia, tai būtų tiesiog saviapgaulė. Saulėtų dienų kiekis Madride ir Vilniuje skyrėsi, skiriasi ir visada skirsis, todėl, Stanfordo mokslininkams pasakojant apie vitamino D ir buvimo saulėje svarbą gerai savi-jautai, Rytų Europa ir Lietuva jaučiasi nuskriaustos, pasmerktos siekti liūdnyų rekordų be jokio ilgalaikio sprendimo, kaip to išvengti. Šią bėdą galėtų išspręsti dirbtinė palydovinė saulė, bet ji neįtraukta į artimiausių dešimtmečių gerovės strategiją.

Jau iš paties pirmo žvilgsnio akivaizdu, kokia apgaulingai melaginga patarlė, kad „kiekvienas yra savo likimo kalvis“, nes kažkam teks ryti vitamino D tabletes, o kažkieno sveikatą suris vitamino D perteklius. Bet Rytų europietis vis tiek jaus prievolę tvirtinti, kad bjauraus oro poveikis nuotaikai yra grynas akių dūmimas. Išdidžiai bandys įrodyti, kad šiuo klimato mitu netiki. Tiesa, vieni, pavargę

regėti pilką dangų, stengsis niūrią nuotaiką praskaidrinti vyno gurkšniu, o kiti nusipirks bilietą į šiltus kraštus ir pakeis buvimo vietą. Šiaip ar taip, septynių valandų trukmės diena be saulės, kai net šviesiausią popietę nepasiekiamas saulėtesnėms vietovėms įprastas pavakarės kelvinų stiprumas, gerokai slegia. Švininis Rytų Europos dangus tarp lapkričio ir vasario aklai drebia lietaus ir sniego mišinius, žinodamas, kad jį nugalės tik laikas ir kalendorius. To pilko žemo dangaus fone įsirėžęs architektūrinis dar pilkesnių daugiabučių brutalizmas paverčia panoramą stulbinamai monstriška. Tokio-mis sąlygomis tiesiog neišvengiamai apima liguista nusiminimo būseną, ir nereikia vaidinti didvyrių. Kiekvienas, šį jausmą pažinęs, tolimesniame savo kelyje ieškos vasaros ar bent bandys susikurti tokią jos iliuziją, kokią būtų sudėtinga sugriauti. Nors nei žodyne, nei psichologijos žinyne šis reiškinys nepaminėtas, bet visi žino, kad tai *Eastern European Blues* (angl. *blue* – liūdnas, melancholiškas). Norintys geriau pažinti minėtą fenomeną galėtų pasiklausyti Davido Bowie'o kūrinio *Warszawa*.

Toks liūdesys, gili melancholija apima visas Rytų Europos šalis, tačiau yra tam tikra tik Lietuvai būdinga strategija, kaip su tais nerimo ir apatijos jausmais tvarkytis. Be abejo, kiekvienas kraštas taiko savus „optimizacijos“ būdus, jie gali būti panašūs, bet nebūtinai. To griebiamės tarsi skęstantys šiaurdo, nes egzistuoja tam tikri aktyvūs veiksmai, padedantys išvengti prislėgtos būsenos, pavyzdžiui, galima pabėgti į šiltesnius kraštus. Tačiau nekeičiant buvimo vietos, grumtis su *Eastern European Blues* nelengva, saviginos priemonės ribotos. Jei jau nepavyksta gimtojo krašto pakeisti į saulėtesnį, belieka pasyvūs veiksmai – negatyvias emocijas užgniaužti arba ignoruoti. Tačiau visiems būdams išsekus, atrodo, ir atsiranda strategijos – dažnai nevalingai, apie jas net nesusimąstant.

Lietuva kartais viliasi, kad išvengs lemties, formaliai keisdama geografinę priklausomybę, – priskiria save ne Rytų, bet Šiaurės Europai. Poreikis persivadinti ir šiai naujai klasifikacijai suteikiama svarba, džiaugsmas, prisišliejus prie Šiaurės šalių, viliojamai alsuojančių jūra, tik patvirtina, koks stiprus mūsų kraštą apėmęs slogutis ir kaip norisi perprogramuoti save. Tarsi formalus tapsmas Šiaurės šalimi leistų lengvai atsikratyti neigiamo su Rytų Europa susijusio paveldo, ypač nematomos, bet kartais išnyrančios *homo sovieticus* kupros, kartu išlaikant visą teigiamą patirtį, pavyzdžiui, užsispyrimą, kantrybę, ištvermę. Tokiu būdu Lietuva, lyg naujas, pagerintas egzempliorius iš Rytų Europos, galėtų prisijungti prie elitinio klubo. Tačiau ši vizija irgi yra apgaulinga *Eastern European Blues* grimasa.

Ne vien estetinė pilkuma ar vitamino D trūkumas, bet ir atšiauri šaltam metų laikui būdinga temperatūra sustiprina nerimo jausmą, nes čia vien pats gyvybingumo palaikymas nėra tokia jau paprastai prieinama duotybė. Dėl to apima egzistencinis nuovargis, norisi pabėgti nuo niūrių vaizdinių ir specifikos, būdingos vien Lietuvai. Tačiau šalis yra dusinamai įrėmintą būtent šioje žemėlapių vietoje lyg paauglė, teatre suspausta dviejų storulių. Tiedu gali bet kada pradėti prie jos priekabiau, o ji negalės nė krustelėti,

nes neturi kur persėsti, neranda kam pasiguosti ir iš nieko nesulauks pagalbos... Jos neviltis – tai šauksmas tyruose. Kaip atsakymas pasigirsta tik netvirti patikinimai, kad aplinkiniams ji labai svarbi, nepakartojama, vienintelė. Varganą jos padėtį visi supranta, o patiriamos kančios kelia nerimą, tačiau žiūrovai nenorėtų susigadinti vakaro, juk atvyko pasižiūrėti spektaklio, vykstančio scenoje, todėl pagalbą suteiks po to, kai nusileis uždanga. Nenuostabu, kad patyrusieji tokią neįpareigojančią užuojautą ir abejingumą daugiau niekam neskuba skųstis.

Eastern European Blues fenomenas toks pat stiprus kaip ir noras jo atsikratyti. Kai jėgų eiti nepramintais takais neužtenka, belieka pasitraukti, neužtenka vien persivadinti. Kartais pasitraukiama metaforiškai – nors nėra jėgų gyventi, gal atsiras drąsos mirti dėl kilnaus tikslo arba tiesiog todėl, kad pernelyg sunku ištverti. Kartais pabėgimas banalus – emigracija. Bet dažniausiai pasirenkama tyli egzistencija, nieko neužgaunant, niekam netrukdam, tiesiog bandant nepasiduoti desperacijai. Pažįstantys tą būseną ne iš pasakojimų, o iš praktikos supranta, kodėl strutis slepia galvą smėlyje, smerkdamas išsišokėlius, drįstančius dairytis aplinkui. Individualizmas sveikintinas tik tol, kol paisyti aiškiai nubrėžtų linijų, bet smerktinas, jeigu jas peržengia. Tačiau tas, kuris žino, ką reiškia *Eastern European Blues*, niekada nesiims teisti už šias silpnynes.

Tai, kad pasirenkamos radiklios ar keistos strategijos, gal ir neturėtų stebinti, suvokus, koks galingas šis reiškinys. Jis daro poveikį ne vien atskiroms šalims ar teritorijoms, bet lengvai peržengia sienas ir kėsina net į toli esančias valstybes. Būtent dėl to bandymai pritraukti daugiau investicijų labai primena virvės traukimo varžybas, nes reikia įrodinėti, kad *čia* yra vienu žingsniu saugiau, pigiau, geriau investuoti. Tačiau nuovokūs investuotojai, nė karto nesilankę Rytų Europoje, vien pasižiūrėję į žemėlapių, intuicijos ar šeštojo pojūčio vedami, užuodžia kažką įtartina, ir visus logiškus argumentus, kodėl *čia* pavyks nemažai išlošti, užgožia kažkas, ką galima tik nujausti. Tai *Eastern European Blues*. Ir nors šis feno-

menas atbaido investuotojus, jis savaip vienija visus jį pažįstančius. Tai lyg uždaras klubas – niekas, turėdamas kitos valstybės pasą, niekada negalės jaustis visavertis pilietis po apniukusiu Rytų Europos dangumi.

Atrodo, visi sunkumai, kuriuos Lietuvai teko patirti per gana ilgą istoriją, virto tirštais juodais debesimis. Taip, logiškai mąstant, saulė kasdien kyla ir leidžiasi, riedėdama savais keliais, kartais net išnyra tarp pilkų debesų, tačiau nerimas, kad ji greitai dings, vis tiek neišsisklaido. Tai verčia sąmoningai ar nesąmoningai daryti išvadą, kad pokyčiams galimybių yra, bet veikiausiai niekas nepasikeis, visos pastangos bus bergždžios. Debesys, tarsi visų praeityje patirtų vargų sanauja, tiesiog neleidžia nušvisti saulei, kad galėtume nerūpestingiau galvoti apie dabartį ir ateitį, nekrūpčiodami dėl praeities. Saulė per mėnesį šviečia tik 5 valandas, lyg piktas padangių demonas tomis minutėmis būtų aptingęs ir per klaidą atsitraukęs nuo darbo. Nes vienintelis Rytų pusėje ištis garantuotas dalykas – ne saulėtas, bet apsiniaukęs dangus.

Būtent *Eastern European Blues* verčia mus treniuotis tikrąja šio žodžio prasme, kad suvaldytume savo emocijas. Vien bandant įveikti melancholiją reikia išsiugdyti dvasinę pusiausvyrą, nuolat stengtis, kad išspaustume šypseną, kai esame apimti liūdesio, o bent kiek nuoširdesnis optimizmas prilyginamas kvailumo priepuoliui. Tai lemia jausmų chaosą ir džiaugsmą, ir vargą. Imama džiaugtis, net didžiulis tu, kas kitose šalyse jau seniai tapo taip įprasta, kad net nebepastebima, pavyzdžiui, besišypsantys veidai gatvėse ar malonus aptarnavimas kavinėse. O menkiausia nesėkmė laikoma pasaulio pabaiga. Nekeista, kad ištis reikšmingi dalykai, įvykiai, reiškiniai, nuo kurių priklausys ateitis, dažnai lieka nepastebėti.

Dar daugiau – *Eastern European Blues* verčia siekti tokių miglotų tikslų kaip „gerovės valstybė“, nes gerovė taip toli ir taip sunkiai susikuriama, kad prilįgsta dvylikai Heraklio žygdarbių, kuriuos įvykdęs jis tapo nemirtingas. Šis tikslas atrodytų šmaikštus, jei nebūtų melancholiškas, nes po juo slypinti fantazija tokia pat pilka, kaip ir ją įkvepiantis dangus. Orientuojamasi ne į ateitį, o į baigtinumą, lyg viskas prasidėtų ir baigtųsi

laimingu gerovės vakaru, kurio finalas – komfortiška mirtis. O gal tai įžanga į gerovę? Apskritai net nesvarbu. Tikrąjį *Eastern European Blues* atspindėtų ne 5, o 0 saulėtų valandų, juk saulė čia pasirodo rečiau negu nušvitimas, kaip turėtume elgtis su sunkiai iškovota laisve, kurią atgavus užplūdo toks mirtinas nuovargis, kad po didžiulės, ilgai trukusios įtampos širdis atsiskaiko plakti, o smegenys mąstyti.

Mįslingas gamtos reiškinys išprovokuoja ir daugiau jausmų. Apima baimė, kad kažką praleidome, kad nespėjome įsigyti bilieto į paslaptingąjį Eldoradą, kurį daugelis pasiekė jau senokai. Dėl to kylantis nepasitikėjimas savo jėgomis lemia, kad ieškant tinkamų atsakymų į klausimus, svarbiausius šiai specifinei vietai, nesirūžtama imtis eksperimentų, verčiau vartomas kelionių gidai, žvalgomasi po kitas šalis, o pamačius gražų pavyzdį, bandoma padaryti taip, kaip jau padaryta kažkur Pažadėtojoje žemėje, kad ir kur ji būtų. Jei tiesus ispaniškas stogas nebūtų toks pražūtingas Lietuvos klimato sąlygomis, jį irgi nukopijuotume, kaip X šalies raidos modelį pritaikome kokiai nors iš nesibaigiančių savo reformų. Deja, dažniausiai paaiškėja, kad X šalies modelis tinka tik jai pačiai. Vis dėlto klajonės, žvalgantis į visas puses, nestojant net susiorientuoti, kur atsidūrėme, tęsiasi.

Eastern European Blues kankinamos šalys veržiasi būti bent žingsniu priekyje, įsigyja moderniausius dalykus, maištaudamos prieš daugelio požiūrį, esą laikas Rytų Europoje sustojęs, čia nevyksta nieko svarbaus. Ir būtent dėl demonstratyvaus savo modernumo atsiduria per žingsnį „uodegoje“, nors autentiškas ir savaip žavus atsilikimas leistų joms būti žingsniu priekyje. Modernumas čia reiškia, kad išmetami visi remontuojamo būsto baldai, net jeigu tarp senų sovietinių komodų pasitaikytų koks nors XIX a. šedevras, nes paprasčiausiai nėra nei gebėjimo, nei poreikio gilintis į senienas. Visko skubama atsikratyti, pakeičiant baltomis švediškoms lentynomis. Bet atlikus sterilų euroremontą, būtent tada, kai viskas atrodo nauja ir šviesu, praeitis, kurios pavyko taip lengvai atsikratyti, neišvengiamai vėl primena apie save – tai *Eastern European Blues*. ■

Virgilijus ČEPAITIS

TREČDALIS

Ar tikrai visa Lietuva entuziastingai priėmė nepriklausomybės paskelbimą? Paprastai teigiama, kad už išėjimą iš SSRS kovojo visa tauta. Ar tikrai visi trys milijonai norėjo nepriklausomybės?

Pamenu, skaičiuodavome, kiek žmonių remia Sąjūdžio iniciatyvinę grupę. Tūkstančiai, ateinantys į mitingus, dar nieko nereiškė. Juk buvo ir kiti tūkstančiai, sėdintys namie. O treči tūkstančiai rinkdavosi Vilniuje ar Klaipėdoje į mitingus protestuoti prieš Lietuvos nepriklausomybę. Tada tuos tūkstančius lengvai nurašydavome, vadindami Maskvos agentais kaip ir visą *Jedinstvo*. O dabar galvoju, negi Vilniuje prie Sporto rūmų susirinkdavo tokia didžiulė agentų minia?

Neseniai radau raštelius, kuriuose užrašyti žiūrovų skambučiai į „Atgimimo bangą“ po vieno iš tokių mitingų 1990-aisiais. Jedinstvininkų susibūrimo dalyvis skundėsi: „Kodėl žodį „pluralizmas“ Sąjūdis prisimena

tik kai tai liečia įvairius požiūrius LPS viduje arba kai tai liečia Lietuvos laisvės lygą? Ir kodėl geranorišką bei objektyvią spaudą, radiją ir TV gauna tik LPS ir negauna kitas judėjimas „Jedinstvo“? Lietuviams, nedalyvavusiems mitinge prie Sporto rūmų, informacija perteikta paviršutiniškai, tendencingai, o šuns lojimo atveju – įžeidžiančiai.“ Žurnalistas, prie reportažo iš jedinstvininkų mitingo fonogramos primontavęs šuns lojimą, turbūt atspindėjo populiarų požiūrį į tą mitingą, nes netrukus buvo išrinktas į Aukščiausiąją Tarybą.

Jau gerokai po Kovo Vienuoliktosios, tų metų rudens, rengėme susitikimą su Baltarusijos ir Ukrainos Liaudies frontų atstovais, kurie tapo Aukščiausiųjų Tarybų deputatais. Tada užsirašiau:

„1990 11 05, pirmadienis. Susitikimas su Pozniaku

„Jedinstvos“ ir LKP(TSKP) atstovai norėjo kalbėti Baltarusijos parlamente, bet Dementėjus jiems neleido.“

Kovo Vienuoliktosios šventė

© DELFI / Šarūnas Mažeika

Tais laikais, kai Lietuva buvo okupuota, nepriklausomybės priešininkai turėjo kam skųstis, o dabar tokie vizitai į Rytus kelia nebent ironišką šypsena. Tačiau tada jie, ko gero, pagreitino SSRS ginkluotųjų pajėgų puolimą Vilniuje, nes sustiprino įsitikinimą, kad Maskva turi šalininkų Lietuvoje.

Tą dieną, kai laidojome Sausio Tryliktosios aukas, Maskva paskelbė referendumą, kuriame SSRS piliečiai turėjo atsakyti į klausimą: „*Ar laikote būtinu išsaugoti Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą kaip atnaujintą lygiateisių respublikų federaciją, kurioje bus pilnai garantuojamos bet kurios tautybės žmogaus teisės ir laisvės?*“ Mažai kas žino, kad tame „visasąjunginiame referendume“ už „atnaujintą SSRS“ balsavo daugiau kaip pusė milijono Lietuvos gyventojų. Paprastai manoma, kad tai nesusipratę rusai ir lenkai, tačiau tautinių mažumų tada Lietuvoje buvo apie 400 000. Statistika skaičiuoja visus, ne tik balsuojančius.

O kur tie šimtas ar net daugiau tūkstančių lietuvių, dalyvavusių Maskvos referendume? Juk ta pusė milijono SSRS mylėtojų niekur nedingo. Bijau, neišnyko ir jų nuostata. Nesena apklausa Gargžduose parodė, kad Rusijos, net po to, kai ji sukėlė karą Ukrainoje, mylėtojų ne taip jau mažai. Jų nematyti galima nebent užsimerkus. Pusę amžiaus trukusi nuosekli visuomenės indoktrinacija nepraėjo be pėdsakų. Daug žmonių Lietuvoje iki šiol nusiteikę prieš permainas. O gal jie prieš valdžią, siekiančią permainų? Dalis visuomenės nepriima pokyčių. Jie protestuoja prieš bet ką.

Kokia ta visuomenės dalis? Turime daugybę gražių, kartais ir tikslių žodžių apibūdinti valstybei, patekusiai į susiskaldymo kokių nors klausimų būseną, – nesutariamai, prieštaravimai, priešprieša, ginčai, konfliktai, skirtys, trintys, rietenos, susipriešinimas, grumtynės, pešdynės, kautynės. Bet gal tas susiskaldymas yra tik viešojoje erdvėje, o ne visuomenėje? Gal jis išpučiamas? Kokia visuomenės dalis nusiteikusi prieš permainas? Juk nemažai tautiečių taip aršiai priešinosi narystei ES, kad juos teko net vilioti į referendumą. Žmonės nėra marionetės – tik nedaugelis paklūsta žodiniams valdžios įsakymams, kitus reikia įtikinti. Tarp kitko, dabar Lietuva visose europinėse apklausose atsiduria tarp didžiausių

ES mylėtojų. Kur dingę tie, kurie priešinosi?

Liūdna, tačiau trečdalis visuomenės niekada nepriima pokyčių. Trečdalis? O gal daugiau? Trečdaliui visada netinka valdžia. Kad ir kokia ji būtų. Dešiniųjų vis dėlto labiau. Jų valdymo pradžioje paprastai rengiamos riaušės prie Seimo. Pastebėjau, kad valdant kairiesiems protestų prieš valdžią gerokai sumažėja, bet vis tiek būna. Kartais pagalvoju, gal žmonės tiesiog negali priprasti, kad gyvena ne okupacijoje, kad Lietuva – valstybė? Ar tikrai tie milijonai, dalyvavę Sąjūdžio mitinguose, išivaizdavo, ką reiškia gyventi savo valstybėje? Atrodo, daug žmonių iki šiol nesupranta, kad jų nuomonė priivaloma valdžiai. Valdžios užduotis tik parodyti valstybės raidos kryptį. Ją dabar, demokratinėje Lietuvoje, žmonės turi galimybę pakeisti. Ir keičia, jei valdžia nepatinka. Gal kiek per dažnai išrenka tuos, kurie nenori permainų. Tačiau tai, kaip dabar sakoma, mano nuomonė. Kai kurie rinkėjai laikosi kitokios.

Kiek žmonių XX a. pradžioje norėjo pokyčių Lietuvoje? Tikrai ne trečdalis, gal koks keletas varganų procentų. Bet jie buvo aktyvūs ir sugebėjo įtikinti tautos daugumą, kad reikia kurti nepriklausomą valstybę. O kiek žmonių iš tikrųjų dalyvavo ją atkuriant 1988–1991 m.? Kokia visuomenės dalis tam atkūrimui priešinosi? Tada vėl laimėjo aktyvieji. Man atrodo, jų dabar kur kas daugiau, negu auštant XX amžiui. Maždaug trečdalis tautos.

Lietuvos žiniasklaidoje dažnai mirga Estija – ten ir tas, ir anas geriau... Niekas kažkodėl neprisimena, kad tos šalies Aukščiausioji Taryba nebuvo priversta atsisakyti, kaip įvyko Lietuvoje, tęsė permainas visus ketverius metus. Mažai kam žinoma, kad dabartinė Estijos premjerė, Reformų partijos lyderė, dažnai minima kaip kandidatė užimti NATO generalinio sekretoriaus postą Kaja Kallas yra ankstesnio Estijos premjero, Reformų partijos pirmininko Siimo Kallaso duktė. Ką tik Estijoje įvyko rinkimai į parlamentą, kuriuose vėl nugalėjo Reformų partija, dabar gavusi netgi daugiau vietų parlamente. Estai tęsia permainas. Norinčių, kad jos vyktų, ten paprastai yra kur kas daugiau, negu nenorinčių. Kur tas estų visuomenės trečdalis?

Lietuvoje dažnai sakoma – ateis nauja karta. Bet ji vis neateina. ■

Raminta JURĖNAITĖ

SENAMIESČIO VEIDAS BE MAKIAŽO

Kęstučio Stoškaus fotoparoda Vilniaus rotušėje

Talentingą architektūros fotografą Kęstutį Stošką (g. 1951) vergtė pavergė Vilniaus magija. Su fotoaparatu jis išvaikščiojo kiekvieną Senamiesčio gatvę, skersgatvį, aklagatvį, užsukdavo į kiemus, atidžiai tyrinėjo vienuolynus, bažnyčias, kapines, kopė į kalvas, klaidžiojo upių pakrantėmis...

Pastaraisiais dešimtmečiais miestas ypač sparčiai keičiasi, todėl šios fotografijos įgauna neįkainojamą

istorinio dokumento vertę, liudydamos socialinius, ekonominius, kultūrinius pokyčius. Senamiesčio kaimai, kadaise buvę visiems prieinami, šiandien uždarinti, tapę privačiomis valdomis. Nuotraukose fiksuoti vertingą paveldą naikinantys architektūros ansamblių pertvarkymai, urbanistinių panoramų užstatymai. Įdėmiai, rūpestingai fiksuojamas architektūros nykimas – irstantis mūras, apdaužytos skulptūros, nutru-

pėjus freskų dekoras, tuščios paveikslų nišos, plintantys pelėsiai... Dideli ir maži praradimai nepataisomai doko Senamiesčio veidą.

Stoškus dažnai bendradarbiauja su istorikais, menotyrininkais, leidėjais – iliustruoja mokslinius leidinius, albumus. Vis dėlto dauguma meistriškų architektūros fotografijų atsirado be jokio užsakymo, tik vėliau jos pasitelktos šalies urbanistikos tyrinėjimo, dokumentavimo ir populiarinimo tikslais.

Labiausiai žavi Stoškaus gebėjimas dokumentiką derinti su menine, taigi subjektyvia fotografija, išsaugant abiejų sričių privalumus. Fotovaizdų tikslumą papildė paslaptinga melancholija. Menininkas skatina branginti

Kęstutis STOŠKUS. Vilniaus arkikatedros skulptūrų atgimimas. III. 1996

ir saugoti senąjį miestą, atskleidamas anksčiau nepastebėtus įstabius dalykus.

Ilgus metus dirbdamas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, susipažino su ten saugomu pirmųjų Vilniaus fotografų – Alberto Swieykowskio, Vilhelmo Zacharčiko, Abdono Korzono, Konrado Brandelio, Juozapo Čechavičiaus, Stanisława Filiberto Fleury, Mirono Butkowskio, Aiziko Cinoveco, Tiburcijaus Chodzkos, Jano Bułhako – palikimu, padėjo rengti šių meistrų fotoparodas ir albumus. Jei nebuvo išlikusių originalų, Stoškus darė atspaudus iš negatyvų, siekdamas kuo didesnio autentiškumo. Sąlytis su pirmeivių kūryba lėmė, kad išeities tašku pasirinktas ne postmodernistinis citavimas, bet nuosekli refleksyvi tradicijų tąsa. Šiuolaikinius architektūrinės fotografijos metodus ir išraiškos priemones Stoškus papildė istorine patirtimi.

Iš senųjų meistrų jis mokėsi ne tik amato subtilybių – dažnai renkasi tuos pačius žiūrėjimo rakursus, naudoja senovines fotokameras. „Aš darau nespaltotus didelio formato, 10×12 cm, plokštelinius negatyvus, o iš jų – fotografijas. Tam reikia kameros, pastatytos ant stovo. Žiūriu per matinį stiklą, per kurį beveik nieko nematyti. Vaizdas apverstas. Reikia užsidenkti juoda drobulė. Kol viską nusistatau, kartais ir šviesa pasikeičia, ir debesys nuplaukia. Būna, kad taip nieko ir nepadarau“, – sako fotografas.

Pasirinktoji technika reikalauja kruopštumo, tačiau leidžia išgauti didelį tikslumą. Visi erdviniai planai fotografijose atrodo lygiaverčiai. Atsiranda kompozicinė pusiausvyra tarp priekinio ir vidurinio planų, tarp artimo fono ir tolumo horizonto.

Miesto panoramos dažniausiai fotografuojamos nuo Vilniaus kalvų. Pasitelkiamas subalansuotas komponavimas, artimas vedutoms. Bažnyčių siluetai

Kęstutis STOŠKUS. Senamiesčio panorama su bažnyčių stogais. 1998

ištirpsta rūke arba raibuliuojančioje medžių lapijoje. Panoraminės nuotraukos kartais fragmentuojamos, bažnyčių stogai priartinami prie žiūrovų.

Perteikiamos vingrios Malūnų, Bokšto, Tilto, Šv. Kazimiero, Šv. Mykolo, Šv. Ignato gatvių linijos, rakursas čia daug dinamiškesnis negu kituose atvaizduose. Išryškinami ne pavieniai statiniai, bet saviti urbanistiniai jų ansambliai. Tapybiškumo įspūdį sustiprina specifinės atmosferos perteikimas, atskleidžiant architektūros santykį su saulėtu ar debesuotu dangumi, duobėtu grindiniu. Pulsuojančia šviesa, šešėliais fotografas išreiškia kaitros, darganos, speigo įspūdį.

Stoškaus fotografijos tikroviškos, neinscenuotos. Menininkas pasirenka tokį laiką ir žiūrėjimo tašką, kad išvengtų rėksmingų, komercinių nūdienos ženklų. Visi vaizdai nostalgški, romantiški, kai kurie per-smelkti melancholijos. Įvykių čia nėra, žmonės pasirodo labai retai, gatvėse šmėkšteli nebent atsitiktiniai praeiviai. Pagrindinis herojus – pats senasis miestas.

Fotografuodamas Katedrą, Bernardinų ir Šv. Onos bažnyčių ansamblius, Stoškus atskleidžia nepakartojamą jų eksterjerų ir interjerų savitumą. Prie jų pačių gotikos, renesanso, baroko, klasicizmo monumentų grįžta ne kartą, stengdamasis įamžinti juos kuo kompleksčiau. Ypač pabrėžia ansamblių ryšį su aplinka – išsidėstymą urbanistiniame peizaže, gatvės perspektyvoje, santykį su reljefu, su želdiniais.

Kęstutis STOŠKUS. Senamiesčio panorama su Aušros vartais. 1998

Visos kompozicijos beveik frontaliai, atsisakoma įstrižainių, dramatiškų rakursų. Fotografuojama dažniausiai iš arti, vos šiek tiek atsitraukus į šalį. Tai leidžia išraiškiai perteikti skulptūrines objektų apimtis. Daug dėmesio skiriama bažnyčių tektoninėms struktūroms eksterjeruose ir interjeruose. Apibendrinimus papildo atidžios dekorų elementų studijos. Šio fotografo pastangomis geriau suvokiame sakralinių Vilniaus ansamblių pilnatvę – įsižiūrėdami į gausybę detalių, gėrimės šia architektūra kaip nepakartojamu meno kūrinium.

Pastaraisiais metais Stoškus išbandė šiuolaikines galimybes kurti didelio formato fotografijas. Svarbus vaidmuo čia tenka motyvų atrankai. Toks išdidinimas prasmingas pirmiausia dėl to, kad pabrėžia kompozicijų tektoniškumą ir detalių preciziją.

Rotušėje greta klasikinių sidabrinių atspaudų ant popieriaus eksponuojamas skaitmeninius atspaudus ant didelių plokščių, autorius atskleidžia specifines abiejų technikų ypatybes. Pirmoji grupė išryškina niuansus, kurių neper-teikia net geriausios reprodukcijos – toks subtilus tonų žaismas išgaunamas tik nespaltvotose fotografijose. Antroji grupė skatina naujai pažvelgti į visumą ir detales – architektūros paminklai čia įgauna monumentalią, apibendrin-tą plastinę išraišką.

Kęstučio Stoškaus senojo Vilniaus fotografijos su pasisekimu rodytos Latvijoje, Baltarusijoje, Lenkijoje, Čekijoje, Slovakijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Airijoje, Meksikoje ir Kinijoje. Personalinės parodos šia tema surengtos Poznanėje, Gdanske, Varšuvoje, Marburge, Kylyje, Leipcige, Paryžiuje, Miunsteryje, Dubline ir Pekine. Lietuvoje parodų būta mažiau nei užsienyje. Pati didžiausia Stoškaus retrospektyva parodyta 2005 m. Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Didelis malonumas Vilniaus 700 metų jubiliejaus proga vėl išvysti šias nepaprasto tiks-lumo ir grožio fotografijas. ■

BE IŠANKSTINĖS NUOSTATOS

*Kartais pradžioje būtinas žodis, kad atsirastų kūnas.
O kartais žodžiai pasipila sutikus kūną.*

Martynas Gediminas & Jurga Šeduikytė. *Pakalnutė*

Prieš kelerius metus viename interviu dailininkas Linas Leonas Katinas (1941–2020) apgailestavo, kad „*pas mus trūksta idėjų rinkos*“.¹ Tačiau nūdienos mene ryškėja, kad idėjų stokojama ne turinio ar vaizdinių, o kūrybinės komunikacijos atžvilgiu. Omenyje turiu ne klasikinę filosofo Vosylio Sezemano (1884–1963) estetinę meno suvokimo triadą „kūrėjas–kūrinys–suvokėjas“, bet šiandien aktualias reiškinių ir procesų sąsajas – ne tiek tarp įvairių meno sričių, kiek tarp meno ir mokslo, meno ir verslo, meno ir pramonės, meno ir technologijų. Ar naujus kraštovaizdžius atveriančios skaitmeninės galimybės, *NFT* (*non-fungible tokens*) meno rinkos erdvė, su kuria Lietuvoje prieš porą metų supažindino šiuolaikinio meno mugė *ArtVilnius*, gali pakeisti tiesioginį kontaktą su meno kūriniu?

Tokių klausimų kilo, stebint dailininko Martyno Gedimino ir dainininkės, muzikos bei tekstų kūrėjos Jurgos Šeduikytės kūrybinę komunikaciją Vilniaus knygų mugėje. Gyvas jų kūrybos procesas vyko 3-iosios salės erdvėje įsikūrusiame stende-studijoje. Gedimino paveikslų apsuptyje Jurga, bendraudama su jų autoriumi, rašė tekstus būsimai knygai sąlyginiu pavadinimu *S / He*.

Kūrybinė komunikacija Šeduikytei yra viena iš pamatinių nuostatų – 2021 m. kartu su psichologu Gintaru Šmatavičiumi parašiusi knygą „Lipt stogais ir

žiūrėt žemyn“, dabar kuria su Gediminu, ieškodama jo paveikslų verbalinio apibūdinimo. Toks kūrybinės sinergijos aktas, kai abipusis kontaktas įkvepia ir dailininką, ir tekstų autorę, atliepia ir Gedimino siekį savo kūriniais suteikti naujų netikėtų atverčių – jie tampa „modeliais“ ne tik žodinei, bet ir meninei interpretacijai, pasitelkiant fotografiją, garsą.

Martynas Gediminas – profesionalus dailininkas, Vilniaus dailės akademijoje 1999 m. įgijęs magistro laipsnį, su instaliacija *Objektas I–III* išspūdingai debiutavo Kauno 2-osios bienalės tarptautinėje tekstilės parodoje „Linija“ (1999). Po to daugiau kaip dvidešimt metų buvo pasitraukęs iš aktyvios parodinės veiklos (tiesa, kūrybos „nemetė“, tik nerodė jos viešai). Į meninį gyvenimą sugrįžo 2018 m. jau kaip tapytojas, nes, pasak dailėtyrininkės Lijanos Šatavičiūtės, „*niekada nebuvo tipiškas tekstilininkas. Jį traukė tapyba, šiuolaikinės raiškos priemonės, šviesos menas*“.² Grįžo labai veržliai ir per ketverius metus surengė kelias asmenines parodas Vilniuje („Aštuoni svajonės atspindžiai“, VDA tekstilės galerija *Artifex*, 2018; „Citas“, galerija 555, 2019; „Fragmentas“, *Antakalnio galerija*, 2020; „Srautas. Raudona“, *Antakalnio galerija*, „Linkėjimai“, *Arkos galerija* – abi 2021; „13“, *Antakalnio galerija*, „Deimantai“, verslo centras K29, „Vizionieriai mene. Kazė Zimblytė ir Martynas Gediminas“, *Tumo galerija* – visos 2022). O Kaire, galerijoje *Nile ART*, kartu

Martynas GEDIMINAS. *S/he*. 2023. Drobė, akrilas, epoksidinė derva, autorinė technika; 84 x 84

su tekstilininke Barbora Gediminaite pristatė parodą „Together“ (Egiptas, 2022). Kūrinius eksponavo ir bendrose ekspozicijose – IX Lietuvos tekstilės meno bienalėje „Riba#30“ (2020), Užutrakio šiuolaikinio meno festivalyje (2022), tačiau pastaruoju metu tikslingai renkasi pasirodymus meno mugėse: *ArtVilnius* (2021, 2022), *ART Compensa* (2022), *Volta Basel* (2022), *Scope Miami Beach* (2022). Lietuvoje dailininkas bendradarbiauja su *Arkos* ir *Tumo* galerijomis, o JAV jį pristato Niujorko galerija *Foreign Territory*.

Tarpsnis, kai Gediminas savo idėjas ir energiją skyrė spaudos verslui plėtoti, subrandino vidinę laisvę, kurią dabar realizuoja kūryboje. Laisvė ir asmenybės branda atvėrė naujas galimybes reikštis, nevaržomam nei meno srities (tekstilės „cecho“), nei tradicijų, nei raiškos būdų.

Pastaruoju metu susitelkė į tapybą ir eksperimentuoja „su technikomis, spalva, formatais, tekstūromis bei faktūromis“.³ Medžiagiškumo ir subtilią spalvų pajautą,

kurią dailininkas aktualizuoja tapyboje, įdiegė studijos VDA tekstilės meno ir dizaino katedroje. Pasak autoriaus, jis ir tuomet „*audė savo tapybą*“. Potraukį tapybai sužadino dėstytojas Linas Leonas Katinas, laikomas išskirtiniu laisvos, eksperimentinės kūrybos atstovu XX–XXI a. sandūros Lietuvos dailėje. Gediminui imponavo ir dėstytojo asmenybė, ir kūryba, nes jis, į tapybą „atėjęs“ iš architektūros, nepaisė lietuviškosios tapybos mokyklos tradicijų. Medžiagiškumas, stereotipų nepaisymas būdingas ir lietuvių abstrakčiosios tapybos novatorei tekstilininkei Kazei Zimblytei (1933–1999), su kuria Gediminą netikėtai ir lemtingai „suvedė“ *Tumo* galerija, pasiūlusi surengti bendrą jų parodą „Vizionieriai mene“ (2022). Zimblytės abstrakčios kompozicijos, tapybos ir koliažo jungtis organiškai atliepė Gedimino kūrybos esmę – be išankstinių nuostatų kalbėti apie laiką ir erdvę (*Begalybė*, 2022). Beje, jau šioje parodoje jo paveikslus „lydėjo“ Šeduikytės tekstas, teikęs dar vieną vs kitokią galimybę suvokti kūrinius, rasti atsaką žiūrovų mintyse ir jausmuose.

Gedimino tapyba neabejotinai priskirtina abstrakčiojo meno kryptčiai (nėra nuorodų į vaizdinį pasakojimą ar konkretų objektą), tačiau kūriniuose pateikiamos tam tikros užuominos, leidžiančios improvizuoti. „*Kiekvienas Martyno paveikslas – tai mažytė atvertis, autoriaus haiku, kuriamas ir artikuliuojamas kiekvienam žiūrovui. Tai intymi ir asmeniška žinutė aplinkai*“.⁴ Pavyzdžiui, cikle *Dienoraštis* kiekviena savaitė, priklausomai nuo autoriaus emocijų, paženklinta asociacijomis su vis kitu augalu (*Pakalnutė, Pienė, Varnalėša*, 2023).

Iš pirmo žvilgsnio Gedimino tapyba nepretenzinga, santūri. Tačiau imponuoja išgryninta estetika, netradicinių medžiagų jungtys, netikėti techniniai sprendimai. Autorius teigia, kad jam įdomiausia, kai galutinis kūrybos rezultatas nenuspėjamas. Ekspresyviai tapydamas, neretai dažus ant drobės tepdamas mentele ar tiesiog ranka, dailininkas visų pirma pasikliauja vidiniais potyriais, kuriuos neabejotinai veikia santykis su

aplinka, nesvarbu, ar tai gamta, ar urbanistinė erdvė. Tačiau jo santykis visada pozityvus. Savo skaudulių, psichologinių problemų (kaip itin būdinga lietuvių tapybai) Gediminas „netransliuoja“. Nors Šatavičiūtė dailininko kūrinuose išvelgė tam tikrų melancholijos atspalvių, kuriuos rodo sustingusi erdvė ir sustojęs laikas, tačiau juoda spalva Gediminui tėra tik viena iš paletės spalvų (Penktas, 2023).

Nors kurdamas dailininkas nesilaiko išankstinių nuostatų, neprognozuoja baigtinio rezultato, tarsi leidžia pasireikšti jausmams, tačiau tapybos procesą valdo profesionaliai: dvimatėje paveikslo erdvėje formuoja kompoziciją, ritminę struktūrą, spalvų ir atspalvių santykius *etc.* Išbandęs aliejinę tapybą, pastaruoju metu mieliau renkasi akrilo dažus, leidžiančius kontroliuoti koloristinius efektus, faktūras, taktiliškumą. Pavyzdžiui, 2019 m. sukurtame cikle *Citatos*, kurį eksponavo galerijoje 555, stambiais potėpiais sluoksniavo ryškias plakazines spalvas, o dabar jų sąmoningai atsisako (ciklas *Kelias*, 2022). Monumentaliose drobėse forma ir erdvė kuriama, pasitelkiant monochroninius juodų ir baltų spalvų derinius, įvairias tapybai nebūdingas medžiagas. Dailininkas naudoja ir skaidrias epoksido dervas, formuojančias laisvai tekančio reljefo paviršių, ir sidabro miltelius, ir šviesą atspindinčią foliją, ir kitus vizualinius efektus. Neretai ant nutapyto vaizdo spaus-tuviniais dažais užspaudžia tekstą (pavyzdžiui, savo mėgstamo poeto Vytauto Mačernio eilėraščio eilutę), tipografinius ženklus, įterpia masinės kultūros daiktų citatas. Šiuo atveju neabejotinai praverčia patirtis, įgyta spaudos srityje, žinios apie fizines naudojamų medžiagų savybes, technikų galimybes. Tai teikia didelę kūrybos laisvę – regimas vaizdas, priklausomai nuo apšvietimo ar žiūros taško, kinta, kaskart keldamas vis naujas vizijas ir potyrius. Tačiau visos šios priemonės dailininkui nėra savitikslys – taikydamas jas tapybai, jis tarsi provokuoja žiūrovus ir patį save (*Begalybė*, 2022.).

Beje, Gediminas mėgsta rizikuoti, nebijo suklysti, sugadinti ar net sunaikinti savo kūrinį. Taip pasielgė su paveikslu *Deimantas X* (2022). Tiesa, prieš užtepdamas visą drobę juodų dažų sluoksniu ir centre „išsodindamas“ briliantą, kūrinį perkėlė į *NFT* formatą. Tik

Martynas Gediminas ir Jurga Šeduikytė Vilniaus knygų mugėje

po to sužinojo, kad jo mėgstamas britų menininkas Damienas Hirstas (g. 1965 m.) ką tik įvykdė projektą „Apyvarta“ (*The Currency*) – sudegino garsiuosius taškinius savo paveikslus, leidęs klientams pasirinkti, ar pasiliks juos *NFT* ar išsiukeis į fizinį pavidalą.⁵

Taigi Martyną Gediminą galima apibūdinti, viena vertus, kaip vis dar nepažintą kūrėją, antra vertus, kaip vizionierių, kuris, be išankstinės nuostatos, nepaisydamas tradicijų ir standartų, siekia ne tik novatoriškos vizualinės raiškos, bet ir ieško naujų kūrybinės komunikacijos būdų. ■

¹ Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2016-12-27-linas-katinas-gyvenimas-yra-malonus-apsirikimas/>

² Lijana Šatavičiūtė. „Minčių citatos Martyno Gedimino parodoje“. 7 meno dienos, 2019-12-06.

³ Iš Vaidilutės Brazauskaitės anotacijos Martyno Gedimino parodai „Srautas. Raudona“. Antakalnio galerija. 2021. Prieiga per internetą: <https://artnews.lt/antakalnio-galerijoje-atidaroma-nauja-martyno-gedimino-tapybos-paroda-srautas-raudona-68167>

⁴ Iš parodos „Linkėjimai“ anotacijos. Arkos galerija. 2021.

⁵ Prieiga per internetą: https://lt.linkedin.com/posts/guodasakalaukiene_personalbranding-activity-6986589037083910144-ytz_

PAUKŠTELIS, VARNAS IR TUŠTUMA

Prieš kokių dešimtmetį meno lauke buvo itin madingas žodis *dekonstrukcija*. Dekonstruodavome viską – nuo objektų iki idėjų ar santykių... Dabar įsigalėjo kiti žodžiai, bet liko reiškiniai, kuriuos norisi išardyti, vidinę pusę išversti į išorę, demaskuoti, išsiaiškinus, kokia jų sandara. Tas taikytina ir muziejams, kurie pastaraisiais metais patys stengiasi atsisakyti kolonialistinio paveldo, t. y. dekonstruoja naratyvus, pertvarko ekspozicijas, įterpia daugiau moterų meno. Tačiau muziejai vis tiek lieka vieta, kur dvelkia praėjusiais šimtmečiais, sienos dažnai nukabinėtos didingais portretais (ar bent jau iškilių asmenybių fotografijomis), o sunkios portjeros tarsi urzgiantys šunys saugo lankytojus nuo šiuolaikinio pasaulio vaizdų už lango. Be abejo, yra ir kitokių muziejų, pavyzdžiui, Kompiuterinių žaidimų muziejus Berlyne (*Computerspielemuseum*), „Laimos“ šokolado (*Laima šokolados muzejs*) ar Automobilių (*Rīgas motormuzejs*) muziejai Rygoje, tačiau dauguma šių meno šventovių kiekvienu parketo girgžtelėjimu reikalauja iš lankytojų pagarbos, primena kasdieninių rūpesčių menkumą, pabrėžia išėjusiųjų Anapilin didybę. Dailės muziejuose iš auksinių rėmų žvelgia nežinomi didikai ar didvyriai, dažnai visai negarsios, tačiau prabanga spinduliuojančios gražuolės, vilioja įspūdingi peizažai. Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejus kiek kitoks (skirtas kitokios raiškos menininkui), bet Genijaus didybė ir čia yra aksioma, priivalomai turinti gniaužti žiūrovams kvapą.

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje nuo vasario 15 d. veikia Viktoro Paukštelio paroda „Chromatika. Tapyba (2020–2023)“, kuruota prof. dr. Ramintos Jurėnaitės. Prisipažinsiu, nesu šio menininko gerbėja, nors negalėčiau sakyti, kad jo tapybos nemėgstu, tiesiog nepritaikau jai rakto. Ypač tai jutau parodoje „Dehermetizacija“ (2022) buvusiam Lukiškių kalėjime. Tačiau Kaune viskas kitaip. Ši ekspozicija veikia lyg atskiras reiškinys, įsitaisęs ten, kur jam ir vieta būti.

Visų pirma, Paukštelis – profesionalus pianistas, tad paralelės su M. K. Čiurlioniu, kuris buvo muzikas ir dailininkas, ieškojęs šių sričių sinergijos, yra aki-vaizdžios. Nors pianisto karjera tapytojui lyg ir nieko neprideda (kai kurie žiūrovai net mano, kad tai du broliai – vienas muzikas, kitas dailininkas), tačiau kiekvienam kūrėjui reikalinga legenda, o Paukštelis ją turi. Ši legenda ne tik pritraukia lankytojų srautus, bet ir tampa ekspozicijos pasakojimo ašimi, nors sąsajų su muzika jis ieško absoliučiai kitaip, negu tą darė Čiurlionis.

Formaliai parodą sieja autobiografinė gija – eksponuojamas mamos portretas, keletas autoportretų. „Paveikslų diptiką „Be pavadinimo“ (2021) V. Paukštelis skyrė savo motinai, garsios muzikų dinastijos atstovei Tatjanai Radovič (1956–2021). Jos tėvas buvo žymus smuikininkas Viktoras Radovičius (1919–1982), pasaulinės garsenybės Davido Oistracho mokinys“, – rašo Jurėnaitė parodos aiškinamuosiuose

tekstuose. Kita paveikslų dalis irgi ryškiai autobiografiška, tačiau būtent todėl, kad visi motyvai susiję su muzika.

Pirmojoje parodos salėje žiūrovus pasitinka dideli didingų ponų – du Richardo Wagnerio („Misteris W“ ir „Misteris W“ II), austrų kompozitoriaus Albano Bergo („Misteris B.“), Pauliaus Hindemitho („Misteris H“) – portretai. Vieną akimirką net atrodė, kad iš beveik monochrominių paveikslų lyg iš dolerių banknotų žvelgia buvusių JAV prezidentų veidai. Akimirką, kol dar negalėjau identifikuoti (o ir sužinojusi, atpažinusi žymiuosius kompozitorius), patyriau keistą *déjà vu*, – drobės tarsi atkartoja muziejines patirtis, sukurdamos istorinės tapybos iliuziją, muziejaus ekspozicijos regimybę, nors neleidžia pamiršti, kad iš tiesų tai šiuolaikinė tapyba su dabarties menui būdingais tikslais. Tą pabrėžia paveikslus perbraukusios raudonos linijos, dažais aptaškytas Hindemitho portretas, lyg praeities žiūrovai bandytų išreikšti savo nepasitenkinimą arba tyrėjai stengtųsi išmatuoti žymių kompozitorių, pakeitusių muzikos supratimą, portretus.

Gretimoje nedidelėje salytėje kabo du ir vėl „muziejiniai“ peizažai – jūra ir snieguoti kalnai. „Be pavadinimo“ (2022) – nuoroda į Čiurlionio simfoninę poemą „Jūra“, o „Viršukalnė „Č“ (5794 M.)“ snieguotame Pamyre – tai vieta, pavadinta M. K. Čiurlionio vardu. Šie paveikslai atrodo lyg programinė duoklė žymiajam lietuvių menininkui, nes čia sąsajos veikia antagonistiškai, panašiai kaip Gerardo Richterio peizažuose, kurių pagrindas yra nespaltotos fotografijos. Paukštelio tapyba transliuoja dirbtinumą, eksponuojami kūriniai primena kopijas, bet ne jūros, o jos atvaizdo – fotografijos arba paveikslo, tai citatų citatos, tarsi simfoninė poema, kurios atlikėjai nepamena natų. Čiurlionis atveria naujus, nematomus tolius, miško, vandens stichijos paslaptis, mistinius

potyrius, o Paukštelis viską užveria, palikdamas vien tuštumą ir užmarštį.

Kaip minėjau, didelė parodos dalis autobiografiška, glaudžiai susijusi su muzika, tarkim, paveikslai „Šv. Cecilija“, „Šv. Cecilija II“, „Šv. Cecilija III“ (2023), nes ši šventoji – muzikos globėja. Vis dėlto pagrindinis naratyvas čia ne pati muzika, o tai, kad ji neskamba. Fleitininkas netikras, nes tai atvaizdo atvaizdas – pertapytas žymusis Édouard'o Manet paveikslas „Fleitininkas“ (*Le Joueur de fifre*, 1866). Paukštelio paveiksle jo rankos sudėtos taip, lyg būtų grojama fleita, tačiau jos nėra. Šiuo registru veikia ir greta kabantis kūrinys beveik identišku pavadinimu, – šiuolaikinis jaunas vyras pavaizduotas tarsi grojan-

Viktoras PAUKŠTELIS. *Fleitininkas*. 2022. Drobė, aliejus; 215 x 165

tis fleita, bet jo rankos irgi laiko tuštumą. Tapytojui muzika nėra skambesys, nėra garsas, čia ji negirdima, neregima, išpreparuota, nors gyvenime autorius priiverčia ją nuostabiai skambėti, jis grojo ir per parodos atidarymą. Muzikiniai motyvai sąmoninga autoriaus valia yra netekę savo šerdies. Ši paroda neturi Johno Cage'o „4'33“ tylos skambėjimo, ji yra apie kitą tylą – tuštumos.

Reikėtų atskirai paminėti kūrinius, atkartojančius originalą, pavyzdžiui, „Berniukas su trimitu (pagal Evą Gonzales)“. Informaciniame parodos tekste rašoma, kad Eva Gonzales buvo vienintelė Édouard'o Manet mokinė, paveikslą „Trimitininkas“ (1870) ji nutapė pagal savo mokytojo „Fleitininką“. Tamsiame tuščiame fone iškilminga poza stovi berniukas su trimitu rankoje, aprengtas puošnia juoda uniforma, dekoruota ryškiai raudonais epoletais ir auksaspalviais švarko antsiuvais. Pagal Paukštelio versiją, tuštuma šįkart praryja ne muziką, o berniuko su trimitu veidą. Ištrynimo triuką plačiai naudojo Patricija Jurkšaitytė, tačiau jos nuo žmonių išvalyti paveikslų interjerai neturi to baugumo, kokį generuoja tuščias kostiumas, primindamas daugybę siaubo istorijų.

Šiame baugios nebūties sukuryje ant atskiros sienos kabo „Autoportretas“ (2022) – paukštis, lyg atskridęs iš Edgaro Allano Poe garsiojo eilėraščio „Varnas“. Vienintelė gyva būtybė, kuriai čia vieta:

*„Ir nuo tol niūrus, bežadis tupi Varnas, vietą radęs
Ant blyškios galvos Paladės, žvilgčioja vis tūžmingiau.
Tupi paukštis išsišėlęs, meta sielon lyg kartėlį
Gūdų demono šešėlį, nuo kurio kasdien slogiau.
Mano sielai iš šešėlio, nuo kurio kasdien slogiau,
Neištrūkti jau daugiau.“*

Šios parodos sukurto efekto autorystė, be abejo, turėtų būti padalyta tarp tapytojo ir kuratorės Ramintos Jurėnaitės, kuri sugalvojo ekspoziciją M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. Tikrai sėkminga idėja. Viktoro Paukštelio tapyba ypač gerai dera su kita muziejuje veikiančia paroda „Kraupios istorijos: Aleksandra Waliszewska ir Rytų bei Šiau-

rės Europos simbolizmas“. Čia pirmąkart Lietuvoje eksponuojama pasaulinį pripažinimą pelniusios lenkų menininkės Aleksandros Waliszewskos (g. 1976) kūryba. Viena ryškiausių šiuolaikinio Lenkijos meno atstovių kuria paveikslus, pasitelkdama dailės istorijoje dažnus motyvus, šlurpą keliančias detales – griaučius, išdarytus mirusiųjų kūnus, apnuogintus organus, pūliuojančias žaizdas... „A. Waliszewskos darbuose vyraujančią mirties ir ligos baimės nugalėjimą galima sieti su kitų lenkų simbolistų judėjimo „Jaunoji Lenkija“ (Młoda Polska) meistrų kūryba, jie egzistencinę savo kovą su mirtinomis ligomis derino su ironija, savigrauža ir perdėta savimeile. Menininkės makabriška kūryba papildoma nepagarbiu humoro jausmu, taip pat perteikiamas ir tuštybės bei pražūtingumo jausmas“, – rašoma parodos anotacijoje.

Ekspoziciją sudaro Lenkijos, Čekijos, Baltijos šalių 36-ių menininkų daugiau kaip 200 kūrinių nuo XIX a. iki šių dienų. Juos sieja simbolizmas ir jo natyvai: baimė, ligos, karai, epidemijos, mitologinės pabaisos. Ši tuštumos ir pražūties jausmą unisonu transliuoja abi parodos. Nors pripažįstu, kad neradau asmeninio rakto į Paukštelio kūrybą, tačiau baugi jo paveikslų tuštuma neįtikėtinai pritiko šiai vietai, tarsi apeliuodama į paties muziejaus savirefleksiją, permąstant jo ekspozicijų reikšmę. Tačiau vienas paveikslas Viktoro Paukštelio parodoje turi ryškų ir aiškų balsą – tai „Autoportretas“. Panašų įspūdį kadaise perteikė Edgaras Poe jau cituotame eilėraštyje „Varnas“:

*„Regint paukštį įnoringą, elgesį jo manieringą,
Liūdesys many pradingo, aš atsikvėpiau smagiau.
Ištariau: „Svety paniūręs, iš nakties čia įsikūręs,
Nors tu senas ir nušiūręs, bet elgies kuo didingiau.
Tu, matyt, Plutono žemėj vadinais kuo didingiau?“
Varnas: „Niekados Daugiau“.*

Gal todėl dabar, galvodama apie parodą, mintyse aiškiai girdžiu, kaip garsiai Edgaro Allano Poe varnas krankia muziejaus salėse. ■

Viktoras PAUKŠTELIS. Berniukas ir apelsinas (pagal Édouard'q Manet). 2022. Drobė, aliejus; 160 x 120

Viktoras PAUKŠTELIS. Etiudas berniukui su trimitu (pagal Evą Gonzalès). 2022. Drobė, aliejus; 143 x 118

KŪRYBA – VISADA RIZIKA, arba KAIP TAPTI LIETUVOS ŠIUOLAIKINIO MUZIKOS TEATRO VARIKLIU

*Su prodiuserinės kompanijos Operomanija vadove
Ana ABLAMONOVA kalbasi teatrologė
Kristina STEIBLYTĖ*

Ana ABLAMONOVA

Ilmės Vyšniauskaitės nuotr.

Vasario pabaigoje suėjo penkiolika metų nuo to, kai įvyko pirmasis Naujosios operos festivalis. Šis renginys paskatino rasti prodiuserinę kompaniją *Operomanija*, žinomą net ir mažiau besidomintiesiems šiuolaikiniu muzikos teatru. Šiemet laimėjusi konkursą ji tapo Vilniaus miesto kultūros organizacija. Šių operos maniakų pastangomis tebevyksta gausius žiūrovų būrius pritraukianti *Naujosios operos akcija* (NOA), inovatyvius garso meno kūrinius pristato įvairių sričių menininkai, plečiantys ir operos, ir teatro supratimo ribas, nuolat pelnantys nacionalinius scenos meno apdovanojimus, o šiuolaikinė opera vis ryškiau įsitvirtina Lietuvos kultūros lauke, pamažu keldama koją jau ir į nacionalines meno institucijas.

Šių maniakų priešakyje – *Operomanijos* vadovė, prodiuserė Ana Ablamono. Ji ne tik puoselėja sau brangų scenos meno žanrą, rūpinasi jo sklaida, nuolat patvirtindama, koks reikšmingas prodiuserio darbas, bet randa laiko ir įvairiems naujiems sumanymams – dėsto kultūros vadybininkams, tarptautiniam teatro festivaliui *Sirenos* formuoja Lietuvos teatro vitrinos 2023 programą.

Su Ana kalbėjomės apie *Operomanijos* praeitį, dabartį, ateitį, apie šiuolaikinį muzikinį teatrą ir apie ją pačią.

Kristina Steiblytė. *Lietuvoje scenos menų prodiuserio pareigybė ganėtinai reta. Dar egzotiškesnė ji atrodo tuomet, kai ėmeisi šio darbo.*

Ana Ablamono. Tokių žmonių Lietuvoje tikrai nemažai, bet ne visi įvardija save prodiuseriais. Kino srity šį profesiją ganėtinai aiški, nusistovėję prodiuserių porūšiai reiškia labai konkrečias funkcijas, bet scenos menai šią sąvoką interpretuoja vis dar labai skirtingai. Mano supratimu, prodiuserio darbas apima rūpinimąsi meno idėjomis ir praktiniu jų įgyvendinimu. Lietuvoje nemažą scenos menų rinkos dalį užima valstybinės įstaigos, turinčios išplėtotą orga-

nizacinę struktūrą su tokiomis pareigybėmis kaip meno vadovai, literatūrinės dalies vedėjai, įvairūs vyriausieji ir jaunieji specialistai – ten dažniausiai vis dar labai aiški skirtis tarp meno ir ūkio funkcijų. Nepriklausomos organizacinės struktūros yra itin kompaktiškos, vienas ar keli žmonės turi pasirūpinti plačia užduočių įvairove.

Svarbu ir tai, kad įvairius nevyriausybinis scenos menų darinius paprastai inspiruoja kūrėjas, dažniausiai režisierius, arba trupė, pavyzdžiui, studijas ką tik baigęs kursas, kuriam nėra galimybės ar nepavyksta kūrybinių idėjų realizuoti valstybinėse struktūrose.

„Geros dienos!“ Opera 10 kasininkų, prekybos centro garsams ir fortepijonui

Operomanijos koncepcija yra kiek neįprasta – mums svarbiausia plėtoti šiuolaikinį muzikos teatrą, naujosios operos kultūrą. Mes neaptarnaujame konkrečios trupės, konkrečių kūrėjų. Interesų objektas yra meno sritis ir kūriniai. Šiame kontekste išsikristalizavo ir mano kaip prodiuserės profesinės užduotys. Be to, būdama kartu ir chormeisterė, dainininkė, ir vadybininkė, suvokiau, kad vadyba suteikia platesnę erdvę kūrybai, idėjų realizacijai, užtikrina įvairovę ir laisvę rinktis. Man tai labai svarbu, todėl ėmiausi vadybos, prodiusavimo.

Papasakok, kokia buvo pradžia.

Vienu metu studijavau dviejuose aukštesiose mokyklose. Kai baigiau choro dirigavimą Peterburge, liko tik muzikos vadyba Vilniuje. Nors tuo metu jau turėjau įvairių vadybinių darbų, vis dėlto atsirado laisvo laiko. Lietuvos muzikos ir teatro akademijos, kurioje tęsiau vadybos magistro studijas, Centrinuose rūmuose pastebėjau skelbimą – baltą A4 formato lapelį, – kad kompozitoriai ieško atlikėjų kuriams šiuolaikinių operų pastatymams. Buvau ką tik baigusi choro dirigavimą, tad iškart susisiečiau su Jonu Sakalausku, kurio kontaktai buvo nurodyti tame lapelyje, ir pasiūliau tapti chormeistere. Susitikę sutarėm dėl bendradarbiavimo. Nedelsdama

surinkau nedidelį chorą, veikiau vokalinį ansamblį, ir pradėjome repeticijas.

Visi procesai vyko labai entuziastingai, bet chaotiškai – buvome dvidešimtmetį vos perkopę jaunuoliai, neturintys jokios operų kūrimo ir statymo patirties. Mokėmės darydami, natūralu, kad neišvengėme klaidų, bet kūrybinis chaosas atrodė smagus. Palaipsniui įsitraukiau ir į organizacinę veiklą – mačiau, ką reikia daryti, kad procesas judėtų pirmyn, ir to ėmiausi. Pagrindinis organizacinis krūvis teko mudviem su Jonu, tiesa, labai aktyviai dalyvavo visi operų kompozitoriai, kūrybinių komandų nariai. Buvo ypatingas laikas!

Rengdami pirmąjį NOA festivalį, kuriame numatėme pristatyti šešias naujas operas, glaudėmės Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje. Nors turėjome šiokių tokių stogą, nuo Studentų atstovybės galėjome teikti paraiškas įvairiems fondams, vis dėlto sąlygos buvo labai kuklios. Akademijoje neretai turėjome veikti lyg partizanai, kad išprašytume kokią nors klasę, gautume „pašalinei veiklai“ uždraustą instrumentą, pasiskolintume natų pultus ir panašiai. Prisimenu ekstremalias repeticijas, kai į mažą klasę netilpo orkestras, todėl atidarėme duris ir dalį muzikantų susodinome koridoriuje.

Dirbome daug, netaupydami energijos, miegojome mažai, bet viskas vyko nepaprastai entuziastingai, žaibiškai ir vieningai. Visus buvo apėmusi neįtikėtina kūrybos ir bendrystės euforija. Nepaisant rezultatų, nesu tikra, ar kada nors teko patirti ką nors panašaus. Manau, kiekviename kūrybiniaame procese įvyksta vienokie ar kitokie nušvitimai, užkopiama į viršukalnes, kai komandos nariai atsiskleidžia, yra visiškai laisvi, pasiekia maksimalaus kūrybiškumo. Tokių viršukalnių būna, jos yra siekiamybė. Tačiau tai, kas įvyko prieš penkiolika metų, atrodė neįtikėtina, tarsi dėl idėjos būtų apėmusi kolektyvinė beprotybė. Beje, tai per vieną naktinį priešfestivalinį susirašinėjimą su Jonu ir inspirovau *Operomanijos* pavadinimą.

Gal pirmasis festivalis sukėlė didžiausią euforiją todėl, kad teko susidurti su daugybe iššūkių, ir tai suvienijo?

Gal ir taip. Nors būna įvairiai – iki šiol *Operomanija* prodiusavo apie šešiasdešimt kūrinių, tarp kurių esama svaiginančių pasisėkimų ir didelių nesėkmių, tikrai ne visada proceso sklandumas ar iššūkių įvairovė leidžia nuspėti rezultatą, susijusį tiek su kūrinio, tiek su komandos kūrybinės atmosferos kokybe. Kūryba visada yra rizika. Dalies rizikos galima išvengti, iš anksto pasiklojant pagalbę – apmąstant, kokios klaidos gresia ir kaip jų išvengti, kokius pasirinkimus daryti, kaip saugiai spektaklį išleisti į rinką, kaip jį tobulinti po premjeros, jeigu tai prasminga. Kartais dar prieš premjerą aišku, kad kūrinys nepasisėks. Tokio geriau išvis nerodyti arba tyliai išleisti premjerą ir pamiršti. Juk net Eimuntas Nekrošius ne visus pradėtus repetuoti spektaklius pabaigė ir parodė žiūrovams...

Tačiau nesėkmingas spektaklis ar kūrybinis procesas reiškia kur kas didesnę finansinę riziką negu, pavyzdžiui, paveikslas. Ar bandant išvengti nuostolių, teko rodyti spektaklius, kurių kokybė abejotina?

Man labai svarbu, ką rodome, manau, *Operomanijai* kol kas pavyksta kokybės kartelę laikyti aukštai iškeltą. Nors mūsų prodiusuojami kūriniai dažniausiai pristatomi kaip autorių darbai, o publika nebūtinai atkreipia dėmesį, kas yra jų prodiuseris, vis tiek stengiuosi formuoti kokybišką repertuarą. Jei matau, kad naujas spektaklis neatitinka lūkesčių, jis nepatenka į *Operomanijos* nuolat kuruojamų kūrinių sąrašą. Juk rūpesčių ir taip užtenka. O nekokybiškas operas laikyti repertuare, manau, neperspektyvu. Žvelgiant iš trumpalaikės perspektyvos, gali atrodyti, kad čia į balą išmesta investicija, nepateisinama rizika.

Finansiniu atžvilgiu tik pastarieji keleri metai stabilūs. Anksčiau *Operomanija* priklausė nuo paskirų projektų finansavimo ir gastrolių užsienyje intensyvumo. Dabar esame Vilniaus miesto kultūros organizacija su finansine parama, laimėjome strateginį Lietuvos kultūros tarybos finansavimą, pagaliau gavome Profesionaliojo scenos meno įstaigos statusą su galimybe pretenduoti į papildomus finansavimo šaltinius, tad

jaučiamės užtikrinčiau, galime kelis metus į priekį planuoti premjeras, repertuarą, kitas veiklas.

Gal žiūrovai neidentifikuoja Operomanijos kaip prodiusuojančios organizacijos todėl, kad neturite savo patalpų. Juk atėję į Lietuvos nacionalinį dramos teatrą, esame beveik tikri, kad žiūrėsime jo spektaklį. O jūsų spektakliai rodomi ir Menų spaustuvėje, ir komplekse SODAS 2123, ir Vilniaus senamiestyje...

Viena vertus, turėti infrastruktūrą darbui yra svarbu. Labai jaukią nedidelę studiją kultūros komplekse „Sodas 2123“ turime šiek tiek daugiau kaip metus. Iki tol *Operomanijos* biuras buvo mano mašinoje, kompiuteryje, telefonu arba namuose. Išsisukti tikrai įmanoma, bet labai nepatogu. Komfortabili darbo vieta gerokai palengvina buitį – daugiau energijos galima skirti kitiems darbams.

Antra vertus, scenos turėjimas yra ir tam tikras suvaržymas. Jei turėtume sceną, greičiausiai nebūtų atsiradusios „Navigacijos“, kurias sukūrėme Nacionalinės dailės galerijos Didžiajai salei, nebūtų „Radvilos Dariaus, Vytauto“, kuriam reikalinga ištis specifinė mokyklos Aktų salės atmosfera, nebūtume garso patirties įvietinę Vilniaus gete („Glaistas“). O gal šie kūriniai būtų, bet visiškai kitokie. Nieko neturint, galima laisvai fantazuoti. Tokia stoka įkvepia.

Kad jau paminėjai įkvėpimą, paklausiu, kas įkvėpė pasirinkti choro dirigavimą, atvedusį Tave iki šiuolaikinio muzikos teatro prodiusavimo ir Operomanijos įsteigimo?

Lankiau Balio Dvariono muzikos mokyklą – tai buvo neišvengiama, nes ją jau lankė mano vyresnioji sesuo. Jai stojant dar svarstyta, kokią specializaciją rinktis: fortepijoną, smuiką, choro dirigavimą. O aš turėjau eiti ten, kur jau mokėsi sesė. Tikriausiai tėvams taip buvo logistiškai patogiau. Nors ne iškart apsisprendžiau, kad noriu likti šioje srityje, ankstyvoje paauglystėje net norėjau mesti muzikos mokyklą, vis dėlto čakros laiku atsivėrė ir, būdama vos dvylikos, pranešiau šeimai, kad mano profesija bus susijusi su muzika ir kitais menais. Taigi rimtai nusiteikusi šiuo atžvilgiu esu jau gerą ketvirtį amžiaus. Kita vertus,

„Radvila Darius, Vytauto“. Muzikiniai paveikslėliai iš Lietuvos televizijos archyvų

pasaulyje tiek daug įdomybių ir galimybių, kad nenoriu apsiriboti viena veikla, nuolat svarstau, ką naujo ir įdomaus galėčiau padaryti. Galbūt įvairovės troškimas lėmė ir „dvigubą“ mano gyvenimo formatą – dvi mokyklos, du universitetai vienu metu, keli darbai...

Tavo alkis naujovėms akivaizdus – nuolatinės naujų erdvių, raiškos priemonių paieškos. Tą rodo net radijo laida Rasų radijuje, o pastaraisiais metais dėstai Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje.

Kitaip juk nuobodu! O jei nebūtų įdomu, nedaryčiau. Šiuo metu turiu tokią nepriklausomo žmogaus, veikiančio nevyriausybinėje organizacijoje, privilegiją – daryti tai, ką noriu, kuo labai tikiu ir įžvelgiu prasmę.

Ši privilegija, regis, gali kelti nepatogumų, o kartais priverčia prarasti auditoriją, kuri nebūtinai yra labai atvira naujovėms, eksperimentams. Tą rodo ne vienas kūrinys, Lietuvoje pripažintas tik po to, kai buvo įvertintas užsienyje. Taip atsitinka ir Operomanijos prodiusuotiems kūriniams. Ar tokia kontekste nekyla minčių perkelti veiklą kur nors kitur?

Tikrai ne. Šiais laikais ir prasmės nėra. Mūsų bazė yra čia, čia yra šaknys, namai, sistema, kurioje jau esame radę savo vietą. Užsienyje tektų pradėti viską nuo pradžių, tad geriau būti čia su realistiška,

praktikoje išbandyta ir atidirbta galimybe išvykti *ten*. O pasiūlymų gastroliuoti sulaukia labai įvairūs mūsų kūriniai, net ir garso patirtis Vilniaus gėte „Glaistas“, ją vadinu „nekilnojamuoju turtu“. Neseniai gavome pasiūlymą nuvykti į užsienio miestą ir ten sukurti panašų kūrinį. Pasiūlymą su komanda svarstėme, bet galiausiai jo atsisakėme. Nusprendėme, kad jeigu kam nors įdomu, verčiau atvyksime, pristatysime kūrinio formatą, atskleisime jo sukūrimo aplinkybes, gal net padovanosime mobiliąją programėlę, sukurtą specialiai „Glaistui“, negu visą kūrybinį procesą kartosime nuo pradžių. Sukurti šį darbą buvo sunku, tema nelengva, o dar turime idėjų

ir nepadarytų darbų su įvairiais išvestiniais „Glaisto“ produktais. Be to, gyvenimas ne toks jau ir ilgas. Verčiau bandysime sukurti kažką naujo. Tad nusprendėme, kad tapsime „Glaisto“ mentorais, užuot patys kartoję tokio paties formato kūrinį, nors ir kitoje vietoje.

O kad Lietuvos kūrėjams išties reikia užsieniečių pripažinimo ir palaikymo – visiškai sutinku. Taip atsitiko ir su *Operomanijos* prodiusuota opera „Geros dienos!“. Laimėjimai užsienyje atvėrė labai plačias galimybes veikti ne tik užsienyje, bet ir Lietuvoje. Šią situaciją puikiai iliustruoja Lietuvos kino industrija – juk beveik visos nekomercinio lietuviško kino premjeros pirmiausia įvyksta užsienio festivaliuose. Ko gero, tokia mūsų mažos rinkos specifika. O gal tiesiog trūksta pasitikėjimo, drąsos, uoslės atpažinti kokybę, įžvelgti ir palaikyti potencialą? Tarsi reikia užtarimo, kokybės patvirtinimo iš šalies.

Kalbant apie mažą rinką, ar sakytum, kad Operomanija jau turi savo publiką? Ar jos užtenka naujai operai Lietuvoje?

Situacija nebloga. Žinoma, prie to stipriai prisidėjo penkiolikos metų įdirbis, o ir pastarieji operos-performanso „Saulė ir jūra. Marina“ laimėjimai. Nors to kūrinio *Operomanija* neprodusavu, bet mus daug kas sieja.

Nenuostabu, juk Operomanija dirbo ir tebedirba su opera „Geros dienos!“ – tai pirmas bendras Rugilės Barzdžiukaitės, Vaivos Grainytės ir Linos Lapelytės kūrinys.

Taip, operos „Geros dienos!“ rodymų skaičius balandį perkops aštuoniasdešimt ir pabaigos dar nematyti. Viena iš priežasčių, kodėl „Saulė ir jūra. Marina“ nebuvo prodiusuojama *Operomanijos*, yra ta, kad siekiame kurti šiuolaikinį muzikos teatrą, o ne tapti konkrečių menininkų ar dviejų kūrinių prodiuseriais. Mūsų veiklos koncepcija gerokai platesnė.

Be šių talentingų moterų trijulės esi dirbusi ir su daugiau kūrėjų, tapusių ryšiomis scenos menų asmenybėmis, išpopuliarėjusių ne tik Lietuvoje bet ir užsienyje.

Kaip surandi kūrėjus, su kuriais dirbs Operomanija? O gal net nereikia ieškoti – jie patys nori su tavimi dirbti?

Būna įvairiai. Pavyzdžiui, Arturui Bumšteiniui pati parašiau laišką prieš kokių dvylika metų. Pirmas bendras mūsų darbas buvo garso vaidinimas „Audio-kaukas“. Anuomet gauti finansavimą buvo labai sudėtinga – šiam projektui kelis kartus rašiau ir tobulinau vis atmetamą paraišką. Bet galiausiai lėšų pavyko rasti ir bendradarbiavimas užsimezgė. Arturas turi idėjų knygelę, kurioje vis ką nors pasižymi, o kartais pasidalija. Pavyzdžiui, papasakojo, kad jam labai įdomūs eksperimentiniai futuristų muzikos instrumentai *Intonarumori* ir barokiniai jų analogai – teatro triukšmų mašinos. Pasiūliau jas pasigaminti, taip atsirado performanso „Blogi orai“ barokinio teatro triukšmų mašinų orkestrėlis.

Būna, kad menininkai patys su manim susisiečia. Beveik visuomet susitinku bent kartą pakalbėti. Dažniausiai neužtrunka suprasti, ar mums pakeliui. Buvo ir toks atvejis, kad pamačiau kūrinio eskizą, jis man pasirodė įdomus. Erdvinės operos tamsoje „Confessions“ autoriams pasiūliau bendradarbiauti. Dabar ši opera Lietuvoje ir užsienyje jau parodyta daugiau kaip 50 kartų.

„BLOGI ORAI“. Barokinio teatro triukšmų mašinų performansas

Martyno Aleksos nuotraukos

Kad domiesi kūrėjais ir net spektaklių eskizais, nė kiek nestebina – esi turbūt labiausiai naująja opera besirūpinantis žmogus Lietuvoje. Kodėl šis žanras tau svarbus? Kuo įdomus?

Man patinka gera muzika ir geras teatras. Bet vienos dramos teatro rūšies negaliu pakęsti net fiziškai – tai spektakliai, kuriuose daug reikiama, ypač kai tas daroma nepagrįstai. Muzikos poveikis žmogaus psichikai yra ypatingas, tad teatre ji galėtų tapti galingu, savarankišku instrumentu.

Opera yra vieta, kur man patinkančioje įvairovėje susijungia skirtingos meno sritys, o jų visų variklis – dramaturgijos *impetus* – yra muzika. Gerą teatrą, atrodo, kažkiek jaučiu, o muziką ir jaučiu, ir suprantu. Čia geriausiai galiu save įprasminti.

Bet juk galima dirbti ir su klasikine opera!

Jai pastatyti reikia vienokio ar kitokio dydžio orkestro, choro, solistų ansamblio. Iš kur aš tai gausiu? Be to, klasikinės operos jau yra sukurtos, tad čia tik pastatymų klausimas. Bet kuriuo atveju klasikinė opera man įdomi. Rinkdamasi studijas, net svarsčiau mokytis operos režisūros, bet laiku susipratau, kad aštuoniolikmečiui tai būtų gal kiek per ankstyvas užmojis. Vis

dėlto susiklostė taip, kad nuo operos nenutolau, nors dabar daugiau prasmės matau, puoselėdama šiuolaikinę muzikos teatrą negu statydama *verdžius* ir *pučinius*. Mano veiklos barai man yra patrauklesni.

2021 m. Operomanijos pradėtas bendradarbiavimas su Lietuvos nacionaliniu operos ir baleto teatru buvo ryškus ženklas, kad naujoji opera yra pasiekusi pakan- kamai didelį žinomumo ir populiarumo lygį. Kaip šis ryšys užsimezgė?

Iniciatyvą bendradarbiauti parodė teatras, mes pasiū- lėme idėją ir kartu išplėtojomė projektą „Operos geno- mas“. Apskritai bendradarbiavimas su kitomis instituci- jomis *Operomanijai* tampa vis aktualesnis. Dabar turime dvylikos kūrinių repertuarą, o komandai priklauso tik trys žmonės, ne visi dirba pilnu etatu. Turime biurą ir sandėlių-dirbtuves už penkiolikos kilometrų nuo Vilniaus, ten laikome spektaklių scenografiją, rekvizitą. Nėra labai paprasta vienu metu plėtoti repertuarą, palaikyti kūrinių formą, visiems organizuoti gastroles Lietuvoje ir užsie- nyje, vykdyti leidybos projektus, edukacinę veiklą, tuo pat metu įgyvendinti dar 5–8 naujus sumanymus. Mūsų pajėgumai nespėja paskui fantaziją, generuojamas idėjas ir galimybes, todėl bendradarbiavimas šiuo metu yra rea- liausias kelias plėtoti naujus šio žanro kūrinius. Tad labai džiaugiuosi, kad greta LNOBT atsirado LNDT, norą ben- dradarbiauti išreiškė dar keli valstybiniai teatrai.

Žinau, kad stebi Lietuvoje kuriamą scenos meną, ypač šiuo metu, kai festivaliui „Sirenos“ formuoja- ji Lietuvos teatro vitrinos programą. Kaip savo prodiusuotus kūrinius vertini vietinio scenos meno kontekste? O gal jie egzistuoja savo atskiroje erdvėje?

Operomanijos prodiusuojamus darbus galima vertin- ti labai įvairiais pjūviais ir labai skirtinguose konteks- tuose: Lietuvos ir užsienio, dramos ir šokio, šiuolaikinio muzikos teatro, naujosios ir klasikinės operos, šiuolaiki- nio vizualaus, konceptualaus ir tarpdisciplininio meno, šiuolaikinės muzikos. Mes esame, viena vertus, niekie- no žemėje, antra vertus, galime prisiliesti prie bet ko.

O prie ko norisi šlietis?

Nesinori šlietis iš viso. Nors, turiu pripažinti, Lietuvoje dramos teatro ar šiuolaikinių vizualiųjų, tarpdisciplininių menų terpė yra palankesnė mūsų kuriamam turiniui negu klasikinė opera dėl labai skirtingų auditorijų. Pavyzdžiui, su jau pradėtu va- dinamuoju „taksofono projektu“ – režisierės Kamilės Gudmonaitės, kompozitoriaus Dominyko Digimo, scenografės Barboros Šulniūtės opera „Dalykai, kurių neišdrįsau pasakyti, ir dabar jau per vėlu“ – iš operos migravome į dramos teatrą. Jei kūrinys pavyks, ten jis turės daugiau vilčių būti suprastas, dažniau rodomas ir ilgiau gyvuos negu operos teatro scenoje.

Bendradarbiavimas su valstybinio sektoriumi rodo, kad apie žanro ateitį galvoji strategiškai. Ar taip strategiškai galvoji ir apie Operomanijos ateitį?

Į žanro ateitį žvelgiu per *Operomanijos* prizmę. Sė- kmės atveju *Operomanijoje* duodu sau dar apie dešimt metų, manau, jėgų ir entuziazmo, kaip aš sakau, „ben- zino“ tokiam laikotarpiui dar turėtų užtekti. O po to, ko gero, reikės keisti veiklos kryptį, nes esu įsitikinusi, kad kiekviena organizacija turi savo gyvavimo ciklus – pradžią ir natūralią pabaigą. Nebent atsirastų tinkamas darbų perėmėjas... Apie galimus pokyčius svarstau jau dabar, planuoju tam tikrus pasirengimus jiems.

Dabartinis prioritetas yra kokybiški, įdomūs, nova- toriški kūriniai. Visada malonu ir smagu, kai pavyks- ta gerai sukurti tai, ko dar niekur nebuvo mačiusi ar girdėjusi. Tad dar maždaug dešimtmetį norėčiau skirti tokioms paieškoms ir atradimams, įtraukti naujų įdo- mių žmonių, aktyviau užkurti šiuolaikinio muzikos teatro, naujosios operos variklį. O toliau – žiūrėsiu, kas bus, kaip gyvenimas susidėlios, kokius nuotykius, iš- bandymus ir galimybes pasiūlys. Man patinka planuo- ti, bet kartu ir pasiduoti tėkmei, improvizuoti, priimti tai, ką siūlo likimas. Esu fatalistė. Panašiai atsirado ir *Operomanija* – prieš penkiolika metų nors kažką ir strategavau, vis dėlto tikrai neplanavau, kad atsiras to- kia smagi organizacija, su kuria pasiseks padaryti tiek įdomių darbų.

Ačiū už pokalbį!

TARPTAUTINĖ TEATRO DIENA, arba ROBERTAS WILSONAS LAISVĖS ALĖJOJE

Lietuvoje kovo 27-oji, tarptautinė teatro diena, siejama su *Auksinių scenos kryžių* apdovanojimais. Ieškodama akivaizdesnės tarptautiškumo dimensijos tarp šių metų galimų pretendentų, prisiminiau Roberto Wilsono spektaklį „Dorianas“ Nacionaliniame Kauno dramos teatre (koprodukcija su Diuseldorfo *D'haus* teatru), tapusį neabejotinai vienu svarbiausių įvykių *Kauno – Europos kultūros sostinės 2022* programoje. Jame susikerta daugiau tarptautiniam kūrinii būdingų formaliųjų elementų negu kituose šio sezono spektakliuose. Ši ypatybė atkreipia dėmesį stipriau už meninį „Doriano“ išskirtinumą ilgos ir įspūdingos Roberto Wilsono karjeros kontekste. Ir atvirkščiai – Lietuvos šiuolaikiniame teatre „Dorianas“ išsiskiria kaip ikoninio scenos menininko vėlyvasis kūrinys.

„Doriano“ premjeros išvakarėse geriant kavą Laisvės alėjoje, buvo smagu tarp praeivių atpažinti Robertą Wilsoną, kuris, lydimas asistento, nuo Sobo-ro pusės ėjo į teatrą. Aštuoniasdešimtmetis, išlaikęs imponantišką pozą, atpažįstamą iš jo paties suvaidinto monospektaklio „HAMLETAS: monologas“ (*HAMLET: a monologue*) ar performatyvios paskaitos apie nieką (*Lecture on Nothing*). Ši realybės aki-

mirka tapo kone lygiaverte spektaklio premjerai ar netikėta įžanga į ją. Nors žinia, kad Wilsonas statys spektaklį Nacionaliniame Kauno dramos teatre nepasirodė itin pribloškianti, KEKS'o programoje tikėtasi išvysti aktualesnį dabarties menininką, tačiau Wilsonas Laisvės alėjoje prilygo artefaktui – pati menininko figūra, tampanti lygiaverte jo kūrinii, arba, sekant Oscaru Wilde'u, alėjos kasdienybę paverčianti menu.

Spektaklis skatina asociacijų ir nuorodų ieškoti ne tik romane „Doriano Grėjaus portretas“, skaudžioje jo autoriaus meilės šešiolikmečiui Alfredui

Robert WILSON. „Dorianas“. Dorianas – Dainius SVOBONAS

Dorianas – Mantas ZEMLECKAS

Douglasui istorijoje ar citatose iš laiško, išgarsėjusio kaip tekstas, pavadintas „De Profundis“, bet ir kitos į meno istoriją įrašytos homoseksualios poros – dailininko Francio Bacono ir jo modeliu tapusio George'o Dyerio – tragiškai pasibaigusiuose santykiuose. Tačiau šie naratyvai – tik atspirties taškai, kuriant

toriams reikėjo įvykdyti aukštus atlikimo technikos reikalavimus, kuriais garsėja Wilsonas, prisiderinti prie partnerio vaidmenį atliekančių šviesų, linijų, garsų. Užsivėrus uždangai, išgirdau, kaip nuplenavo netoliese sėdinčių kolegijų lengvas atodūsis – viskas pavyko sklandžiai. Šuktelėti „Bravo!“ norėjosi

„Dorianas“. Spektaklio scena

meninę vaizdų, garsų, judesių tvarką *par excellence*, kuri visur ir visada yra skiriamasis Wilsono bruožas, kaip tas legendinis parašas ore rodomuoju pirštu, kildinamas iš kūrinio „Einšteinas pliaže“ (1976), lėmusio performatyvios estetikos lūžį.

„Doriano“ pirmojo varianto premjera įvyko Diuseldorfe, scenoje vaidino tik vienas aktorius – Christianas Friedelis. Kauniškiame variante veikia du aktoriai arba vienas skirtingo amžiaus Dorianas, įkūnijamas Dainiaus Svobono ir Manto Zemlecko. Ar verta priminti, kad iš esmės kitokiai vaidybos tradicijai priklausantiems aktoriams reikėjo įvykdyti aukštus atlikimo technikos reikalavimus, kuriais garsėja Wilsonas, prisiderinti prie partnerio vaidmenį atliekančių šviesų, linijų, garsų. Užsivėrus uždangai, išgirdau, kaip nuplenavo netoliese sėdinčių kolegijų lengvas atodūsis – viskas pavyko sklandžiai. Šuktelėti „Bravo!“ norėjosi ne vien aktoriams, bet ir gausiai pastatymo dalies komandai, dirbusiai šiame spektaklyje ir po kiekvieno „Doriano“ išeinančiai, Wilsono nurodymu, nusilenkti publikai.

Taip jau sutapo, kad kovo pradžioje vėl buvau Kauno nacionaliniame dramos teatre – vyko dieninis „Doriano“ spektaklis. Režisierius, keliantis įtampą, seniai išvažiavęs, spektaklis rodomas dieną, tad, atrodytų, yra objektyvios sąlygos suveržtam „Doriano“ mechanizmui išsiderinti. Nieko panašaus! Priešingai – spektaklis judėjo kaip laivas, gerai žinantis, kur plaukia.

Wilsono vizualusis teatras reikalauja žinių apie kiekvieno konkretaus spektaklio kontekstą, tiesiog žinant daugiau, yra lengviau susieti skirtingas turinio gijas, šiuo atveju, išnertas iš Doriano, Wilde'o, Bacono istorijų. Ne veltui išsamioje „Doriano“ programėlėje, nelyginant spektaklio libretas, pateikta visa amerikiečių dramaturgo Darrylo Pinckney'o pjesė-monologas, atliekantis vedlio funkciją. Tas pats pasakytina ir apie aktorius, kuriems reikia ne tik žinoti, kada kokia kūno poza ar kokiam scenos erdvės taške sustingti, bet ir priimti tai kaip vaidmens savastį. Lyginant premjerą su dieniniu spektakliu, šiame sisteminė spektaklio visuma atsiskleidė daug geriau. Vadinamasis Wilsono žodynas – tvirtai, plačiai išskėsti pirštinėtos rankos pirštai, šauksmui pražiota nebyli burna, balso registrų kaita (intonacijų kaukės), ėjimas švytinčiomis linijomis ar lėtas judesys (*slow motion*) ir t. t. – šįsyk atlikėjams pakluso jau be premjerinio jaudulio ir baimės suklysti, o atskiri dviejų aktorių monologai susiliejo į polifonišką visumą. Dabar tai ne du skirtingi Dorianai (naratyvai, epizodai, dalys), bet vieno ir to paties personažo skirtingi etapai, pavidalai, būsenos. O tam tikrais sceninio vyksmo momentais galima juos atskirti ne vien kaip skirtingo amžiaus Dorianus, kaip modelį ir portretą, bet vaidybinėje Svobono grafikoje atskirti Wilde'ą, Baconą, o dainuojančio ar stepuojančio Zemlecko lengvume pajusti žavesį ir spindesį, vylingą ir pavojingą malonumą aurą, besiskleidžiančią Peggy Lee šlagerio „Laukinis katinas“ (*Alley cat*) ritmu.

Svobono gerai akcentuotas tekstas (šiam aktoriui tenka didesnis tekstinis krūvis) sustiprino kontrapunktinę tapusią Doriano pasmerkimo sceną. Wilsono ekrane žiūrovams atsivėria naujas vaizdas – ekrano

apačioje matome pačią banaliausią šiukšlinę iš biurų ar stočių, tokią svetimą spektaklio estetikai, o ant dėžės atsainiai numesta akinančio baltumo šilkinė nosinė. Kažkas gražaus, ko jau nebereikia. Svobono Dorianas pažemintas, vyksta Wilde'o teismo procesas. Netrukus scenos aukštybėse kaip marionetė pakibęs Zemlecko Dorianas žvelgs į šiukšlinės ertmę lyg į bedugnę. Išgirsime, kaip amžinas pripažinimo poreikis sudaro banalią sąjungą su tuštybe. Dar kitame epizode amžiaus, ydų, kartėlio paženklintas Dorianas (Svobonas) kalbės citatomis iš „De Profundis“. Wilsonas keičia registrą ir baigia veiksma miuziklo fragmentu – amžinas komediantas šoka stepą, o tada visi surepetuotai nusilenkia.

Robertas Wilsonas 2020 m. gavęs *Aukštinį scenos kryžių* už operos „Turandot“ (LNOBT) scenografiją, šįkart buvo apeitas kaip toks, kokiam sunku rasti vietą darnioje mūsų teatro šiuolaikybėje. Bet, kaip skelbia eilutė iš dainos „Aš jus pergyvensiu“, didelėmis raidėmis užrašyta ant vieno iš spektaklio „Dorianas“ ekranų – *I Rise Up and I Walk With Myself* (pakylu ir einu sau vienas), – Wilsonas pasirodė, sustiprino teatrą nauja profesine patirtimi, pamokė suprasti „Dorianą“, pakilo ir nuėjo sau vienas. ■

Robert WILSON. „Dorianas“

Lucie Jansch nuotr.

AMŽINYBĖ, SPOKSANTI I LUCIANĄ FREUDĄ

Gal ir simboliška, kad šįkart Luciano Freudo (1922–2011) retrospektyva veikė ne Londono nacionalinėje portretų galerijoje, kaip 2012 m., ne Karališkojoje Akademijoje, kaip 2019 m., bet Londono Nacionalinėje dailės galerijoje. Parodą organizavo ši galerija ir Nacionalinis Thyssen-Bornemisza muziejus Madride. Paroda nemaža, tikrai gerai padaryta. Eksponuojama ir ankstyvoji primityvistinė tapyba – nervingai neryžtinga ranka nutapyta „Mergaitė krantinėje“ (1941), žaisliniai „Pabėgėliai“ (1941) ir kt. Dar nėra nė menkiausios užuominos apie tai, su kuo dabar siejamas jo vardas, vis dėlto galingos ekspozicijos visuma įtvirtina britų tapybos galiūno įvaizdį.

Dešimtmetis vokietukas atvyko į Didžiąją Britaniją prieš dešimtmetį, 1939 m. gavo britų pilietybę. O dar karo metai... Drovus, savimi nepasitikintis jaunuolis su balta plunksnele rankoje, vos peržengęs dvidešimt („Vyras su plunksna. Autoportretas“, 1942–1943), *Goldsmiths* koledžo studentas.

Jo, portretisto, talentas tarptautinėje arenoje pastebėtas anksti, kaip dabar daug kas bando reikšmingai priminti, akcentuodami kuklų, mažučiuą primityvios stilistikos portretą „Moteris su narcizu“ (1945), kurį Niujorko *MoMA* muziejus įsigijo 1953 m. Bet čia daugiau atsitiktinis ženklas, prabėgo keli dešimtmečiai, kol iš vietinės reikšmės

figūrinės tapybos meistro dailininkas virto pasauline garsenybe.

Su *tikruoju* Freudu nesisieja ir juvelyriškai nutapytas „Vyras su erškėčiu. Autoportretas“ (1946), tušu smulkmeniškai taškuotas autoportretas (1947–1948), preciziškas, estetiškai pieštuku išdailintas „Autoportretas su hiacintų vazonu“ (1948), kur įmantrias žiedelių konfiguracijas atliepia jaunojo dailininko garbanos. Ir visa tai auksaspalviame fone. Estetizmas – visiška priešingybė tam, į ką pasuks *tikrasis* Lucianas Freudas, kai paims viršų tiesa, brutali, demaskuojanti, net skrodžianti natūrą.

Venecijos bienalėje 2005-aisiais *Correro* muziejus surengė Luciano Freudo retrospektyvinę parodą, eksponavo Francio Bacono (1909–1992) tapybą *Giardini*. Jau tuomet Freudas buvo vienas gerbiamiausių Didžiosios Britanijos tapytojų, šias regalias pelnytai ir kone vienvaldiškai paveldėjęs po Bacono mirties. Jų abiejų ir Beno Nicholsono (1894–1982) tapyba 1954 m. eksponuota Didžiosios Britanijos paviljone Venecijoje. Abstrakcionistas Nicholsonas dabar autsaideris, nors jo geometrinės abstrakcijos yra pasaulinės meno istorijos dalis, tačiau Britanijos pasididžiavimas yra šie du figūrinės tapybos meistrai.

Paveiksle „Mergina su rožėmis“ (1947–1948) Freudas nutapė savo pirmąją žmoną, kietai rankoje

suspaudusią žiedo galvutę, kitas žiedas guli jai ant kelių. Dar vienas iš keleto Kitty Garman (1926–2011) – pirmosios žmonos – portretų „Mergaitė su katyte“ (1947), čia ji bevardė, nes būtų „Kitty with a Kitten“. Kiek paklaikęs žvilgsnio su lango varčios atspindžiu akyse. Kitty buvo iš bohemiškos, skandalingu elgesiu pagarsėjusios šeimos, visa giminės istorija, išpūdingi likimai aprašyti knygose. Kitty kita pavardė Epstein, ji – žymaus britų skulptoriaus Jacobo Epsteino duktė.

Tapytojas 5-ojo dešimtmečio pabaigoje, 6-ojo dešimtmečio pradžioje nenumaldomai stebeilydavosi į pirmąją savo žmoną („Mergina su baltu šunimi“, 1950–1951) – šio kūrinio ekspozicijoje nebuvo, bet jis įsirežęs į atmintį iš knygų. Kitty atrodo tiesiog sustirusi nuo Freudo vujaristinio žvilgsnio. Iškišusi per chalato iškirptę krūtį nenoromis kaltai dirščioja į žiūrovus. Vaizdas nebjaurinamas, plaštaka grakšti, pirštai ilgi, dailūs. Veide nėra nei egzistencinio, nei

laikino kasdienybės nuovargio. Tyrinėtojai atkreipė dėmesį, kokia nervinga chalato, fono, sofos užtiesalo klosčių ritmika. Herbertas Readas tuomet praminė Freudą *egzistencializmo Ingres'u*.

Kitty ir Lucianas kartu praleido penkerius audringus bendro gyvenimo metus, susilaukė dviejų dukterų – Annie (g. 1948) ir Annabel (g. 1952). Vyresnioji keliolika kartų pozavo nuoga savo tėvui – dar paauglystėje, sulaukusi keturiolikos, vėliau būdama nėščia. Parodoje eksponuotas jos portretas – „Besijuokiančio vaiko aktas“ (1963) – pasižymi pozuojančio modelio, kaip ir priklauso paauglei, drovumu, kūną ji prisidengia rankomis. Nuoga pozavo ir duktė Bella, du jos aktai kabo parodoje. Freudas norėjo tapyti nuogas visas savo dukras, kurias turėjo šešias, ir sūnų, nesukdamas sau galvos, kad tai smerktina, nepadoru.

Antrąją žmoną – ledi Caroline Blackwood – Lucianas vedė, kai jai buvo vos kiek daugiau nei 20 metų. Jų bendras gyvenimas truko trejus metus,

jauna moteris netrukus paliko Freudą. Šis ilgai negalėjo atsipeikėti, bet iki gyvenimo pabaigos palaikė su ja draugiškus santykius. Paveiksluose blyškus vaikiškai liūdnas jos veidas nutapytas taip kruopščiai, kad išryškėja kiekviena blakstiena, kiekviena strazdanėlė, nors atvaizdų niekaip nepavadinsi natūralistiniais („Mergaitė su žalia suknele“, 1953; „Viešbučio kambaryje“, 1954). Čia ir yra Freudo mįslė, kad geriausiuose kūriniuose jis nuo etiudo – tapymo iš natūros – pakyla į menines aukštumas.

Freudas tapė ir bohemos atstovų, ir pasaulio galingųjų portretus. „Baronas Jakobas Rotchildas. Žmogus kėdėje“ (1989) – tai buvęs Londono Nacionalinės dailės galerijos Patikėtinių pirmininkas (*Chairman of Trustees*). Pavaizdavo ir baroną pra-

moninką, kolekcionierių Heinrichą Thysseną-Bornemiszą. Kiti vyrai, nors neįvardyti, paminėti tik bendrose anotacijose, yra įtakingas meno dileris iš Niujorko Billas Acquavella, verslininkas Patas Doherty's ir kt. Du nedidelius airio Pato Doherty'o portretus dailininkas tapė 85 ir 100 seansų po 3 valandas.¹ Karalienės Elžbietos II portretą – nuo 2000 m. gegužės iki 2001 m. gruodžio. Nors monarchė oriai priėmė Freudą meninį rezultatą, bet į riterius nepašventino.

Didžiausio ir vienintelio susidomėjimo objektu 9-ajame dešimtmetyje tapo dailininko studija ir tai, kas joje vyksta. „Tapytoja ir modelis“ (1986–1987) – tapytoja Celia Paul (g. 1959) basomis atsistojusi ant dažų tūbelių, o jos modelis dailininkas Angusas

Cookas (g. 1961) guli ant sofos išsikėtojęs. Neatrod, kad tai patogi poza... Paveikslas „Nuogas vyras su draugu“ (1978–1980) herojus laiko prie krūtinės tarsi žinomą kūdikį. Keistai nuteikiantis kūrinys, keliantis prieštarų minčių. Freudas mėgo ir dvigubus portretus – tapė žmones su šunimis, kitais gyvūnais, pavyzdžiui, žiurkėmis.

Luciano Freudo retrospektyvoje Londono nacionalinėje galerijoje nedidukė salė skirta jo motinai. Tai tarsi Mirties kambarys, ne vien todėl, kad sienos tamsios ir ten blausu. Gavęs leidimą, jis anglimi nupiešė mirusę mamą (1989). Dar eksponuojami akvarele (1975) ir anglimi (1983) nupiešti mamos portretai. Čia jau nėra kalbos apie meninį rezultatą, čia – kiti reikalai, kitokios ir mintys.

Freudo tapybos chronologinė raida prašyte prašosi lyginama su žmogaus odos būkle. Ankstyvuosiuose darbuose prasišviečia šviesus gruntas, tapybos sluoksnis plonytėlaitis, kone vaiskiai akvareliškas, perregimas. Čia vienos ar kitos ryškesnės spalvos dar nepasiglemžė ochra. Ankstyvoje kūryboje tyrinėtojai įžiūrėdavo veristinės, siurrealistinės tapybos aidus. Jokių antgamtiškų formų, išsigalvojimų nėra, tačiau negailingai demaskuojantis, skausmingai griežtas piešinys veikia siurrealistiškiau už bet kokias haliucinacijas. Freudas sėsliai ir uždarai visą amžių gyveno Londone (išskyrus nedidelius tarpsnius po karo, kai tapė Paryžiuje ir Graikijoje). Visas jo pasaulis tilpo studijoje.

Net tapydamas gėles – „Interjeras Pedingtone“ (1951), „Plukės“ (1968) – tam atsidėdavo keletą metų. Rentgenišku žvilgsniu paeiliui skvarbė kiekvieną lapą, nes visi, pasak jo, nusipelno portreto. Kaip ir kiti Freudo modeliai, augalai atrodo išsekę, nustekenti. O gal būtent to tikimės?

Iš pradžių piešęs, tapęs daugiausia veidus, vėliau susidomėjo natiurmortais, interjeriais, retsykiais urbanistiniais motyvais. Tačiau šie žanrai keistai susiliejo su aktais – žodžiu, kažkas labai froidiška. Negalima nuneigti interjero, natiurmorto svarbos, tačiau Freudo dirbtuvės aplinka velnioniškai nejauki – nubūti, nugyventi, išduobti nudilusio dermantino minkštasuoliai, nučiurintos fotelių atkaltės,

murzinos draperijos, išmintos prakaituotos šlepetės...

Paveikslams dažnai būdingas niūrus apšvietimas, aštriai kibūs detalių kontūrai. Šokiruojamai nepatogios, neretai ekshibicionistiškos modelių pozos, diskomfortiška jausena, net kančios išraiška – taip Freudas priverčia žiūrovus jaustis vujeristais. Rega seksualizuojama ganėtinai dviprasmiškai ir itin individualiai: šiurkštus, storžieviškai plebėjiškas nušalusios ar pageltusios odos, išpampusių varikozinių kojų, nutįsusių krūtų eksponavimas gal kam ir žadina gyvulišką geismą. Priklašamai tyrinėjamos nukarusios, pavargusios genitalijos skleidžia žudančio pasidarygėjimo fluidus. Tai pabrėžia ir žiūrėjimo į modelį rakursas iš aukštai arba iš apačios bei dideli tuščių grindų plotai.

Kadangi Freudas tapydavo modelius lėtai, kartais kelerius metus, rinkdamasis gerus pažįstamus ir draugus, tai pozavimo istorija yra buvimo studijoje kartu su dailininku kančių kronika. Gulėti prietemoje ant jo senelio Sigmundo Freudo ankšto raudono minkštasuolio ir necenzūruojamai lieti asociacijas galėtų dažnas. Pozuoti Lucianui Freudui – gulėti nepatogiai atmetomis rankomis, išverstomis šlaunimis ir apnuogintomis genitalijomis – įstengia tik profesionalas. Reikia itin geros sąnarių būklės, bedrusio stuburo ir apskritai didelės fizinės ištvermės. Dvasinė būklė prilygsta kankinystei. Kita vertus, keletą metų tokiomis pozomis pagulinėjus Freudo dirbtuvėje, gali apimti egzistencinė kančia, sužadinti kūrybiškumą.

Modelis Leighas Bowery's, pozuodamas Freudui, jausdavosi lyg psichoanalizės seanse, ir tvirtino, kad juos abu domino giluminės dalykų prasmės.² Bowery (1961–1995), subkultūros atstovą, Lucianas su įkvėpimu tapė beveik ketverius metus. Sukūrė ir mažo formato, tik galvą, ir kone patį didžiausią (2,5 x 1,8 m) savo paveikslą. Leighas tapytoją supažindino su Sue Tilly, kurią buvo įdarbinęs kasininke savo naktiniame bare, – ji tapo mėgstamiausiu Freudo „stambių gabaritų“ modeliu. Po ankstyvos Bowery'o mirties Sue Tilly parašė ir išleido knygą apie jį, prisidėdama prie legendos kūrimo. Leigho Bowery'o tariamai ar tikrai teatralizuotas perversiško gyvenimo būdas,

kūrybos dokumentacija jau tapo įprasta šiuolaikinio meno parodose, Venecijos bienalės programose ir kt.

Freudas 1956–1957 m. tapė airių kilmės brito Bacono portretą, bet nebaigė (plaukai, rūbai, fonas nebyliai skendėja baltoje spalvoje – ištapytas tik veidas), nors jis eksponuotas parodoje. Anotacijoje rašoma apie renesansinį *non-finito* principą, bet jis neįtikina. Šalia kabėjo ir panašiai nebaigtas autoportretas. Dailininkas tapė Francisą Baconą, Francą Auerbachą, kurio pasirinkimas jau savaime reikšmingas. Kas galėjo po Freudio mirties perimti geriausio tapytojo regalijas? Ko gero, vokiečių kilmės britas Francas Auerbachas (g. 1931), kurio tapyba pasižymi lipdytiniu, kone horeljefišku paviršiumi. Vis dėlto jis ne toks universalus, ne toks atraktyvus.

Freudo dažų sluoksnis ilgai nei darėsi vis storesnis, kol vėlyvojoje kūryboje tam tikruose ploteliuose, veido srityje, kai kuriose kūno vietose, susiformavo senatvinės reljefiškos pigmentinės dėmės, vadinamosios *kapiinių gėlelės*. Tapybos sluoksnis pastorėjo, nušerpetoj, suragėjo, kai kur susiplakė nuospaudos. Pavargusio, didžiulę patirtį sukaupusio tapybos paviršiaus būklė su ženkliais teptuko, kitų tapybos įrankių pėdsakais darėsi vis meistriškesnė, išoriškai seno tarsi oda.

Tapytojas Lucianas Freudas visus savo modelius negailestingai išrengdavo, išimtis darė nebent savo mamai, karalienei Elžbietai II, baronui Goodmanui, Rotschildui arba kolegoms menininkams. Nuoga modelį atidžiai stebėdavo valandų valandas, mėnesių mėnesius. Nemėgo tapyti mažai pažįstamų žmonių, kad jų atvaizdai neatrodytų paviršutiniškai impresionistiškai lyg kelionių etiudai, o keliauti tapytojas nemėgo. Sėdėdavo užsidaręs dirbtuvėje, tyrinėdavo modelius negailestingai lyg skalpelis skrodžiančiu žvilgsniu, skverbėdavosi po oda, šmirinėdavo tarp sausgyslių, nuslysdavo kaulais, milimetras po milimetro lyg dermatologas vis tikrindavo odos būklę. Ir visa tai vadino refleksyviu žvilgsniu. O po alinančio tapymo ištrūkdavo į barus, įvairias bohemiai skirtas vietas.

Edwardas Lucie-Smithas pabrėžia, kad Lucianas Freudas, „atradimas 1974 metų retrospektyvinėje Bri-

ty meno tarybos surengtoje parodoje, buvo pavyzdys, kaip svarbūs menininkai gali dingti iš akiračio, jei jų darbai neatitinka įtakingų asmenų, formuojančių nuomonę apie šiuolaikinį meno pasaulį, vizijos.“³ O jau 9-ajame dešimtmetyje „iš vietinės reikšmės menininko virto pasaulinio masto figūra“.⁴ Meno vertintojai, kritiškai žiūrėję į realistinę tapybą kaip atgyvenusią, niekindami archajinę, kone mokinišką modelio tapybą iš natūros, vis dėlto nenoromis turėjo pripažinti, kad talentingam menininkui tai negalioja.

Reikia būti Lucianu Freudu, kad galėtum tapyti niekuo neypatingus atokius apleisto sodo kampelius ir sukeltum susižavėjimą. Kolekcionieriai ir gerbėjai, galerijose įsigyjantys tokius neva *nekalta akimi* sukurtus grafikos darbus, turbūt vis tiek įsivaizduoja jų tankmės atvašynuose tūnančius modelius – valandų valandas gulinčius priešais Freudą nepatogiomis pozomis, net menkiausia draperija neprisidengusius nuogybės. Tarp vėlyvųjų kūrinių buvo ir sentimentalokas Freudio paveikslas – seniokas atšiauria mina dėbčioja į žiūrovus, prie jo kojų glaudžiasi nuoga jauna mūza, o fone – berods, jazminų žiedais apsipylęs krūmas... Senyvo Luciano Freudio žvilgsnis buvo kiek atšipęs – jam parūpo amžinas atgimimas, metų laikų, amžiaus tarpsnių cikliškumo simboliai, kurių anksčiau jis, regis, nepastebėdavo. Tapytojas nenoromis pripažino senatvinį savo bejėgiškumą, kaltai, nors ir kaltinamai žvelgdamas į aplinkinius. Ne, tai ne dailininkas dėbčiojo į mus, tai amžinybė spoksojo ir spokso į Lucianą Freudą. ■

¹ Elaine Mccallig, Portrait o Freud's 'Donegal Man' hangs in IMMA, in <https://www.donegaldaily.com/2016/10/23/portrait-of-freuds-donegal-man-hangs-in-imma/>

² Sue Tilley. Leigh Bowery: The Life and Times of an Icon. London, Hodder & Stoughton, 1997, p. 220.

³ Edward Lucie-Smith. Meno kryptys nuo 1945-ųjų: temos ir koncepcijos. R. Paknio leidykla, 1996, p. 202–203.

⁴ Ten pat, p. 203.

MODELIUOJANT VILNIŲ

Mindaugo Skudučio paroda VVJ meno galerijoje

Gyvenimas, ypač mokslo ir kūrybos, neretai remiasi modeliavimu. Dailininkai modeliuoja savo kūrinius (tapytojai – paveikslus, grafikai – estampus, skulptoriai – statulas ir panašiai). Parodų kuratoriai ir galerininkai modeliuoja ekspozicijas. Pavyzdžiui, dailėtyrininkė Algė Gudaitytė sumodeliavo Mindaugo Skudučio parodą – atrinko paveikslus ir pavadino kolekciją „Kintantys Vilniaus veidai“. O kritikai, recenzentai modeliuoja tekstus apie parodas ir jų kūrėjus.

Tad sumodeliuokime štai tokią situaciją. Įsivaizduokime, kad didysis senųjų graikų ir viso pasaulio poetas parašo naują poemą. Arba perrašo jau egzistuojančią epopėją, pavyzdžiui, „Odisėją“. Tačiau pagrindiniu veikėju padaro ne Ulišą, o Skudutį, kuris – ne, ne iš Trojos, o iš Antagavės kaimo (Ignalinos rajone, kur gimė protagonistas), plaukia į Itakę.

Su draugais sėda į galerą ar dviremą ir leidžiasi kelionėn per jūras bei vandenynus. Vienoje eilėje irklais darbuojasi legendinis „Ketvertas“ (Kostas Dereškevičius, Algimantas Kuras, Arvydas Šaltenis, Algimantas Švėgžda), priešingoje – šaunusis „Penketas“ (Bronius Gražys, Henrikas Natalevičius, Mindaugas Skudutis, Raimundas Sližys, Romanas Vilkauskas). Tokia irklininkų lokacija būtų simptomiška, nes be pirmųjų nebūtų antrųjų, o be vienių ar kitų nebūtų XX amžiaus paskutiniojo ketvirčio Lietuvos tapybos. Vairininku tokiaime kontekste, savaime suprantama, būtų visiems jūreiviams įtaką padaręs legen-

dinis Antanas Gudaitis. Pats Mindaugas it koks keleivis plauktų Itakės link, į gimtąjį uostą.

Galera irtųsi pro vienaakius kiklopus. Tokiais laikyme tapybos, ypač ekspresionistinės ir ekspresyvokos, nesuprantančią publiką. Jos atstovai šauktų: „Mes irgi mokame šitaip nupiešti!“ Įniršę apmėtytų akmenimis. Gal net nulaužtų kokį stiebą.

Skudutis su kompanija pradreifuotų pro Scilę ir Charibdę. Tačiau jų vietoje ant priešingų uolų stypsotų Edwardas Munchas ir Francis Baconas. Pripažinkime, Skudučio tapybiniam gyvenimui šie du kolegos suteikė inspiracijų ir įkvėpimo. Nesvarbu, kad šiomis dienomis apie juos paklaustas daug kas galbūt atsainiai mostelėtų ranka.

Sirenų saloje vietoj gražuolių apgavikių Skudutį bandytų suvilioti visokių koncepcijų ir idėjų, judėjimų ir krypčių mūzos. Tos pusiau moterys, pusiau paukščiai atstovautų ekspresionizmui ir siurrealizmui, akademizmui ir realizmui, modernizmui ir postmodernizmui. Viskam, kuo bent kiek domėjosi Mindaugas. Kad mitinės viliokės jo lengvabūdiškai nesuvedžiotų, draugai ryžosi pririšti kolegą prie laivo stiebo.

Ir štai po ilgų plaukiojimų bei klaidžiojimų tapytojų galera pasiekė geidžiamą uostą. Tačiau kaip nustebs Mindaugas, vietoj ištikimosios Penelopės ir mylimo Telemacho išvydęs Arkikatedrą-baziliką ir Gedimino bokštą. Supratęs, kad atvyko į Vilnių, tą mylimą sostinę, jis, būdamas tikras tapytojas, griebsis ne strėlių, o

Mindaugas SKUDUTIS. Užupio panorama. 2008. Iš ciklo „Bokšto gatvės piešiniai“.
Popierius, sepija; 45 x 64

teptukų, dažų ir paletės. Užuoat šaudęs Penelopei besipėrančius jaunikius, skubės tapyti miesto.

Jeigu paklaustumėte, kas bendro tarp Skudučio paveikslų Vilniaus tema ir „Odisejos“, kam čia toks pretenzingas palyginimas, atsakyčiau, kad dėl labai paprastos priežasties. Panašiai kaip Vakarų tapybos fundamentas – senosios (juodafigūrės, raudonfigūrės) helėnų vazos, tiksliau, jų ištapymas, pasižymintis ypatingu, gyvenimo ir vaizduotės padiktuotu gyvumu – tokia yra ir Skudučio tapyba. Ypač vilnietiškas jos segmentas.

Tiesa, vietoj achilų ir patroklų, herų ir hermių, afrodičių ir heraklių Vilniaus tapytojas vaizduoja vietinius personažus. Mitologines būtybes čia pakeitė „tuteišiai“. Vietoj didingų dorėninių portikų, jonėninių peripterių čia šmėžuoja, rangosi, tapdami satyrais ir tritonais, sfingėmis ir pegasais, Senamiesčio ir Užupio pastatai. Esmė ta, kad skiriamasis Skudučio tapybos bruožas yra nuoširdumas, išsiugdytas visai „lengvai“, tiesiog matant ir analizuojant, žiūrint ir įsijaučiant. Trumpai tariant, tapoma iš natūros plenero sąlygomis. Nesvarbu, ar saulė šviečia, ar lietus lyja, ar žiemą, ar vasarą.

Vienas pažįstamas parodos lankytojas taikliai pastebėjo, kad yra du Skudučio Vilniaus variantai. Vienas iš

jų – ankstesnis, su labiau nudrengtais namų fasadais, dar labiau išklibusiais šaligatviais (nors mūsų dienomis didelio progreso čia nepasiekta, norintiems tuo įsitikinti, pakaks nusukti kur nors šonan iš „trotuaruotų“ prospektų bei promenadų). Jame daugiau nevilties, bet kartu ir „Vilniaus pokerio“ poezijos, gličios, tačiau nesumeluotos. Kitas miestas – šiandieninis. Sterilesnis, švaresnis, bet ir tuštesnis, žvelgiantis į mus tuščiomis akiduobėmis, su jau prarastais namais, smulkiosios architektūros formomis (senąsias iškabas pakeitė neoninės reklamos, medinės drožinės duris – sotų saugumą demonstruojantys seifai).

Tad gal čia labiau ne Skudutis pasikeitęs, o taikliai (ne fotoobjektyvu, bet

etiudininku, nors abu pasiekia tą patį tikslą) gaudomas Vilnius smarkiai transformavosi? Su plastikiniais langais ir grafičiais. Su japonų ar kinų studentais. Vis dėlto vienas dalykas yra nepakitęs – tai tapytojo paletė, su ypač intensyviai naudojama geltona spalva. Kadaise tą patį miestą tapęs Augustinas Savickas aprašė savo pokalbį su gydytoju-psichiatru: „Naudojate daug geltonos spalvos. Vadinasi, esate tikras beprotis!“ Skudučio tapomame Vilniuje geltona veikia kaip savotiškas koloristinis kamertonas. Ji suskamba ir suskambina kitas spalvas, sukabindama jas į vientisą struktūrą. Mūsų miestas tuomet atskleidžia savo poetišką, o kartu pašėlusią dvasią. Atrodo kupinas aistros ir beprotybės. Koks gyvenimas būtų be jų? Ogi prėskas!

P. S. Nuo vaikystės, kai per fizikos ar chemijos pamokas bendraamžiai piešdavo užsienietiškus automobilius ir savo nelegalios veiklos triūsu girdavosi per pertraukas, žavėjaisi jais, pavydėjau, kad moka piešti. Pripažinkime, Mindaugas Skudutis tą daro meistriškai, visokius „folksvagenus“ ir „fordus“ paversdamas dar vienais mitologizuotais, neretai kokią auksaplaukę raudonlūpę prarijusiais personažais. ■

Mindaugas SKUDUTIS. Virš Užupio giedras dangus. 2018–2020. Drobė, aliejus; 54 x 100

Mindaugas SKUDUTIS. Rytas prie Vilnelės. 2019–2021. Drobė, aliejus; 60 x 90

Mindaugas SKUDUTIS. Vilniaus miesto siena. 2020. Drobė, aliejus; 60 x 70

KLAIPĖDIŠKIŲ DRAMOS VERSIJA – SPEKTAKLIS „ŠIŠION“

Tiesiog negalėjau nenuskubėti į Menų spaustuvę, kai buvo pažadėta vasario 18 d. ten rodyti spektaklį „Šišion“ apie vienos „šišioniškių šeimos likimą“, mįslingai, net bauginamai pristatant, kad tai „Lino lėlių kraupės“. Spektaklį žiūrėjau per istorinę prizmę, po to dar ilgai strigau apmąstymuose apie pervartų laikus – juk esu to krašto atstovė, vaikystėje savo senelius vadinau omama, opapa (tą išgirdau ir spektaklyje)...

2023-ieji – Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos 100-metis! Ta „išėjimo prie jūros“ galimybė turėtų džiaugtis visa šalis ir švęsti ne tik sausio 15-ąją, lemiamą sumanios *Kauno akcijos* dieną (tiek anuomet, tiek sovietmečiu konspiraciškai, o kartais net dabar, matyt, iš nežinojimo tas prijungimas vadinamas mistifikuotu „sukilimu“). Vis dėlto tikrai negalima nuneigti, nuvertinti, kad tam tikra vietinių lietuvininkų dalis, nors ir nedidelė, norėjo glaustis prie motinėls Lietuvos, jie tą parodė konkrečiais veiksmais...

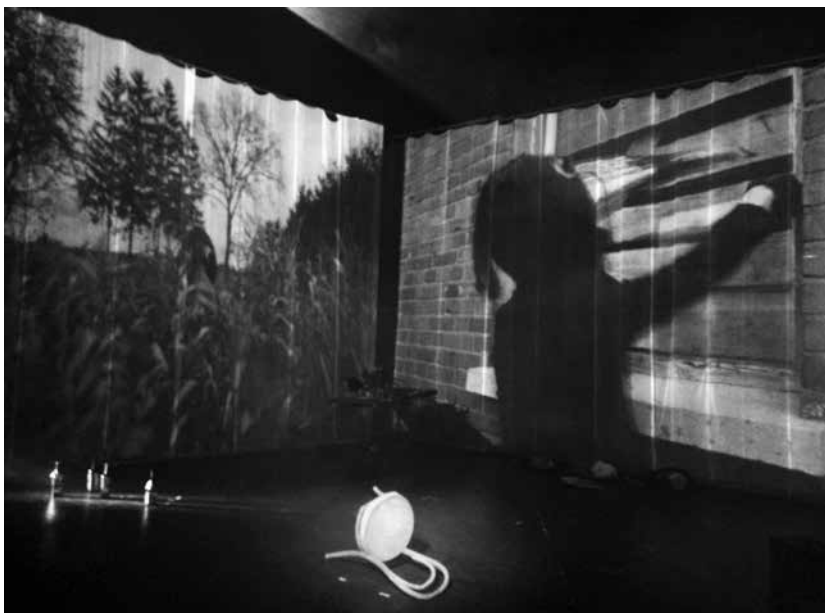
Dauguma klaipėdiškių (taip sąlygiškai vadinsiu visus krašto gyventojus – ir šilutiškius, ir pagėgiškius, ir kitus), ne tik vokiečių, vokiečiakalbių, bet ir lietuvininkų, širdyje, ko gero, nusiteikusių prieš jų atskyrimą nuo Vokietijos, vis dėlto laikėsi pasyviai, juo labiau kad Didįjį karą pralaimėjusioje valstybėje kasdien besipučianti infliacija mušė ir jiems per kišenes.

Apibendrintai galima sakyti, kad krašto priskyrimas Lietuvai, nors ir su nemenkomis autonomijos

teisėmis, klaipėdiškiams tapo drama. Vis dėlto pradinė asmenų, iš prigimimo gerbiančių valdžią, reakcija buvo nuosaiki, tačiau Kauno valdininkų (neretai tarpusavy besikalbančių rusiškai) niekinamas požiūris tiek į vokiečius, tiek į „germanizuotus“ lietuvius, uolumas kraštą „atlietuvinant“, nekultūringas elgesys didino priešišumą Centrui. Tą liudija, tarkim, lietuvininkų (tų proletuviškųjų) spaudoje publikuoti nuoskaudos kupini laišškai.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, artėjant Raudonajai armijai, nemažai klaipėdiškių nusprendė trauktis iš savo krašto, iš gimtųjų namų, tačiau kai kurie pakeliui apsisuko ir grįžo. Deja, puikiose jų sodybose neretai jau buvo įsikūrę kaimynai didlietuviai, naujieji šeimnininkai siuntė sugrįžėlius „atgal į *faterlandą*“... Žinoma, buvo susitaikiusių su nauja gimtinės „traktuote“ – tai žemė, Žemaitijos atsikovota iš okupantų. Tokio gyvybingo prisitaikymo pavyzdys būtų, tarkim, Lėnė / Elena Grigolait[ytė]-Kondratavičienė iš Ullos Lachauer biografinės knygos „Rojaus kelias“. Juk ir atsikėlėliai (žemaičiai arba kitų Lietuvos regionų atstovai) ne visada priešišškai, niekinamai žvelgė į tuos keistuolius senbuvius, kažkaip keistai lietuviškai „marmaliuojančius“.

Natūralu ir sąžininga, kad lietuviai jaučiasi kalti dėl išnykusių / išnaikintų etninių savo šalies grupių, net ir niekuo asmeniškai prie kankinimų ar žudynių neprisidėję. Vis dėlto Lietuva, regis, kažkur istorijos užribyje palieka Klaipėdos krašto gyvento-

„Šišion“. Spektaklio scena

jų „išnykimą“, nelabai jų tragediją reflektuodama, juo labiau nejausdama atsakomybės ir kaltės, bent jau simbolinės, apibrėžiamos kaip „kaltė be kaltės“. Nors turbūt nesunku ir faktais pagrįsti bent jau emocinę vietinių pasilikėlių ar pargrižėlių tuoj po karo patirtą diskriminaciją. Juo labiau kad ir *šišioniškiams*, ir lietuviams pokariu teko didžiuliai tragiški išbandymai – reikėjo atlaikyti sovietų valdžios prievartą ir terorą.

Spektaklio „Šišion“ kūrėjams pirmiausia norėčiau padėkoti už istorinės tiesos blyksnį. Pasitelkus vienos „šišioniškių“ šeimos likimą (iš teisuoliško pranašumo aukštumų galima niekinamai vadinti tai degradavimu), bandoma paskrebenti mūsų sąmonę ir sąžinę.

Prieš prasidedant „tikram“ spektakliui, keletą minučių vyksta jo preliudija. Žiūrovams besirenkant, atviroje scenoje regima (konceptualiai) skurdi atributika – buteliai, apvirtusi kėdė... Ant trijų sienų keičiasi krašto vaizdai su pastatais, gamtovaizdžiais ir simboliniais juodvarniais. Ši faktografijos ir simbolikos dermė, vienos perėjimas į kitą, manyčiau, yra esminė, ištis prasminga spektaklio koncepcija.

Scenos veiksmui prasidėjus, įvežamos „tikros“ durys, priklausiusios senai mokyklai. Jos tampa svarbiausiu scenografijos atributu, atliekančiu įvairias funkcijas.

Juodvarnio „kostiumu“ apręngtas veikėjas byloja bendrąsias išvalgas apie šio krašto žmones, mini jų vardus: Marta, Ema, Eva, Endrius, Hansas (gal kai kuriuos sumaišiau, iš savos istorinės atminties ištraukiau). Juodai vilkėdami, eidavo į surinkimus (bet juk ne vien į juos, lankydavosi ir liuteronų bažnyčiose – čia replika kūrėjams), gerdavo kafiją... Išreiškiama jų likimų simbolika – tarsi juodvarniai (ant butelių patupdomi maži „lėliniai“ juodvarniukai).

Vėliau pasakotojas, jau nusiėmęs Juodvarnio galvą, tapęs „tikru“ žmogumi, pasakoja apie vieną šeimą, su kuria pats emociškai susijęs – su jauniausia jos atžala Diteruku (taigi Ditrichu) kartu mokytasi, žaista, vėliau be saiko gerta.

Sovietmečiu šišion (tarmiškasis „čia“) pasilikusi šeima – tai Diterukas, jo mama Zelma, unkulis (dėdė). Šių trijų herojų lėlės dalyvauja pasakojime. Dar užsilikę būtojo gyvenimo reliktai dabar kelia nuostabą – kam reikalingas rašomasis stalas (vis tos pačios durys), jei Zelma yra paprasta karvių melžėja. Bet prisimenama, kad opapa sėdėjęs už to stalo, skaičiuodavęs, rašęs (greta asmeninės atminties čia turbūt įterpiama istorinė). O kas dabar? Štai unkuliui, akivaizdu, pasimaišė – galiausiai regime jį rišamą, tarsi nukryžiuojamą prie tų durų, matyt, tapusių ligoninės lova. Visą laiką pikta koliojęs žemaičius-komunistus, išvežusius jį Siberijon... O Diterukas – jau visas Diteris – neatsitraukia nuo butelio...

Prieš spektaklį sutikau pažįstamą liuteronų porą, Vilniun atsikėlusią iš Klaipėdos. Kai vėliau pasiteiravau, kokie įspūdžiai apie spektaklį, sulaukiau skeptiškos minos ir nusivylimo, gal net asmeninio

įsižeidimo, atseit koks banalus supaprastinimas – girtuoklystė... Kiek sutrikusi nesiginčijau, bet po valandėlės konstatavau – toks variantas prasmingas, nes šeimos degradavimas simbolizuoja Istorijos sutraiškytą gentį... Taip, būta prisitaikiusių prie sovietmečio realijų, jie ir toliau mėgavosi kafija, bet istorijos tragiką liudija būtent neprisitaikiusieji, nu-smukę iki degradacijos, iki beprotybės. Ne mažiau dramatiški ir likimai tų, kurie iš gimtųjų namų, turbūt tapusių svetimais, pasitraukę chruščiovinio atšilimo laikais, bet spektaklis sukurtas, regis, pagal tikrą vienos šeimos istoriją.

Pretenzijos

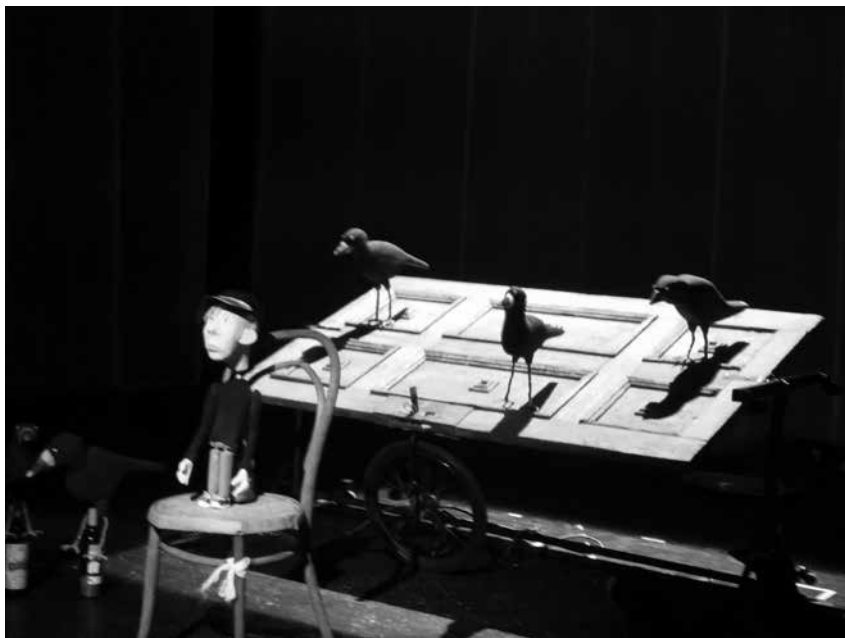
Lino lėlės turbūt nėra nacionalinio lygmens institucija, kurią privalėtų žinoti bent jau tie, kurie domisi kultūra, tad programėlėje – solidžiam lankstinuke (gerai, kad jame surašytas istorinis temos įvadėlis) būtų buvę pravartu konkrečiau ją pristatyti. Dabar neaišku, iš kokio miesto spektaklis atvežtas (padėka Priekulės ir Drevernos kultūros institucijoms skatina *Lino lėlės* sieti su šiais „bažnytkaimiais“), belieka spėlioti, ar čia profesionalus, ar saviveiklinis teatras. „Rekvizituose“, pateikiamuose internete, radau informaciją, kad VšĮ *Linos lėlės* įsikūrusi Klaipėdoje, direktorė – Vida Narveišytė (lankstinuke-programėlėje ši pavardė nenurodyta).

Rebusų sukėlė ir spektaklio kūrėjų personalijos. Programėlėje perskaičiau, kad prodiuseris – *Lino lėlės*, bet liko neaišku, kas statytojas. Pirmuoju šiame sąrašė įrašytas Linas Zubė, tačiau man, neišmanėlei, norėtūsi žinoti, ar jis yra pjesės, ar sceninės interpretacijos autorius. O kas yra atlikėjas? Lankstinuke, pristatiusiame istorinį kontekstą, nurodoma: „*Poetiškas Lino Zubės lėlių spektaklis*“. Ar toks te-

atro žanras, kai pirmu smuiku groja aktorius, pasakojimą iliustruodamas lėlių figūromis (kurios nėra valdomos, t. y. nejudrios), tikrai vadintinas „lėlių spektakliu“? Man jis priminė monospektaklį (išties prišaukė Birutės Mar „Solo teatrą“). Be to, negi spektaklį, pasakojantį apie „tikrą gyvenimą“, galima vadinti „kraupėmis“? Manychiau, šiam „žanrui“ reikėtų daugiau bauginančių fikcijos elementų negu vien juodvarnių įvaizdis.

Iš programėlės aišku: muziką sukūrė Adomas Zubė, vaizdo projekcijas – Donatas Bielkauskas (įspūdinga muzikinė-vizualinė dermė), aišku, kad Balsas – Virgina Asnauskienė, įgarsinusi moters lėlę. Bet ką veikia Siuvėja (Mira Kolaitytė), negi pražioplinau tokį personažą? Ar čia nurodyta tiesiog rūbelius pasakotojui ir lėlėms pasiuvusi specialistė? Gal ir gražu įvardyti tradiciškai anonimu liekanti techninį personalą, bet ar šiuo atveju siuvėja nėra tik svetimų idėjų įgyvendintoja?

Šiaip ar taip, mano priekabės smulkmeniškos – pritrūkau informacijos, tiksliau sudėliotų prisistatymo akcentų. Bet pačiam spektakliui, kūrėjų intencijoms – pagiriamieji žodžiai ir padėka. ■

„Šišion“. Spektaklio scena

SUSITIKIMAS, arba „BUILDING A TENT“

Baltas dūmų rūkas. Vienas prieš kitą sėdi žiūrovai. Nurimsta kvėpavimas. Scenoje keturi žmonės – dvi mamos ir du paaugliai, jų sūnūs. Muzika ir tylą. Balti palapinės kuoliukai. Įsiremia ir krinta. Braunasi keistokos emocijos – ramuma, nerimastis, o gal tylus sutrikimas. Tai 6 tarptautinių rezidencijų Norvegijoje ir Lietuvoje metu sukurtas *Building a Tent*, kuriam svarbiausia atmosfera, ryšys ir bendrystė.

Tarptautiniame festivalyje vaikams ir jaunimui *Kitoks'23* rodyto spektaklio kūrėjai – Menų spaustuvė ir norvegų *Assitej Norge*, *DAVVI – Centre for Performing Arts*. Patys menininkai pasirodymą apibūdina metaforiškai: „*Palapinės statymas – tarsi mūsų vykdomų projektų simbolis*“, jo tikslas – „*būti kartu glaudžiamie ryšyje*“. Pasirinkti aktoriai – teatro mėgėjai, mamos su sūnumis (vaidina Jonas Varnas, Eglė Lenktaitytė-Varnė, Adomas Samuolis, Žydrūnė Samuolienė), neturintys profesionalios sceninės patirties. Ir išties „projektai“, „tikslai“ šio spektaklio kontekste tampa abstrakcijomis, kurias atlikėjai susieja scenoje, suteikdami unikalios reikšmės. Kyla klausimas, o kaip kuriamos šios abstrakcijos? Ką scenoje pavyko atskleisti mamoms ir

sūnums? Ar artimas, šeimyniškas atlikėjų ryšys turėjo įtakos pasirodymo sėkmei?

Prisiminus spektaklio pradžią, prieš akis išnyra vaizdas, persmelkia jausmas. Mat nuo pat pradžios žiūrovai tampa itin lėto proceso stebėtojais. Mato žingsnius – pėdos prisilietimą prie žemės. Tobulai ištiestą nugarą. Pamažu traukiamus, nešamus palapinės kuoliukus. Mamos ir sūnaus susižvalgymą. Sykais žaismingą bendravimą tarpusavyje. Kiekvienas užsiėmęs savo reikalais – susitinka ir vėl nutolsta vienas nuo kito. Kartais atrodo, kad juda tikslingai, o kartais intuityviai, be plano. Toks aktorių ryšys banguoja per visą pasirodymą.

Tada supranti, kad pagrindinė šio spektaklio kalba – pojūčiai. Mamos ir sūnaus ryšys tampa kūrinio ašimi. Net jei šio fakto nežinotum iš anksto, stebėdamas scenos veiksmą vis tiek pajustum, kad tie žmonės labai artimi, saistomi vidinio ryšio. Motinų akyse atsispindi natūralus rūpinimasis vaikais, kurie žaidžia, stato palapinę, išeina ir vėl sugrįžta... Mamų žvilgsniai natūraliai aprėpia daugiau, ne vien savo atžalų sprendimus, klaidas, eksperimentus. Prieš jų akis – visa vaikų ateitis. O paaugliai atskleidžia kintančias jaunų žmonių būsenas, ne-

rūpestingumą, individualumą. Žvilgsnis labiau sutelktas į save ir savo veiksmus. Vis dėlto jaučiamas visų scenoje esančiųjų atvirumas vienas kitam – kiekvienam judesiui, atodūsiui, žvilgsniui. Tokius šeimyninius santykius iliustruoja ir parinkti kostiumai (dekoracijomis ir kostiumais rūpinosi Kristine Gjem).

Publika pamažu panardinama į sapnišką apmąstymų būseną. Tam būtinas elementas, sakyčiau, yra nusiraminimas ir atidumas sulėtintam veiksmui. Tokią būseną sukėlė choreografija (ją kūrė Silje Solheim Johnsen) ir parinktas tempas. Čia nėra dialogų, bet meditatyvūs judesiai, paprasti, dėmesio neblaškantys, šviesūs daiktai pamažu tampa simboliais, nuorodomis į jausenas, prabyla atsiminimais apie patirtas situacijas.

Sapno efektą sustiprina muzikinis takelis, sudarytas iš aktorių balsų, niūniavimų, mistinių garsų. Kompozitorius Bendikas Sellsas sakė jį kūręs iki pat didžiosios premjeros.

Svarsčiau, kokias mintis šis kantrybės reikalaujantis spektaklis sukėlė tikslinei auditorijai – paaugliams (spektaklio rekomendacinis amžius 14–18 metų).

Scenoje matome, kaip užsimezga unikalūs ryšys – sudėtingas suaugusiųjų ir paauglių bandymas suprasti vieniems kitus be žodžių. Tai vyksta ne tik scenoje, bet ir kiekvienuose namuose (deja, ne visada sėkmingai). Juk tai susitikimas ir su savimi, ir su sau artimu kitu, dar tik bręstančiu žmogum. O tai procesas, reikalaujantis kantrybės. Todėl ir šis pasirodymas tampa galimybe *susitikti*, o kartu leidžia sudėtingą paauglystės tarpsnį stebėti iš šalies, galbūt prisimenant save, kai buvome tokio paties maištingo amžiaus...

PATIRTI ŠOKĮ TAMSOJE

Šiandieninis kultūros laukas pasižymi didele įtraukčių įvairove – menininkai inicijuoja projektus, kūrybines laboratorijas žmonėms su įvairiomis negaliomis, kad jie galėtų praktiškai patirti meno teikiamą džiaugsmą. Indrė Puišytė-Šidlauskienė rengia tarpdisciplininius projektus, apjungdama skirtingus žanrus. Daug dėmesio skiria naujų formų tyrinėjimui, kūno pajautimui ir supratimui, įtraukia žmones su skirtingais fiziniais gebėjimais, rengia ir veda edukacines-socialines programas. Ilgai dirbusi su regos sutrikimų turinčiais asmenimis, savo įžvalgų rezultatus pateikė meniniu formatu. Šiuolaikinio šokio spektaklis „Ribos“ siekia keleto tikslų. Vienas iš jų – sukurti patyriminį šokio spektaklį, skirtą regos negalią turintiems asmenims. Jie negali matyti spalvų ir formų, vizualiai suprasti judesių, tačiau kiti pojūčiai tampa gerokai stipresni, padeda suvokti pasaulį, jame orientuotis. Jų suvokimas yra unikalus, sklidinasis niuansų, apie kuriuos regintieji net nesusimąsto.

Spektaklio „Ribos“ kūrėjai suteikė galimybę ne tik neregiam, bet ir matantiesiems patirti šokį tamsoje. Publikai buvo uždengtos akys, kad tiesiogiai pajustų nematomo pasaulio specifiką ir jo ribas, kai apima baimė judėti, tačiau sustiprėja klausos ir lytėjimas. Kai kurie dalyviai pajunta svaigulį, mieguistumą arba pernelyg jautriai reaguoja į tam tikrus

stimulus, pavyzdžiui, šaižesnius muzikos garsus. Tai įdomus potyris žmonėms, įpratusiems tolygiai pasikliauti visais pojūčiais. Atėmus vieną iš jų, organizmas „persitvarko“, kad galėtų prisitaikyti prie aplinkos. Tokiu būdu galima tiesiogiai pajusti, kaip akklasis orientuojasi aplinkoje, įsijausti į jo būseną.

Kitas siekis – kad žiūrovai patirtų šokį tamsoje, per pojūčius ir garsus suvoktų kuriamą atmosferą. Sėdint užrištomis akimis, girdint skirtingų atlikėjų (Indrės Puišytės-Šidlauskienės, Medeinės Rainytės, Akvilės Vaičiukynaitės) charakteringus žingsnius erdvėje, jų skaičiavimą balsu, atliekamų judesių apibūdinimą, kvėpavimą bei muzikinį foną, pradeda suprasti, kiek daug suvokti padeda klausos – leidžia įsivaizduoti erdvę, jos apimtį, net šalia esančius žmones ir jų būsenas. Sužadinama vaizduotė, o kūnas nuteikiamas, kad sektų paskui šokėjų diktuojamus judesius. Menkiausias atlikėjų prisilietimas padeda įsitraukti ir įsijausti į šokį tamsoje, leisti jo nešamiems. Tada suprant, kad negalia – ne tik iššūkis, bet ir galimybė suvokti pasaulį kitaip, unikalčiai ir nepakartojamai.

Vis dėlto pagrindiniu „Ribų“ tikslu, greta meninio ir patyriminio, vadinčiau siekį užmegzti diskusiją, skatinti atviresnį, empatiškesnį požiūrį į žmones, turinčius fizinę negalią. Edukuodami save per pokalbius ir fizinę patirtį, galime į negalią žiūrėti

kitaip – ji neturi tapti stigma. Geriau suvokdami neregių būseną, galime mokytis, kaip tapti atviresniems jų patirčiai, kuo galėtume praturtinti jų gyvenimą. Bendravimas su jais gali padėti mums, kad taptume kūrybiškesni.

Spektaklio kūrybinė komanda ieškojo būdų, kaip galėtų, pasitelkdama kūnus, kostiumus, muzikos garsus, perteikti erdvės apimčių suvokimą. Lytėjimo inicijuoti judesiai, lengvi, meditaciniai šokiai tampa kūrybine laboratorija, leidžiančia spektaklio dalyviams įsijausti į judesio galimybes, paieškas, kaip praplėsti ribas, kad spektaklis būtų pakylėtas į naują lygmenį.

Kadangi dalyviams buvo sukurta saugi zona, jie, sėdėdami ant patogių kėdžių, galėjo įsijausti, pasinerti į vaizduotę, atrasti naujus kodus, pajusti šokį kitokiu būdu, visiems spektaklio elementams kuriant vientisą pasaulį. Spektaklio trukmė galėjo būti kiek ilgesnė, kad dalyviams per impulsus būtų suteikta galimybė pakilti iš saugios erdvės ir patyrinti, kokius pojūčius suteikia judesys erdvėje. Nors kūrėjai spektaklio pradžioje minėjo, kad išitraukimas į procesą priklauso nuo dalyvių atvirumo, pasiryžimo peržengti nusistatytas ribas, tačiau kiekvienas gali pasirinkti, kad judės taip arba tiek, kiek pats nori. Daugelis nutarė judesius tyrinėti sėdėdami. Būtų galima per labiau artikuliuotą impulsą paskatinti dalyvius pakilti ir pajudėti erdvėje, patikrinant, kuris yra pasirengęs žengti už savo komforto zonos. Tuo būdu būtų subtiliai primenama, kad visapusiškas spektaklio patyrimas priklauso nuo individualaus apsisprendimo.

Kuriant muzikinį foną, buvo jaučiamas neužtikrintumas, kokį vaidmenį jis turėtų atlikti. Žingsniai, judesiai, kostiumų medžiagos skleidžiami garsai kūrė natūralų garsinį dizainą, bet muzikinis takelis atrodė gana eklektiškas. Nors garsinis fonas valdomas judesių jutikliais, girdimas garsų stabčiojimas, o kai kurių šaižesnių garsų amplitudė nepriderinta prie sustiprėjusios dalyvių klausos. Ne itin profesionaliai įvertinus, kaip muzika galėtų skambėti erdvėje, papildydama atlikėjų kuriamus garsus, susidarė

įspūdis, kad kūrėjai ne iki galo žino, kokią funkciją turėtų atlikti muzikinis fonas. Ar jis turi kurti tam tikrą atmosferą, stimuliuoti klausą, papildyti šokėjų skleidžiamus garsus, ar tiesiog patraukti dalyvių dėmesį? Galbūt muzikinis fonas turėjo atlikti visus šiuos vaidmenis. Galbūt nė vieno. Bet kuriuo atveju muzikiniam fonui trūko aiškaus tikslo bei gilesnių, galbūt moksliniais tyrimais paremtų paieškų, kokią įtaką muzika gali daryti kūnui ir vaizduotei, sukurdamą vieną arba kitą garsinį efektą.

Puikūs garso dizaino pavyzdžiai yra *The Caretaker* projektas „Visur laiko pabaigoje“ (*Everywhere at the end of time*), Eliane's Radigue „Rezonansinės salos“ (*Islas Resonantes*).

Indrė PUIŠYTĖ-ŠIDLAUSKIENĖ pristato spektaklį „Ribos“

Šokio trupė „Ulna“. Spektaklio „Ribos“ scena

Gintarės Žaltauskaitės nuotraukos

Everywhere at the end of time yra 6 valandų trukmės muzikinis kūrinys. Pasitelkiant retroalbumo garsinę dekonstrukciją, atskleidžiama, kokį poveikį Alzheimerio liga daro smegenims, pojūčiams, realybės suvokimui. Klausydamiesi šio kūrinio, jaučiame, ką reiškia prarasti realybės suvokimo kontrolę, nebeskiriant, kas yra tikra, o kas ne. Tai vienas įtaigiausių terapinio muzikos poveikio pavyzdžių – garsai ir jų dekonstrukcija meistriškai supažindina klausytojus su klatinga liga ir skatina įsijausti į būseną žmogaus, kurio realybės suvokimas tirpsta, išnyksta, o jis yra bejėgis kažką pakeisti.

Kitas, mažiau drastiškas garso dizaino pavyzdys yra Eliane's Radigue *Islas Resonantes*. Šis valandos trukmės kūrinys tolygiai užtvindo klausytojų mintis, vaizduotę, sužadina unikalius potyrius. Garsinė albumo kokybė yra nepriekaištinga, kompozitorė sukūrė visais atžvilgiais paveikų muzikinį filosofinį opusą.

Šie albumai yra pavyzdžiai, kaip turint aiškų tikslą ir pasineriant į garsines paieškas galima sukurti unikalius, paveikius, klausą ir mąstymą stimuliuojančius kūrinius.

Spektaklis „Ribos“ atskleidė įdomų niuansą – jei žmogus aklas arba turi stiprų regos sutrikimą, šviesa jam neturės jokios arba darys labai mažą įtaką potyriams, jeigu matantis dalyvis prasimerks, pro kaukės apačią matys sklinandančią šviesą. Spektaklio kūrėjai nusprendė palikti pakankamai šviesos, kad visi geriau orientuotųsi erdvėje, galėtų kokybiškai atlikti judesius. Vis dėlto norint suteikti daugiau galimybių dalyviams įsijausti į neregijų būseną, reikėtų paieškoti tokių šviesos minimizavimo arba pritem-

dymo būdų, kokie būtų patogūs ne tik atlikėjams, bet ir dalyviams. Arba būtų galima minimizuoti judesius, prisiderinant prie silpnescio apšvietimo. Tokiu būdu patys atlikėjai jaustų didesnę kūrybinę iššūkį, o dalyviai stipriau įsijaustų į šokio teikiamus potyrius.

Nepaisant techninių niuansų, interaktyvus patyriminis šokio spektaklis „Ribos“ yra kūrybiška, performatyvi ir saugi aklių pasaulio simuliacija, kurioje kiekvienas gali apibrėžti ir plėsti savo potyrių ir vaizduotės ribas. Kūrybinė komanda sugebėjo sukurti šokį-eksperimentą, kuriame kiekvienas gali suvokti bei patirti judesį kitaip – nuo malonios relaksacijos iki lengvos psichoanalizės. Kūrėjams noriai diskutuojant su dalyviais bei tęsiant kūrybines paieškas, palinkėsiu sėkmės, einant šiuo nelengvu keliu, ieškant, kaip stimuliuoti pojūčius, kurti potyrius tiek akliesiems, tiek matantiesiems. Kaip padaryti kūrinį performatyvesnį per garsus, lytėjimą, uoslę? Kaip paskatinti žiūrovus drąsiau tyrinėti judesius užrištomis akimis? Kaip padėti dalyviams ne tik suvokti negalios nubrėžtas ribas, bet jas ir peržengti? ■

DAINA – TAI LAISVĖ

Iš mano atsiminimų

Pradžios mokyklose – o pradėjau lankyti 1939 m. – buvo dainuojama. Berods, tiesiog klasėse, nes neatsimenu savęs dar jokiame chore. Ką dainavom? Liaudies dainas, ir ligi šiol kartais jaunimėliui uždainuoju gražią ir auklėjančią „Žemė kėlė žolę“.

Kažkodėl atminty iš seno dar sukasi: „*Du broliukai kunigai, du broliukai urėdai, tik aš viena, vargo diena*“ (= vargdienėlė), *grėbiau lankoj šienelį*.“ Arba „Išėjo tėvelis į mišką“, nors abejoju, ar vaikučiai M. Pečkauskaitės mokykloje galėjo būti skatinami nušauti, nupešti ir išvirtą suvalgyti vargšę pelėdą.

Bet atėjo 1940-ieji, pirmoji sovietų okupacija, tad ir jos repertuaras.

Dainuojame vaikai „Katiušą“ ir „Suliko“.

Pirmoji – slaviškai melodinga: „*Jau pražydo obelys ir kriaušės / išsisklaidė ūkanos plačiai*.“ O antroji – gruziniška: „*Tarp šakelių rožių bailiai / lakštingėlė slepias maža*.“

Tad ir tautų draugystė, ir kartu priminimas mokiniams, kad tai paties draugo Stalino mylima daina. Šiandien suprantame, kad tuo būdu kraugerys – „liaudies tėvas ir mokytojas“ – atrodė simpatiška, o sykiu įlašinama okupanto minkštoji galia.

Aišku, dar himnas. Uždraudus Lietuvos himną, liepta nuo mažens mokytis „Internacionalo“. Tai tuometinis oficialus SSRS himnas: „*Pirmyn vergai nužemintieji, / Išalkusi minia pirmyn!*“

Tartum pati apie save dainuotų toji išalkusi driskių minia. Paradoksas. Bet: „*Tai jau yr paskutinė / Sprendžiamoji kova. / Internacionale – / Žmonijos atgaiva!*“

Vaikams tai buvo visiška abstrakcija. Tačiau tegul zombėja nuo mažens. Tegul klausosi apie bombonešių lakūnus: „*Laimingą tėvynę tesaugo / budri staliniečių akis*.“ Tiktų ir daina apie čekistus.

Vokiečių okupacijos metais kažin ar buvo kuriamos, juolab brukamos naujos politinės dainos.

Svetimi kareiviai, žygiuodami Kauno gatvėmis, traukdavo: „*Hei-ly, hei-liu, hei-lia!*“ arba „*Gib mir dein Hand*“ apie pasirengimą pulti Angliją. Dainelė „Belami“ („Bel Ami“) plito su tokiu satyriniu lietuvišku tekstu, kad jo čia necituosiu. Karių romansas „Lily Marlen“, užkariavęs širdis abiejose Vakarų fronto pusėse, Lietuvoje, berods, nepapliko, nebuvo lietuvinamas.

Tauta pasiimdavo melodijų, kaip antai vokišką valsą „Sugrįžki, jaunyste“, panašią „Aš ant balto smėlio“ ir neva tirolietišką „Kai tylus vakaras ateina“ net su jodlingu „*Oi uli-uli-uli-jo*“, bet kultūrų sąlytis tuo ir apsiribojo.

Vermachtas laikėsi atskirai, mokyklose nebuvo brukamas joks Hitlerio kultas, o jaunimas boikotavo mobilizacijas, tad ir vokiečių kariškas maršines dainas. Užuojuota pasmerktiems žydams reiškėsi šeimų lygmeny, o getų folkloras – atskiras pasaulis. Tų pačių vokiečių valia. Segregacija.

Lietuvių visuomenės dvasią gaivino liaudies ansambliai, o štai M. K. Čiurlionio ansamblis, vedamas Alfonso Mikulskio, leisdavo sau gastrolėse Lietuvos provincijoje užtraukti ir Juozo Naujalio – Maironio „Eina garsas“ su žodžiais apie kryžiuokius nuo Malburgo, kurie „*rengias mus terioti*“. Mano sesuo Alena, kuri buvo to ansamblio dalyvė ir turėjo savo kankles, pasakojo, kad žmonėms tai patiko, pakeldavo dvasią. Skundikų lyg nebuvo. O priedainis „*pasilik, sesute, sveika, / nuramink širdelę / gal sugrįšiu nepražuvęs / į tėvų šalelę*“, kaip dabar matau, buvo ir tiltas į netrukus prasiveržusias partizanų dainas. „*Už tėvų šalelę*“...

Tai jau antroji sovietų okupacija. Lankydamas Kaune gimnaziją („Aušros“ – Pirmąją berniukų – Komjaunimo) dainavau chore, 1946 m. net dalyvavau dainų šventėje Vilniuje ir Kauno moksleivių dainų šventėse, tad apie jų repertuarą žinau daug įdomių dalykų. Kai kas iš jo buvo vaikinių dainuojama ir savo malonumui. Pavyzdžiui, ryžtinga ir graudi „Balnok, tėveli“ su perspektyva „*o aš josiu į karužį*“, iš kurio neparjosiu. Galėjo atrodyti nebeaktualiai, nes karas baigtas, o vis dėlto karas tebevyko Lietuvos miškuose. Gal ir chorvedžiai, sudarinėjantys repertuarą visai Lietuvai, ne tik apie privalomas politines kantatas galvojo.

Ir iš privalomųjų kai kas patikdavo. Net klasėje patys uždainuodavom „Demokratinio jaunimo himną“, berods, su pradiniais žodžiais „*Mes plačiajam pasauli / įvairiausių tautybių vaikai / išsklaidysim apgaulę*...“ Apgaulė mums reiškė ne kažkokį abstraktų „kapitalizmą“ ar „Smetonos laikus“, bet realią melagingą komuną ir jos brukamą ideologinę propagandą.

Mūsų klasė, dar tik berniukų, mėgo dainuoti, net atsidarę langus į buvusią Laisvės alėją, anuomet pervadintą Stalino prospektu, per pertraukas traukdavom nepriklausomos Lietuvos karių dainas „Žygis į Vilnių“, „Teka saulė“, „Pajūriais pamariais“. (Turėjau vokietmečiu išleistą mažą dainynėlį.) Vienas kitas jau atsiradęs komjaunuolis pašnairuodavo, bet nebėgo skųsti. Uždainuodavom ir per „eisenų“ repeticijas, o fizinio lavinimo mokytojas ir karinio parengimo

instruktorius Dizmanas Ilgūnas nedraudavo... Buvo patriotas, prieš karą Kaune žinomas futbolininkas „Dyzka“.

Apie kitas mokyklas nežinau, bet kad kai kurie aušroakai buvo pramaniūgai ir pasiutę akiplėšos, tai faktas.

Radosi ir naujos kompozitorių dainos, kai kurios buvo jaunimo dainuojamos. Kad ir tariamai besidžiaugianti sovietiniu „kolūkiniu“ gyvenimu: „*Ką čia, vyrai, bekalbėti... / dėk ant stalo q sotėlį / su puta, su puta*“, kuri skambėdavo kitkart pakaitom su tarpukario studentų „Krambambuliu“. O čia ir išties graži, pakili Balio Dvariono „*Vilnele, bėk į Viliją / o Vilija į Nemuną*“ Salomėjos Nėries žodžiais, turinti tikro jausmo ir nepropagandinio patriotizmo. „*Sakyk, tėvynę mylime / labiau mes už gyvenimą*“ gal ir galėjo būti siejama su vadinamosios lietuviškosios divizijos kovomis – „*sugrįšime, sugrįšime / Žaizdas nuplausim vandenį / žaliais šilkais aprišime*“... Tačiau anas karas realiai buvo jau praeitis. Dabartis – nauji Lietuvos karai su viltimi sugrįžti, „*nes laisvę mylime labiau mes už gyvenimą*“. Tikrovė kai kurioms dainoms suteikdavo kitą prasmę, nušviesdavo nauju turiniu. Partizanai antai perfrazuodavo ir tos pačios „raudonosios“ Salomėjos eiles. Jose mat gyveno dainos dvasia, o daina – tai laisvė.

Planavau apsiriboti moksleivišku jaunimu, o jei studentija, tai ikichruščioviniu laikotarpiu, bet kur yra riba? Jaunimo subkultūra, kaip dabar sakoma, buvo natūrali gyvastis, turėjusi savo jėgomis grumtis su neviltim, degradacija, desperacija, su kvaišalų ir savižudybės pagundomis (nemažai netekčių prisimeinu), ir vis dėlto išlikusi, dygusi, brendusi.

Netruko atsirasti ir dainuojančių su gitaromis. Kuriančių savo grupes, grupeles, vėl nebe valdišką, o savitą alternatyvią kultūrinę terpę.

Tai atskira didžiulė tema. Rezistencinis atsparumas stingdančiai sovietijai ir laisvės manifestacija dar iki Simo Kudirkos ir Romo Kalantos maištų, individualūs drastiški sukilimai.

Žinoma, ir po to – ligi nesulaikomų roko maršų. Studijuokime. ■

LITBELAS

*Neišnešiotas vaiduoklis**

Virš Litbello tvenkiasi juodi debesys

Litbello vadovybę nudžiugino 1919 m. balandžio 3 dieną perimta visiškai slapta buržuazinės Lietuvos kariuomenės telefonograma:

Slaptai

Skubiai

Pranešu, kad bolševikai žengia pirmyn. Jau užėmė Vadoklius, Siesikus ir Pagirius. Eina skubiai su spēka apie 1500 žmonių su 6 armotomis ir keliais kulkosvaidžiais. Kėdainiams gresia pavojus; reikalinga greita pagalba 1 raitelių eskadronui. Reikia, kad tuoj atvyktų aeroplanas su bombomis ir pora kulkosvaidžių su kulkosvaidininkais. Šėtoje mūsų kariuomenės nebėra.

Sovietų Rusijos karo tarybos pirmininko Levo Trockio vadovaujama Raudonoji armija stūmėsi į priekį – balandžio mėnesį užėmė Charkivą ir Kyjivą. Maskvoje vis drąsiau imta planuoti, kad bus viena sovietų respublika be tautų, keliančių tuščią erzėlį dėl nepriklausomybės. Tačiau tai truko neilgai.

Iš pietvakarių Vilniaus link pamažu judėjo lenkų daliniai. Litbelą iš vakarų bei šiaurės vakarų puolė lietuviai su vokiečių samdiniais. Nors bolševikai, kuriems padėjo raudonieji latvių šauliai kartu su Raudono-

nosios armijos Pskovo (lietuviškąja) divizija, balandžio 4 dieną užėmė Panevėžį, bet jau balandžio 8-ąją, iškart po to, kai Kapsukas siautulingai atšventė gimtadienį, Litbele, talžomame iš visų pusių, paskelbta karinė padėtis. Krašte radosi vis mažiau palaikančių komunistus. Komisarų komisarai dėl to prastai miegojo. Blaškėsi pataluose, šūkčiojo. Prabudęs jautėsi vienišas, draugų apleistas, niekam nereikalingas. Net bolševikinė Rusija nepaisė jo pagalbos šauksmų.

Lenkų kavalerija balandžio 16-osios naktį slapta perėjo Raudonosios armijos fronto liniją tarp Lydos ir Marcinkonių, o rytojaus dieną užėmė Lydą, netrukus ir Gardiną, formaliai priklausiusį lietuviams. Dabar, atkirtę Raudonosios armijos atsitraukimo kelią į rytus, jie galėjo iš pietryčių žygiuoti į Vilnių, Litbello sostinę.

Gaudamas vis didesnę nerimą keliančių žinių iš fronto, Vincas Mickevičius-Kapsukas nugrimzdo į depresiją. Atsisakė gerti ir valgyti. Nieko nebenorėjo matyti – nei vidaus reikalų komisaro Zigmo Aleksos-Angariečio, nei karo komisaro Unšlichto, nei Litbello Centro vykdomojo komiteto pirmininko Kazimiro Cichovskio... Užsidaręs kabinete, iš nevilties bandė lipti sienomis, bet, pačiulpęs magiškų grybų, pajuto, kad galvoje vėl pinasi optimistinės mintys apie gudų sueitį su lietuviais.

Šiuolaikiniai gūdai, – neabejojo Kapsukas, – puiki medžiaga naujojo pasaulio, kitaip tariant, socializmo statyboms. Kuklūs, darbštūs, gėdijasi savo kalbos, neturi tautinės savimonės ir svajoja vietoj baltų tapti raudonais rusais. Jų neslegia Gedimino stulpai, lietuviški kryžiai.

* Romano ištrauka. Tęsinys iš KB 2022 m. nr. 8, nr. 10, nr. 11, nr. 12, 2023 m. nr. 1 / 2. Pabaiga

Nevienija tikėjimas. Jei atmesime Polocko ar Turovo kunigaikštystes, gudai niekada neturėjo savo valstybės. Neparašė nei Statuto, nei Gegužės 3-iosios Konstitucijos, nei aukšto idėjinio-patriotinio-meninio lygio „Tautiškos giesmės“, kaip tą padarė Vincas Kudirka. Neturi nei herbo, nei vėliavos. O jei trumpam turėjo, tai praėjus vos metams, niekas to jau nebeprisimena. Na, kai kuriuos buvo ūmai apėmę nacionalistiniai klideshowai, nes Gudijos Respublikos Rada 1918 m. kovo 25 dieną paskelbė Baltarusijos nepriklausomybę, užsimanė Daugpilio, Balstogės, Smolensko, Vilniaus kartu su Druskininkais, Varėna, Vieviu, Švenčionimis ir Dūkštu. Kas iš to išėjo? Šnipštas. Šiandien Baltarusijoje niekas nebesuka sau galvos dėl valstybinių ambicijų, antraip negu kietakakčiai lietuviai nesiklaupia prieš Vytį, nemosuoja tautine vėliava.

Rusijos bolševikams santykiauti su gudais labai lengva ir malonu. Laikydami rusus pranašesniais už save, jie padarys viską, kad pelnytų Maskvos pagarbą. Sovietų Rusija – baltarusių svajonių šalis, raudonasis rojus.

Kodėl lietuviai per amžius šakojasi ir yra tokie nepanašūs į gudus? – nirsdamas svarstė Kapsukas. Atrodytų, panašus klimatas, kraštovaizdis, maistas, bet gyventojai kažkodėl kitokie. Kad ir kaip stengėsi lietuvius pridusinti Rusijos carai, o šiandien dėl to aukojasi Kapsukas su Leninu, tie muzikai žemaičių ir Lietuvos niekaip nesutinka surusėti. Lyg skęstantys šiaudo laikosi įsikibę lotyniško raidyno, niekina kirilicą. Dabar, kai galėtų ramiausiai gyventi Litbele, netrukus įsiliesiančiame į Sovietų Rusiją, jie ne tik vis prisimena Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę, bet ir kliedi apie Lietuvos Respubliką, demonstratyviai kalba lietuviškai, vadina save katalikais.

Kapsukui širdis plyšta iš įtūžio, matant, kaip suįžūlėję lietuvių savanoriai, užuot narsiai gynę Litbelą padėdami gudams, iš visų pusių puola, it vanagai drasko visa tai, ką Kapsukas su Rusijos Raudonąja armija, liedami savo prakaitą ir svetimą kraują, per kelis mėnesius iš meilės liaudžiai sukūrė. Lietuviams nė motais, kad šiandien tik sovietinėje Rusijoje galima prasmingai gyventi, puoselėti naujus papročius, tik ten brandinamas karinis komunizmas, masėms auklėti taikomas raudonasis teroras.

Kodėl?! Kodėl?! Kodėl?! – nerasdamas atsakymo, rovesi nuo galvos plaukus Vincas Mickevičius-Kapsukas.

Kodėl lietuviai piktybiškai nemėgsta rusų bolševizmo? Kodėl susigrūdę kaip silkės ankštame Kaune, atsisako plačiai gyventi Litbele su puikia perspektyva klestėti Lenino Rusijoje? Kodėl taip negailestingai skriaudžia Raudonąją armiją? Kodėl piktai šaiposi iš Kapsuko, Oldako, Bersono, Ginzburgo ir Vaclovo Bielskio? Kuo jiems neįtiko draugas Cichovskis iš Kelcų, Unšlichtas, Rozentalis ir Dimanšteinas iš Pskovo srities? Kodėl kiekvienam kampe įžūliai šmeižia Litbelą, kaltina nebūtais dalykais? Kuo nusikalto Branovskis, Savickis, Kozlovskis? Kokios nuodėmės prikišamos Romanui Pileriui – raudonajam baronui Romualdai Liudvikai Piliarai fon Pilchau? Ką blogo padarė Zigmas Aleksa-Angarietis? Nieko! Tai kodėl Kaunas mūsų taip nekenčia? Kodėl menkina darbus? Kodėl nevertina geros valios gestų?..

Todėl, kad ištikimai tarnaujame Sovietų Socialistinei Rusijai, siekiančiai pasaulinės proletariato revoliucijos! O tie niekingi šliužai, siurbėlės, parazitai nenori suprasti istorinių realiųjų, – fundamentalią išvadą padarė Kapsukas.

Nuo plūstelėjusių minčių ėmė spengti galvoje. Nutvėręs stebuklingą Joffės grybuką, po penkių minučių jau stovėjo Žirmūnuose, už betoninės karinio Šiaurės miestelio tvoros – ten bazavosi sovietų armijos 107-oji motorizuota šaulių divizija.

Kapsuko nuotyčiai Šiaurės miestelyje

Pasieniais slinkdamas geležinių karinio dalinio vartų link, sutiko šaunų sovietų armijos jefreitorių iš Uljanovsko. Nesumojęs atiduoti jam pagarbos, Kapsukas buvo sustabdytas ir sugėdintas. Iš klausęs trumpą dvidešimtmečio šauktinio pamokslą, gavo mokomąją smūgį tiesiai į saulės rezginį. Po kontrolinio spyrio į sėdmenis parkritusiam Kapsukui jefreitorius įsakė stotis ir dvidešimt kartų pritūpti.

Paklusniai atlikęs, kas buvo liepta, revoliucionierius ketino eiti savais keliais, tačiau šlovingos sovietų armijos karys, paaškinęs, kad tarnyba – tai ne medaus laižymas, nurodė Litbello vyriausybės pirmininkui kristi į balą ir padaryti trisdešimt atsispaudimų. Kapsukas bandė pasiteisinti, kad jis nėra šauktinis, į karinį Šiaurės miestelį užsukęs iš smalsumo, būdamas svarbus valstybės veikėjas,

be to, senas džiovininkas. Išplėstinė informacija, matyt, nepadarė įspūdžio, nes jefreitorius auliniu batu jau vėl taikėsi revoliucionieriui išspardyti minkštą vietą. Laimei, tuo pačiu tikslu jį pašaukė ir apšaukė jaunesnysis seržantas Kurevinas, griežtai priminęs nesenstančią tiesą, kad verčiau duktė prostitutė negu sūnus jefreitorius.

Pridusęs Kapsukas temstant pasiekė raudona žvaigžde papuoštus karinio dalinio vartus, saugomus AK automatais ginkluotų baškių, kuriems ėmė guostis be kaltės nukentėjęs. Nesileisdami į kalbas, sargybiniai buožėmis paragino šliaužti į kareivines, sakė: ei, *novičiok*, tuoj bus *otboj*. Naujokas pabijojo ginčytis. Tačiau jį, beveik prišliaužusį prie nurodytos vietos, čiupo už pakarpos naktį budėjęs leitenantas Fiodoras Moločkovas. Afganistane kontūzytas karininkas iš pradžių ketino pažeidėją nušauti, bet patingėjo ir skyrė nuobaudą – naktį skusti bulves virtuvėje, kur nuo neatmenamų laikų karaliavo uzbekai.

Sargybos atlydėtas Kapsukas ėmėsi darbo, pamatęs, kaip klusniai triūsia mėlynėmis išmargintas moldavas Nikolajus Timišuarė, baikščių akių leningradietis Volodia Kudriavcevas, lėtapėdis estas Janas Kaplinskis, dešimtyt kitų naujokų, pašauktų į armiją prieš kelis mėnesius.

Litbelo vadą, nespėjusį laiku nuskusti antros bulvės, virėjas pamokė disciplinos, užvožęs per sprandą špižiniu dviejų metrų samčiu. Kitas uzbekas dėl profilaktikos pamušė akį moldavui, o trečias davė niuksą estui Kaplinskiui. Tvarką virtuvėje prižiūrintis didysis brolis – vyresnysis leitenantas Šaripovas į maisto gamybą nesikišo.

Uzbekams bandant praretinti leningradiečio Kudriavcevo dantis ir šonkaulius, virtuvėn užsuko tadžikai, apsinešę nuo anašos. Talkinami keleto turkmėnų ir karingo kirgizo Fhati Ali Khano, diržų sagtimis ėmė vanoti uzbekus, su kuriais turėjo istorinių sąskaitų.

Virėjai iš pradžių bandė gintis samčiais ir katilų dangčiais, tačiau jėgos tąakt buvo nelygios, todėl išsibėgiojo kas kur. Pasinaudodami kilusia suirute, praporščikai tuteišiai, pasišaukę giminaičius iš Panerių ir Salininkų, slapčia tuštino karinės amunicijos, ypač maisto, sandėlius. Kareivinėse azerbaidžaniečiai pliekėsi su armėnais, čečėnai iki paryčių terorizavo ingušus, latviai gynėsi nuo rusų, o lietuviai, tarnaujantys

kariniame orkestre, vertė jakutą, kad visą naktį dainuotų, stovėdamas ant klibančios taburetės.

Šiaurės miestelyje regėdamas tokius vaizdus, Kapsukas nenoromis ėmė abejoti, ar tikrai tautų mūsų draugystė kaip plienas tvirta. Ne mažiau klaustukų kilo dėl sovietų armijos ir liaudies, vagiliaujančios neliečiamąsias atsargas, vienybės. O jeigu rytoj kils karas ir nebus kuo nei apsirengti, nei ko užkasti? Niūrios mintys Litbelo vyriausybės pirmininką apleido tik po rytinės rikiuotės, kai dalinio klube prasidėjo politiniai užsiėmimai. Pirmose eilėse susėdo ramūs kaip taikos balandžiai SSRS armijos šauktiniai: rusai, lezginai, buriatai, čukčiai, kalmukai, lakiai, mordviai, čiuvašai ir kt. Užlipęs ant scenos, pasikaitą skaitė dvimetrinis Šiaurės miestelio politrukas, papulkininkis Borisas Piščikas. Įkvėptai aptarė tarptautinę padėtį – nedorus Amerikos imperialistus ir purvinus jų kėslus, ypač Izraelio sionizmą, džiaugėsi internacionaline sovietų pagalba Afganistanui, nesavanaudiška SSRS parama Afrikos gentims, komunistų partijos vadovaujamuoju vaidmeniu, SSKP CK generalinio sekretoriaus Michailo Sergejevičiaus Gorbačiovo paskelbta ir jau išsibėgėjančia perestroika, nors pagalius į ratus, anot papulkininkio Piščiko, kaišioja Vakarų reakcionieriai, kurių buržuazinė spauda laikinus sovietų sunkumus bando pavaizduoti kaip valdžios ir socialistinės santvarkos agoniją. Visa tai šlykštus melas – pūvantis kapitalizmas niekada nebus pranašesnis už socializmą, nes tai aukštesnė visuomenės išsivystymo pakopa. Socializmo, juo labiau komunizmo šviesia ateitimi abejoja tik silpnapročiai, nesuvokiantys marksizmo-leninizmo, dialektinio materializmo, visuomenės tobulėjimo dėsnių.

Papulkininkiiui Piščikui baigus valandos trukmės paskaitą, ant scenos užlipo Viktoras Uschopčikas – Vilniaus karinės įgulos vadas, baltarusių kilmės generolas, nutaisęs dramatišką toną, priminė kariams, kad sovietų šalies pergalę Didžiajame Tėvynės kare lėmė socialistinė santvarka, planinė ekonomika ir tautų draugystė. Be jų nebūtų nugalėtas Hitleris ir sunaikintas Vokietijos fašizmas, kurį kai kas vadina nacionalsocializmu. Todėl šiandien, kai sovietų Lietuvoje iš visų pakampių lenda ne tik politiniai avantiūristai, religiniai ekstremistai, psichiniai ligoniai, bet ir ilgus dešimtmečius slapstę-

si buržuaziniai nacionalistai, prisidengdami Sąjūdžiu, neva remiančiu perestroiką, Šiaurės miestelyje visi privalo būti padidintai budrūs. Sovietų armija, stovinti laisvės, lygybės, brolybės sargyboje, neeis griauti SSRS pamatų, išardyti broliškų tautų draugystės. Generolas Uschopčikas savo rankomis užčiaups gerkles visiems, garsiai reikalaujantiems ekonominio sovietų Lietuvos savarankiškumo. Čia pat už garnizono tvoros piktybiški chuliganai akiplėšiškai tvirtina: „Lietuva be suvereniteto – Lietuva be ateities!“ Tuo tikslu Lietuvoje rengiami šimtatūkstantiniai mitingai, klaidinami žmonės.

„Tai diversija, nes norima ir Sibiro elnių augintoją ostiaką atplėšti nuo SSRS“, – tvirtino generolas Uschopčikas. Sovietų armija tokios savivalės neeis. Prireikus tankais nušluos landsbergius, ozolus ir jų pakalikus, kurie nori nuverst dar 1917 metais Rusijoje teisėtai išrinktą sovietų valdžią, darbo liaudį sugrąžint į vergovę.

Užsirašinėdamas į sąsiuvinį auksinės generolo Uschopčiko mintis, Kapsukas vis dirsčiojo į šalia sėdinčius evenkus, čiuvąšus, nencus, namajus ir samojedus. Nesuprasdami rusų kalbos, jie nekonspektavo politinės informacijos, bet visi atrodė be išlygų ištikimi sovietų valdžiai, nors gal kiek nutolę nuo komunizmo, perestroikos, LSSR vidaus reikalų, nes Šiaurės miestelyje laisvalaikio praktikavo šamanizmą. Kai Vilniaus garnizono vadas Uschopčikas savo prakalbos pabaigoje užtraukė „*широка страна моя родная*“, šamanistai pratrūko plojimais ir išskubėjo bendrauti su dvasiomis.

Pasibaigus kelias valandas trukusiai politinei agitacijai, prie Kapsuko priėjo skvarbių akių, plačiai besišypsantis leitenantas. Nieko neaiškindamas, liepė eiti su juo į 117-ojo tankų pulko štabą.

Vertingas pasiūlymas

Penkiasdešimtmetis leitenantas Tarasas Arsenjevičius Pančenka buvo valdžios deramai neįvertintas, tačiau itin patyręs sovietų žvalgybininkas iš Ypatingojo skyriaus (*Особого отдела*), paprasčiau tariant, osobistas. Dar naktį virtuvėje jo dėmesys nukrypo į Kapsuką, užsimaskavusį senamadišku paltu. Pirma savęs įleidęs kabinetan, iš vidaus užrakino duris. Ant sienos osobis-

tas turėjo pasikabinęs didžiulę ČK įkūrėjo Dzeržinskio fotografiją, greta jos kabojo menkutis Gorbačiovo atvaizdas – SSKP CK gensekas pozavo, nutaisęs žmogišką veidą. Kapsukas, pamatęs seną pažįstamą, vilnietį Feliksą Edmundovičių, nušvito, jautėsi vėl atsidūręs tarp savų. O štai nepažįstamas Gorbačiovas su keista dėme ant kaktos jam pasirodė įtartinas.

Pasisodinęs revoliucionierių priešais save, osobistas Pančenka lipšniai pasiteiravo, ar patinka tarnauti sovietų armijoje? Ar skani kareiviška košė? Galbūt po pusmečio norėtų tapti seržantu arba lygtiniu viršila? Tiesa, tektų švariai nusiskusti barzdą.

Maloniai kalbinamas Kapsukas apsidžiaugė, kad Lietuvos SSR iki šiol paisoma Litbello vidaus reikalų komisaro Aleksos-Angariečio nurodymo, kad sovietų tarnautojai mandagiai elgtųsi su interesantais, *ypač su darbininkais ir kaimo varguomene*. Į mandagų osobisto Pančenkos klausimą atsakė, kad tarnystė darbo liaudžiai jam yra ne vien kilni pareiga, bet ir garbė. Visą sąmoningą gyvenimą jis paskyrė kovai su išnaudotojais. Už revoliucinę veiklą sėdėjo caro kalėjime, vargo tremtyje Sibire, tačiau visada tikėjo, kad išauš šviesus rytojus. Ir štai šiandien Šiaurės miestelyje galima pasidžiaugti Spalio revoliucijos vaisiais.

Kantriai išklausęs patetišką monologą, Pančenka ėmė atsiprašinėti, kad Šiaurės miestelis, švelniai tariant, vis dar nėra ekonomiškai klestintis, todėl nerangus tankų pulko *zampotylas* Janis Alksnis iki šiol neišdavė Kapsukui paradinės uniformos, šautuvo ir nepaskyrė *paikės* (maisto davinio). Dabar šalyje dėl pasaulinio imperialistų sąmokslų sunkūs laikai. Tačiau naujokas jau šiandien galės kareivinėse eiti ant masės ir joks *duchas*, *čerpakas*, *senis* ar *dembelis* netrukdyt jam ilsėtis po komandos *otboj*. Nesuprasdamas rusiško žargono, Kapsukas bejėgiškai karpė ausimis. Antra vertus, osobistas Pančenka neslėpė padėties rimtumo – kareivinėse klesti rūstūs papročiai. Netruksta kriminalo. Ne kiekvienam pavyksta išgyventi iki ryto. Šiaurės miestelyje jau ne pirmus metus amunicijos sandėliai išvogti, nėra nei sprogmenų, nei benzino. Tankai be vikšrų, minosvaidžiai surūdiję, o generolo Uschopčiko personalinei *Volgai* net Gariūnuose neįmanoma gauti padoresnių padangų. Be to, pirtyje visas osobistų sky-

rius apsikrėtė niežais, o patį Pančenką užpuolė nagų grybelis.

Kapsukas osobistui prisipažino, kad ir jo vadovaujama Litbele ne ką geresnė padėtis. Kasdien įžulėja lenkai, lietuviai, o Raudonajai armijai stinga šovinių, balnų, patrankų. Kavalerijos jau nuo sausio mėnesio nėra kuo šerti. Litbello vyriausybės vardu Kapsukas ne kartą raštu prašė, kad Maskva duotų dar vieną paskolą. Ant kelių meldė Lenino, kad nepašykštėtų nors trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto, maišo avižų. Tačiau RSFSR sostinė šiandien turi kitų rūpesčių – galvą kelia kontrrevoliucija. Admirolas Kolčakas Sibire telkia baltagvardiečius, pinkles rezga generolas Denikinas, nerimsta baronas Vrangelis su atamanu Antonovu...

Osobistas pritarė, kad padėtis rimta. Maskvoje jau ne pirmus metus parduotuvių lentynos tuščios, o degtinės, spirituoto rašalo, dantų pastos galima įsigyti nebent su talonais. Sovietų Sąjungos darbo liaudis, kasdien pamaldžiai lankanti Lenino mauzoliejų, jaučia vis didesnę nervinę išsekimą. Arbato tarpuvartėse be paliovos šūkauja vadinamieji demokratai su liberalais. Kalinino prospektą užtvindė ne šimtai, o tūkstančiai atskalūnų, kurie tvirkina sovietų šalies komjaunimą, taikosi iš doros kelio išvesti ne tik pionierius, bet ir spalviukus.

Kapsukas ėmė raminti, kad čia tik laikini sunkumai. Artimiausiu metu jie bus įveikti, nes sovietų valdžios puosėje tiesa, o prieš tiesą ilgai nepakovosi.

Tada osobistas atsargiai pasiteiravo, ar naujokas neprieštarautų metelius kitus kaip eilinis karys praleisti Afganistane? Darbo liaudžiai ten labai reikia internacionalinės pagalbos.

Kapsukas pasigyrė gimęs derlingoje Sūduvoje, gyvenęs tarp laukinių indėnų Amerikoje, radęs sutarimą su lietuvių šachtininkais Škotijoje, matęs didingas Austrijos ir Šveicarijos Alpes, laipiojęs Tatruose, bet Afganistane jam dar neteko lankytis. Todėl labai dėkoja už pasiūlymą, nes komunistui tai reta proga pamatyti gentis, įstrigusias feodalizme.

Netikėtai Pančenka nusuko kalbą ir pasiteiravo, ką Kapsukas manantis apie sielą. Nė kiek nesutrikęs lietuvių bolševikas atsakė, kad ją turi tik marksistai-leninistai, laimingi dėl pavykusios proletarinės revo-

liucijos. O kaip klostosi dvasios reikalai? – neatlyžo žvalgybininkas. Litbello komisarų pirmininkas užtikrino, kad jo dvasia grynai komunistinė.

Atsakymą užsirašęs į bloknotą, leitenantas pasidomėjo, ar verbuojamasis pritaria vadinamajam Sąjūdžiui. Kapsukas nieko neslėpdamas prisipažino, kadais išties priklausęs įvairiausioms draugijoms, buvęs aktyvus varpininkas, Kudirkos gerbėjas, vaikystėje svajojęs tapti knygnešiu, aršiu lietuvių nacionalistu, dalyvavęs tautiniame sąjūdyje, labai norėjęs vaidinti ne tik suvedžiotą iš Keturakio komedijos „Amerika pirtyje“, bet ir įkūnyti Lietuvos didįjį kunigaikštį Fromo Gužučio „Gedimino sapne“. Žinoma, tai juoda dėmė revoliucionieriaus biografijoje, bet praeities neištrinsi, ją galima tik išpirkti. Jau daug metų Kapsukas yra idėjinis bolševikas, asmeniškai pažįsta Vladimirą Leniną, susirašinėja su Josifu Stalinu, o kalėjime jo kameros draugas buvo Jakovas Sverdlovas, dabar jau velionis.

Kai apklausiamasis ėmė per visą pilvą girtis, kad Vilniuje, prie Dailės muziejaus, jam pastatytas didingas paminklas iš bronzos, Marijampolė jo garbei pervadinta Kapsuku, o Valstybinė grožinės literatūros leidykla prieš keliolika metų prašmatniai išleido dvylika jo raštų tomų, leitenantas Pančenka ėmė įtarti, kad čia kažkas ne taip. Įsakęs žiūrėti jam tiesiai į akis, pareikalavo tuojau pat atsakyti, ar seniai šauktinis pabėgęs iš Naujosios Vilnios, ar tik vaidina psichinį ligonį, kad išvengtų Afganistano?!

Gavęs atsakymą, kad Litbello komisarų tarybos pirmininkas niekada nebando išvengti partinės pareigos, Pančenka, pritrūkęs kantrybės, iš visų jėgų vožė staline lempa Kapsukui per galvą.

Revoliucionierius taip apstulbo dėl nemandagaus elgesio, kad nugriuvo nuo taburetės. Ačiū Dievui, iš pražiotos burnos iškrito ir nebaigtas čiulpti grybas, todėl netrukus Kapsukas atsidūrė savame laike ir savo vietoje.

Litbello literatūra ir menas

Frydrichas Engelsas knygoje „Būsto klausimu“ XIX a. pabaigoje rašė, kad iš istoriškai paveldėtos kultūros – mokslo, meno, gyvenimo stiliaus ir kitko, ką valdančioji klasė

laiko savo monopolium, – būtina ne tik pasiimti viską, kas vertinga, bet ir paversti bendruoju visuomenės lobiu, kuris padėtų liaudžiai tobulintis.

Tačiau Sovietų Rusijos karo tarybos pirmininkas Levas Davidovičius Trockis manė kitaip. Anot karinių reikalų liaudies komisaro, naujoji proletariato kultūra turi sunaikinti tradicinę šeimą, vaikų auklėjimą privalu paversti visuomenei, o religiją puikiai pakeis kinematografas.

Visi Lietuvos ir kai kurie apsišvietę Baltarusijos žmonės puikiai žino, kad Kapsukas specialių teorinių veiklų kultūros klausimais nerašė, tačiau sudėtingų socialistinės kultūros ugdymo problemų nevengė. Remdamasis marksistine ideologija, konkrečius savo laikmečio kultūros reiškinius dažnai vertindavo socialistinės ideologijos požiūriu. Tai buvo ne tik marksizmo idėjų propagavimas ar pritaikymas, o didžiulis kūrybinis įnašas į sovietinės kultūros lobyną.

Kad mokslo spinduliai pasklis po visą pasaulį, neaplenkdami ir lietuvių bakūžės samanotos, Kapsukas tikėjo jau 1901 m. Tada ateis nauja gadynė, žmonės bus lygūs, liوسي, neskriaus vieni kitų... Jau netoli tas laikas, net dabar pas mus gausu žmonių, kurie iš visų spėkų nori padėti varguoliams. Mokslą, šviesą mums žada XX šimtmetis, – neabejojo Litbello vyriausybės pirmininkas, aiškindamas, kad tikroji meno paskirtis – tarnauti plačiosioms masėms, o ne siauram elitui. Jono Biliūno „Kliudžiau“ ir „Brisiaus galą“ tinkamai suprasti gali tik tai darbininkų klasė.

Sovietų Rusijos ir Litbello proletariatui buržuazinė kultūra buvo atgrasi. Į valdžią atėjusį hegemoną, antraip nei pranašavo Frydrichas Engelsas, vimdė visokie antikos, baroko, romantizmo ir secesijos reliktai. Didysis Leninas jau 1918 m. pasiūlė gelžbetoninį Monumentaliosios propagandos planą, liepęs paminklais įamžinti ištikimuosius revoliucijos, pažangiuosius kultūros veikėjus. Tačiau menininkai avangardistai pernelyg tiesmukai suprato šią kilnią užduotį. Miestų skveruose iškilę kampuoti balvonai naktimis gąsdino liaudį, o aštriabriauniai kėlė net pavojų gyvybei, todėl viešumoje išstovėdavo vos kelias dienas ar savaitę. Naujas sovietinis menas turėjo įgauti ne tik aiškią klasinę formą, bet ir visiems suprantamą turinį.

Litbello vadovybė, paskendus vietiniuose reikaluose, menkai nusimanė, kas yra kubizmas, futurizmas bei siurrealizmas. Jei draugų Dimanšteino, Unšlichto ar Oldako kas nors teirautųsi, kuo prancūzų impresionizmas skiriasi nuo postimpresionizmo, kuo lenkų simbolizmas pranašesnis už šveicarų dadaizmą, tokiems užsienio šnipams komisarai turėjo parengę pataisos darbų programą, paremtą išmintinga paties Lenino teze, kad tikras marksistas yra tik tas, kuris pripažįsta klasių kovą ir proletariato diktatūrą, ypač kultūros klausimu.

Didelių įtarimų bolševikams kėlė šiuolaikinis baletas, literatūra, muzika. Retas Litbello vykdomojo komiteto prezidiumo narys lankėsi Klojimo teatre, marionėčių spektaklyje ar futuristų koncerte, o valstybės kontrolės bei liaudies ūkio komisarai tik per Kapsuko gimtadienį sužinojo, kad be pasaulinės revoliucijos egzistuoja dar ir pantomima.

Nei Rozentalis, nei Kozlovskis, nei Bielskis ar Ginzburgas nesidomėjo avangardu, bet nugirdę, kad jis kaip amaras aplipęs Europą, ketino išvaduoti Senąją žemyną nuo tos šlykštytės.

Ir nors RSFSR liaudies švietimo komisaras Lunačarskis buvo linkęs pritarti dekadancui, simpatizavo sovietų avangardistams, vėliau net palaimino *Vchute-maso* bei *Vchuteino* meninio ugdymo programas, Litbello vadovybė šiuo klausimu laikėsi it kumštis – žavėjosi tik XIX amžiaus pabaigos rusų ideologiniu realizmu, t. y. peredvižnikais ir jų pasekėjais.

Giliausius dvasinius virpesius jiems kėlė ne Kazimiro Malevičiaus 1915 m. nutepliotas „Juodas kvadratas“, o Iljos Repino puikiai atpažįstami „Burliukai prie Volgos“. Visi vieningai žavėjosi niekada negirdėta vokiečio Liudviko van Bethovenio romantiškai klasikine „Apasionata“, mat emigracijoje ji ypač krito į ausį pasaulio proletariato vadui Vladimirui Iljičiui Leninui.

Nesunku įsivaizduoti, kokia būtų buvusi Vinco Mickevičiaus-Kapsuko ir jo proletarų reakcija, jeigu 1917 m. rudenį, kai Petrograde vyko Didžioji Spalio revoliucija, hipotetinėje dailės parodoje šalia litvako Isaiko Levitano peizažų būtų buvęs išeksponuotas Marselio Diušano „Fontanas“ – serijinės gamybos pisuaras. Antra vertus, darbo žmonės, kuriuos kapitalistai ir

žemvaldžiai taip ilgai laikė įkalintus tamsoje, galėjo ir apsirikti, palaikę pisuarą tikru fontanu, kuris gal jau rytoj šniokš Maskvos Raudonojoje aikštėje. Juk ne visi žino, kas yra bidė ar klozetas ir kaip jais naudotis. Darbo liaudis įpratusi gamtinius reikalus atlikti būdelėje už kampo arba kūrybiškai plenere.

Iš laiko perspektyvos žiūrint, proletariatui geriau suprantamas, dvasiškai artimesnis turėtų būti kitas Diušano kūrinys – šis prancūzų avangardistas 1919 metais Leonardo da Vinčio įžūliai besišypsančiai Monai Lizai nupiešė ūsus su paslaptingu prierašu L.H.O.O.Q. Buržuazinių prietarų atsikračiusi darbo liaudis ir pati mėgdavo pripiešti ragus Viešpačiui, durtuvais išbadyti akis Dievo Motinai, šlapintis ant ikonų, pridergti tiesiai ant altoriaus. Bolševikams atrodė, kad netrukus jie pakeis pasaulį visiems laikams.

Atrieda, atidunda

Tačiau ne viskas vyko pagal planą. 1919 m. balandžio 19-osios paryčiais anksti kėlę raiti lenkų legionieriai užklupo bolševikus bemiegančius, mat šie, kaip buvo įpratę, iš vakaro linksmynosi – maukė vodką, šoko kazačioką ir ištvirtavo. Vilniuje, prie Vyskupų rūmų, pasigirdus šūviams, ginkluoti Litbello milicininkai, ieškodami saugesnės vietos, nuskuodė Katedros link. Susigriebę pradėjo atsišaudyti Šv. Jurgio prospekte. Mieste užvirė mūšiai. Netrukus legionieriai jau buvo Didžiojoje gatvėje, užėmė geležinkelio stotį, po keleto dienų ir visą miestą. Besitraukdami bolševikai išsivarė įkaitus, tarp jų buvo keli lietuvių kunigai, Felicija Bortkevičienė, Liudas Gira, Vladas Stašinskas ir keliolika lenkų. Žuvo daug civilių.

Po mūšių Vilnius atrodė išmiręs – išdaužyti langai, kulkų išvarpytos sienos. Keletą dienų gatvėse tysojo daugiausia bolševikų lavonai. Vilniečiai slapstėsi, tūnojo namuose.

Balandžio 22-ąją, lyg tyčia per Lenino 49-ąją gimtadienį, atvyko į Vilnių Juzefas Pilsudskis. Nenusiėmęs kepurės, mat buvo socialistas, nesustodamas pravažiavo pro Aušros vartus. Kitą dieną Katedroje gavo pabučiuoti relikvijas, nenoromis meldėsi Šv. Kazimiero koplyčioje,

vyskupui Jurgiui Matulaičiui teisinosi nesustojęs Aušros vartuose, mat nežinojo, kad yra laukiamas. Vėliau į Rusų kapines palydėjo žuvusius legionierius.

Balandžio 26 dieną Kaune Lietuvos Ministerių kabinetas nusistatė pareikšti atėjusiai į Vilnių lenkų kariuomenei, kad su ja nekariaus ir nori susitarti dėl bendros kovos prieš bolševikus, net pasišovė žygiuoti į sostinę Vilnių ir įvesti savo tvarką.

Litbello valdžia, bijodama lietuvių ir lenkų, drauge su Raudonąja armija per Pabradę spruko į Minską, išleidusi rūstų raštą:

Paliepimas

Tuojau pat reorganizuoti visą miliciją. Milicijoj iš senų milicionierių gali pasilikti tik komunistai ir pilnai ištikimi žmonės. [...] Jei kur nors milicionieriai eis prieš Sovietų valdžią, atsakomybei bus patraukti valsčių ir pavių sovietai ir revkomai.

Litbello Liaudies Komisarų Sovieto
Ypatingas įgaliotinis
Z. Aleksa-Angarietis

Dar neprivažiavus Bezdonių, ties Pavovere, kur Šv. Kazimiero bažnytelėje buvo pakrikštytas Pilsudskis, gimęs Zalave, bėgliams kilo klausimų, kodėl vidaus kontrrevoliucija susijungė su interventais? Kodėl komunistų partija, o ypač Sovietų vyriausybė nepasirūpino, kad Raudonoji armija atremtų Lenkijos puolimą?

Kapsukas, pats išsigandęs savo drąsos teirautis tokių dalykų, nutilo ir prie Švenčionių visiškai atsijungė.

Litbello valdžia Minske

Į Minską birželio 20 dieną iš Maskvos atvykęs Sovietų Rusijos VCIK pirmininkas Michailas Ivanovičius Kalininas, šiose pareigose pakeitęs velionį Jakovą Michailovičių Sverdlovą, bandė nusiminusiai Litbello vadovybei įkvėpti optimizmo, drąsino ir žadėjo šviesias perspektyvas: „*Draugai aukštųjų vyriausybinių įstaigų jungtinio susirinkimo dalyviai ir atsakingieji*

Litbello organų atstovai – leiskite man pasveikinti jūsų asmenyje Lietuvos ir Baltarusijos liaudį, leiskite Minsko tarybos asmenyje pasveikinti vietos revoliucinį proletariatą ir Minsko Raudonąją armiją!

Draugai! Komunistų principai savo pagrindais skelbia, kad kiekviena tautybė, turinti specifinius bruožus ekonominiu arba kitais atžvilgiais, turi teisę ne tiktai apsispręsti, bet ir atsiskirti, gali sudaryti net visiškai suverenią valstybę. Kai tik Rusijos Komunistų partija paėmė valdžią, ji šiuos principus įgyvendino, suteikė mažoms tautybėms teisę atsiskirti. Bet jeigu mes priimame šią principinę prielaidą, tai tas visiškai nereikia, kad atsiskirti visada naudinga.

Tokiais laikotarpiais, kai pergalė kiekvieną dieną svarbi ant svarstyklių lėkštės, kai kyla klausimas, kas nugalės – buržuazija ar dirbančiosios masės, tokiais atsakingais momentais, suprantama, visų sovietinių respublikų, visų engiamųjų klasių susivienijimas, visiškas susiliejęs turi milžinišką reikšmę.

Lietuva ir Baltarusija apsuptos priešų. Dabar visas pasaulis pasidalijo į dvi stovyklas – tai revoliucija ir kontrrevoliucija. Todėl šis susijungimas, kuris čia minimas, tikrai reikalingas. Mes suprantame, kad imperialistų pergalė jūsų fronte yra mūsų pralaimėjimas. Ir štai todėl Sovietų Rusija pasiuntė jums karinę pagalbą. Aš neabejoju, kad visais sunkiais momentais Vakarų fronte Rusija jus gins. Ši sąjunga įgalins mus nugalėti priešus ir sustiprinti abiejų socialistinių sovietų respublikų valdžią.“

Po Sovietų Rusijos VCIK pirmininko Kalinino kalbos Litbello vadovybei sužibo akys. Panižo delnai – susirinkimo dalyviai, pašokę iš vietų, pratrūko galingomis ovacijomis.

Nurimus plovimams ir išsiskirsčius susirinkimo dalyviams, svečias užsimanė prasiblaškyti. VCIK pirmininkas Kalininas, praeityje vargingas valstietis, vėliau Putilovo gamyklos tekintojas, bolševikas revoliucionierius buvo neabejingas dailiajai lyčiai. Jo meilės nuotykiai su nepilnametėmis ne tik VCIK prezidiumui, bet ir pačiam Leninui kėlė juodą pavydą. Dabar Kalininas pageidavo, kad aukščiausia Litbello valdžia jam parūpintų geltonkasę lietuvę ir žydraakę baltarusę. Abi turinčios būti skaisčios.

Išgirdęs, kad tokių sunku rasti, maskvietis paniuro, ėmė nepatenkintas taisyti savo retą barzdelę. Draugui Cichovskiui rekomendavus artimai pabendrauti su neabejotinai skaisčiu raudonarmiečių pulko sūnumi, būsimuoju rašytoju Arkadijum Gaidaru, pareiškė, kad tai ne jo stilius. Litbello Švietimo komisariato sekretorė Timochina garbingam svečiui netiko dėl amžiaus, o pasiūlymas prajodinėti Pskovo (lietuviškosios) divizijos kumelaitę galutinai įsiutino.

Reikiam VCIK pirmininkui Kapsukas susiprato paduoti magiškų grybų, kurių dar šiek tiek turėjo atsivežęs iš Vilniaus. Sužinojęs, kad tai draugų maskviečių Joffės ir Kamenevo (Rozenfeldo) dar prieš Naujuosius metus vilniečiams atgabenti haliucinogenai, Kalininas nebebijojo apsinuodyti. Čiupęs grybą, pasikišo po liežuvį. Kapsukas ir Cichovskis pasekė jo pavyzdžiu. Netrukus trijulė jau stovėjo netoli Raudonarmiečių ir Kirovo gatvių sankryžos, prie Minsko 4-osios vidurinės mokyklos.

Pasigirdus didžiosios pertraukos skambučiui, į saulėtą mokyklos kiemą pabiro klegantys moksleiviai. Draugas Kalininas, nekantriai nusižiūrėjęs septynmetę spaliukę, ketino ją prisivilioti saldiniu „Kis-kis“. Tačiau guvi mergiūkštė, pačiupusi masalą, nustriksėjo žaisti klases, kur jos laukė klasiokės.

Suvaldęs pyktį, VCIK pirmininkas susidomėjo pioniere, vikriai šokinėjančia per gumas. Raudonas kaklaryšis, balta mokyklinės uniformos prijuostė jai teikė papildomo žavesio. Priėjęs arčiau, revoliucionierius prisistatė esąs svečias iš Maskvos, nekeista, kad pasiklydo Minske, neranda, kur susikerta Raudonarmiečių ir Kirovo gatvės.

Pionierė, išmokyta gerbti vyresnius, pasišovė padaryti gerą darbą. Tačiau nespėjus jiems pasukti už kampo, lyg iš po žemių išdygo rūsti istorijos mokytoja Nadežda Petrovna Ščebliova. Pradėjo bartis, kodėl aplink mokyklą trainiojasi pašaliniai, grasino iškviesti miliciją, bet atidžiau įsižiūrėjusi atpažino buvusį Visos Rusijos Centro vykdomojo komiteto, vėliau SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininką! Ėmė karštai atsiprašinėti. Neslėpdama susižavėjimo revoliucine Michailo Ivanovičiaus Kalinino veikla, istorikė susijaudinusi pasakojo, kaip šauniai su ekskursijomis leido

laiką jo vardu pavadintame Kaliningrade, Kalinaule, Kalininabade, kaip ilsėjosi prabangiose Kalininsko, Kalineco ir Kalinino sanatorijose. Kad kuo greičiau ištaisytų nelemtą nesusipratimą, primygtinai kvietė bolševikų žymūną užsukti į mokyklos pionierių kambarį, kur draugas Kalininas galės apžiūrėti visus draugovės būgnus, trimitus ir vimpelus. Svečias neprieštaravo, kad jį palydėtų pionierė Nastia.

Kepinant saulei, Kapsukas ir Cichovskis vis dar stoviniavo prie patvaraus stalinistinio mokyklos pastato. Didžiai pertraukai pasibaigus, abu palindo po balkonu. Atsigavę pavėsyje, bet nenuspėdami, kiek ilgai draugas Kalininas bendraus su paslaugia pioniere, nutarė užsukti į mokytojų kambarį – pakalbės apie komunizmą, pasaulinės revoliucijos tikslus, padiskutuos marksizmo-leninizmo temomis.

Nors skambutis buvo jau seniai nuskambėjęs, mokytojos į klases neskubėjo, per radiją *Majak* klausėsi vokalinio-instrumentinio ansamblio *Pesniary* 1976 metų hito:

Молодость моя – Белоруссия!

Песни партизан, сосны да туман.

Песни партизан – алая заря!

Молодость моя – Белоруссия!

„И я! И я!“ – pritarė ypatingu griežtumu garsėjanti matematikė Kristina Iljinišna Aivazovskaja. Ji, linguodama į dainos ritmą, matavosi jugoslaviškus batus, kuriuos atnešė parduoti apskri geografijos mokytoja Jekaterina Molochovskaja. Pensijinio amžiaus direktorė, BSSR nusipelnusi švietimo darbuotoja Ksenija Antonovna Kuznecova, kartodama dainos žodžius, pavydžiai apžiūrinėjo čekišką partorgės Irinos Matvejevnos Bezrukovos rankinę ir dailias, nors šiek tiek paadytas pėdkelnes, pagamintas Vokietijos Demokratinėje Respublikoje. Didžiosios rusų kalbos ir literatūros mokytoja Tatjana Gavrilova atvirai spekuliuojo iš Gardino pieno fabriko nugvelbtu „Minsko“ majonezu ir nebegaliojančiais latviškų šprotų konservais. Visuomenės mokslų mokytoja Nina Favorskaja kolegėms žadėjo gauti deficitinių bulgariškų žirnelių... Apkaušęs fizrukas Jegoras Matvejevičius su pagiringu trudoviku Maksimu Timofejevičiumi pre-

kiavo Svisločės upėje sugauta, ant dienynų ir pradinukų sąsiuvinių išdėliota žuvimi. Ūkvedys Tarakanovas kike-nančioms pedagogėms bandė įsiūlyti denatūrato, įsigyto iš asocialių asmenų.

Kai Litbelo komisarų tarybos pirmininkas Kapsukas su ne mažiau svarbaus valstybinio rango Cichovskiu įėjo į mokytojų kambarį, gudų pedagogai nekrepė į juos dėmesio, užsiėmę savais reikalais. Kapsukas demonstratyviai sukosėjo, bet ir tada niekas neatsisuko. Minske jų net pataikūnai nelaikė valdžia...

Tačiau tai buvo ne pati blogiausia naujiena. Kai grįžo iš kelionės laike ir erdvėje, sovietinis Litbelas, spaudžiamas lietuvių ir lenkų, jau vos kvėpavo, netrukus išvis merdėjo. Valdžios potvarkis liepos pradžioje rekvizuoti 10 tūkstančių dvarų sužlugo.

Tęsiantis Lietuvos kariuomenės puolimui prieš Raudonąją armiją, pavasarį pradėtam prie Dauguvos, nutarta likviduoti Litbelą. Draugui Stalinui nurodžius, Litbelo KP CK 1919 m. liepos 16 dieną atleido Vinco Mickevičiaus-Kapsuko vyriausybę, o po trijų dienų Litbelo liaudies komisarų taryba visus įgaliojimus perdavė Minsko gubernijos Revoliuciniam kariniam komisariatui.

Rugpjūčio 8 dieną lenkų kariuomenė užėmė Minską. Rugpjūčio 25 dieną Raudonoji armija, spaudžiama Lietuvos kariuomenės, pasitraukė iš Novo-Aleksandrovsko (Zarasų), o rugpjūčio 29 dieną buvo nublokšta už Dauguvos.

Nespėjęs deramai atsisveikinti su Litbelu, savo taip ir neišnešiotu vaiduokliu, Kapsukas su pavaldiniais patraukė į Sovietų Rusiją. Čia tikėjosi tęsti politiko karjerą. Nors buvo priglaustas Kominterne, tačiau aukštų pareigų negavo daugiau niekada.

Artėdamas prie Maskvos, iš liūdesio įsimetė burnon keletą dar likusių magiškų grybų. Netrukus atsidūrė gūdžiam miške, tupėjo tarp samanų, bezduko kepurėje. Šalia kuitėsi jo bendražygiai. Bandė užtraukt „Internacionalą“, bet kažkoks grybautojas gal tyčia, gal netyčia užmynė bezduką, todėl Kapsukas su visu sovietiniu Litbelu virto aitriomis dulkėmis. ■

Vilnius-Palanga-Vilnius
2020–2023

APIE CHARIZMĄ IR PILKUMĄ KOMUNIZMO LAIKAIS

Prieš kelerius metus, besikalbant apie politiką ir istoriją, vienas draugas manęs paklausė, kas lėmė Broz Tito režimo Jugoslavijoje ilgaamžiškumą, juk jis valdė 35 metus. Nebeatsimenu, ką atsakiau, tačiau jis apibendrino teigdamas, kad Titas turėjo būti charizmatiškas lyderis. Šis jo pareiškimas man pasirodė keistas. Mano draugas dešimtmetį ar daugiau gyveno Argentinoje, tad svarsčiau, gal jam atrodo natūralu lyderių populiarumą ir ilgą valdymo laikotarpį sieti su jų charizma. Nepaisant to, niekas negalėtų tvirtinti, kad Titas buvo charizmatiškas lyderis. Gyvenimo pabaigoje tapo gana populiarus, mėgstamas daugumos, nemažos dalies visuomenės net garbinamas, tačiau niekada nebuvo charizmatiškas.

Pradėjau svarstyti, kad komunistinių šalių lyderių antroji karta apskritai stokojo charizmatiškų figūrų, nors negalima sakyti, kad komunistai neturėjo bent kelių charizmatiškų asmenybių. Į galvą pirmiausia ateina Trockis, iš dalies Leninas ir be jokių abejonių Fidelis (tačiau ne Raulis) Castro. Gal dar Mao, nors jis jau atskiras atvejis. Tačiau daugiau niekas. Stalinas tikrai nebuvo charizmatiškas vadas. Lyderiai, kuriuos gerai atsimenu iš vaikystės – Todoras Živkovas, Jánosas Kádáras, Gustavas

Husakas, Walteris Ulbrichtas, Władysławas Gomułka, – buvo pilkų pilkiausi. Neatsirastų minios, iš kurios bent vienas galėtų išsiskirti. Tiesą sakant, atrodo, kad jie ir troško būti pilki, atrodyti kaip vidutinybės. Kiti irgi ne ką geresni. Chruščiovas buvo nepastovus, dažnai nenuspėjamas, tačiau visiškai necharizmatiškas. O Brežnevas, Kosyginas, Andropovas, Černenka priklausė tai pačiai pilkųjų rūšiai. Jaruzelskis šiek tiek išsiskyrė, tačiau vien dėl to, kad pasižymėjo komunistiniam lyderiui nebūdinga kariškio su tamsiais akiniais išvaizda. Atrodė, veikiau Rytų Europos Pinochetas negu komunistų lyderis. Nicolae Ceaușescu buvo gerai žinomas dėl nepriklausomos užsienio politikos ir kiek beprotiško polėkio vidaus politikoje, bet ir jis toli gražu nebuvo charizmatiškas. Tuo galima lengvai įsitikinti, pasiklausius jo pilnos pasikartojimų paskutinės kalbos Bukarešto Pergalės aikštėje.

Paprastai aiškinant šį charizmos ir individualumo stygių, būtų galima pabrėžti faktą, kad visi porevoliuciniai komunizmo lyderiai buvo paprasčiausi funkcionieriai, gabūs biurokratinėms machinacijoms ir užkulisinėms intrigoms. Jiems nereikėjo kreiptis į liaudį, rinkimuose pretenduoti į postus, rinkti balsus. O biurokratinės organizacijos

mieliau priima technokratus, kaip Kosyginas ir Kadaras arba tiesiog pilkus žmones be individualaus charakterio (tokius, kokie buvo anksčiau minėti veikėjai). Neseniai perskaitęs Davido Halberstamo¹ knygą „Geriausias ir ryškiausias“ (*The best and brightest*), susimąščiau, ar Robertas McNamara² nebuvo toks pats pilkas sistemos sraigtelis? Nepaisant to, kad kai kuriais intelektualiais gebėjimais tikriausiai smarkiai pralenkė anksčiau minėtus komunistų funkcionierius.

Vis dėlto visko aiškinimas iš biurokratinės perspektyvos nėra nei pakankamas, nei iki galo įtikinamas. Regis, turėjau kitą – ideologinį – paaiškinimą. Kai draugas paminėjo tariamą Tito charizmą, man užėjo noras jį pataisyti, nes komunistams charizma niekada nebuvo geistina savybė iš ideologinės pusės. Joks tikras komunistų lyderis nenurodytų charizmos kaip savo populiarumo ar valdžios ilgamžiškumo priežasties. Charizma ir individualus populiarumas jiems buvo buržuazinis prasimanymas, klasinės visuomenės reliktas. Komunistų lyderiai buvo įrankiai, žaislai istorijos rankose. Veikėjai, paprasčiausiai įkūniję istorinę dvasiją. Todėl idealiu atveju (manau, tai tinkamas ideologinis modelis paaiškinti pilkumo reiškinių) kaip asmenys jie nebuvo svarbūs. Buvo svarbu „stovėti“ teisingoje istorijos pusėje ir daryti tai, ką liepia partija. Individualizmas, juo labiau ekstravagancija, atrodė įtartina. (Mano pusbrolis, kuris buvo tobulas komunistų partijos narys, skrupulingai sąžiningas ir atsidavęs, niekada tiesiai neatsakydavo į jokią asmeninį klausimą. Paklaustas apie karjeros arba gyvenimo planus, visada vienodai ir nuoširdžiai prisipažindavo: „*Neturiu jokių. Bus taip, kaip nuspręs partijos draugai*“.)

Individualumo užgniaužimas, be abejo, reiškė, kad nėra vietos ir tokiam dalykui kaip charizma. Iš pirmo žvilgsnio tai galėtų pasirodyti keista, nes kai kurie minėti lyderiai – labiausiai Stalinas, bet kažkiek ir Titas, Enveras Hoxha, Mao – mėgavosi ir skatino savo asmenybės kultą, tačiau be pretenzijų į charizmą. Per juos tiesiog kalbėjo istorija.

Komunizmo ideologija iš esmės buvo eilinių vyrų ir moterų, priklausančių dirbančiajai klasei, ideologija. tai buvo masių ideologija. Todėl atmetė bet kokias individualizmo apraiškas, skatino utilitaristinę estetiką, palaikė eilinius, niekuo neišsiskiriančius partijos narius. Komunistinių lyderių pilkumas atitiko supratimą apie tai, koks turėtų būti lyderis – niekuo nesiskiriantis nuo jūsų ir manęs, apsirengęs pilkai arba rudai, apsiavęs tamsiais stropadžiais batais, kalbantis prislopintu balsu ir tokiu marksistinio, ekonomistinio žargono kratinium, kuris tuoj pat užmigdo didžiąją klausytojų dalį. Būti komunistų lyderiu reiškė būti vidutinybe.

Egzistavo specifinė komunistinė pilkumo ir monotoniškos estetikos, išvesta iš vidutiniškumo, niveliacijos ideologijos, pagal kurią siekiamybė yra tai, kas blanku ir nuobodu. Estetika yra esmiškai subjektyvi. Nėra priežasties manyti, kad pilkų ir blausių spalvų estetika kuo nors nusileidžia visų vaivorykštės spalvų estetikai. Dažnai pašiepiama elegancijos, estetikos stoka, kuria pasižymėjo komunizmo lyderiai, kritikuojami to meto drabužiai, gyvenamieji namai, galbūt menas apskritai, iš tiesų reiškia, kad komunistinei ideologijai taikomi svetimi estetiniai kriterijai. Visuotinai įprastas komunistų statinių bjaurumas neatrodė blogybė. To buvo sąmoningai siekiama. Tai alternatyvi estetika, pagal kurią niekas negalėjo išsiskirti. Šiuo atžvilgiu pilki komunizmo lyderiai atrodo savaip patrauklūs. ■

Iš ispanų kalbos išvertė Joris ŽIBURKUS

© Letras libres 2023-03-07

¹ Davidas Halberstamas – amerikiečių žurnalistas, rašęs apie Vietnamo karą.

² Robertas McNamara – Jungtinių Amerikos tautų gynybos sekretorius, palaikęs Amerikos įsitraukimą į Vietnamo karą.

VANDENS GEOMETRIJA, arba PERSIŠKŲ SODŲ ESTETINĖS VILIONĖS

*Skiriu šviesiam profesoriaus
dr. Ali Rezos Ashrafio atminimui*

Lietuvoje, nuo seno turinčioje ne tik strategiškai reikšmingą prieigą prie Baltijos jūros, bet ir gausybę įvairaus dydžio vandens komunikacijos kanalų – upių, upelių, ežerų, – geopolitinėmis šių telkinių galimybėmis, o ypač vandens kultūra, domėtasi palyginti menkai. Keletas įžvalgesnių lietuvių rašytojų – Ričardas Gavelis, Petras Dirgėla, – pasitelkdami fikcinius prozos naratyvus, svarstė, kodėl mūsų protėviai, užuot pasinaudoję jūros teikiamais privalumais, atsuko nugarą Baltijos platybėms, nukreipė žvilgsnius į rytines slavų žemes sausumoje, ten ieškodami erdvės, pasak Zenono Norkaus, „*nepasiskelbusios imperijos*“ plėtrai. Kodėl mūsų valdovai etninės Lietuvos teritoriją taip aistringai plėtė Rytų žemėse, grumdamiesi su stipresnėmis Maskovijos galia, tačiau buvo visiškai abejingi ranka pasiekiamai jūrai, liko amžinas klausimas, kuris, kad ir kaip keista, menkai rūpi šiuolaikiniams istorikams. Nors jie turi pavydėtiną svarstymų laisvę, apie kokią sovietmečiu tyrinėtojai galėjo tik pasvajoti, šiai temai, kuri įdomi ne tik istorinės vaizduotės požiūriu, bet reikšminga ir šalies ateičiai, yra iš esmės abejingi. Visa tai ragina rimtai apsvarstyti keistokus lietuvių istorinės ir politinės sąmonės vingius, juo labiau kad pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu politikos saviveiklininkai paleido vėjais visą Lietuvos žvejybos

laivyną. O 2012 m. konstatuota, kad iš 65 nedidelių komercinei žvejybai skirtų laivų liko vos 35.¹ Ne mažiau keista, kad toliau kryptingai tęsiamas nusigręžimas nuo jūros nerūpi nei aktualijų komentatoriams, nei politikos mokslininkams. Istorikai, iš kurių pagrįstai save kildina pirmoji nepriklausomos Lietuvos politologų karta, nesiima komunikacinių, geopolitinių ir kultūrinių jūros galių retrospektyvinės analizės, nesvarsto ateities perspektyvų. Išskyrus vieną kitą istoriką, nedaug kas domisi ir upių laivybos tyrimais. Apmaudžiai nemalonu, tačiau literatūrinės vaizduotės lauke Dirgėlos ir Gavelio plunksnos broliai irgi nerodo didesnio susidomėjimo šiuo egzistenciškai svarbiu klausimu...

Toliau tęsdamas rašinių ciklą, skirtą vandens estetikos ir kultūros tematikai, kuria domiuosi jau keliolika metų, pasižvalgysiu po tuos kraštus, kur buvo ir tebėra atsakingiau prižiūrimi vandens telkiniai, suvokiama jų reikšmė visuomenės ir individų gerovei. Rytų, ypač islamo šalyse nuo senų laikų labai vertinamas strateginis geopolitinis jūrų vaidmuo, juk besiplečianti islamo civilizacija laivais pasiekė Europą, be to, vanduo gali teikti įstabius, subtilius juslinius ir estetinius pojūčius.

Omajadų kalifatas VIII–X a. užkariavo nemažai krikščioniškų žemių, didelės stiprios musulmonų ben-

druomenės įsikūrė Ispanijoje ir Portugalijoje, Sicilijos ir Maltos salose. Islamo religiją išpažįstančios arabų ir berberų valstybės keletą šimtmečių valdė nemenką Iberijos pusiasalio dalį, didelius Pietų Italijos ir Prancūzijos plotus, Viduržemio jūros salas. Osmanų imperija, iškilusi vėlesniu Viduramžių tarpsniu, užėmė dideles Pietryčių Europos teritorijas, o XIV–XV a. – visą Bizantijos imperiją. Islamo plėtra paliko daug įspaudų Europos kultūroje. Nors civilizacijų konfliktai, nužmūs užkariavimai susiję su įvairiausiomis kontroversijomis, islamas padarė didelę įtaką Europos kultūrai, ypač vandens estetikos srityje. Milžiniškas, įvairiais požiūriais stulbinamai įspūdingas Alhambros kompleksas arabų kadaise užvaldytoje Andalūzijoje laikomas vienu reikšmingiausių pavydėtinau aukštos islamo vandens kultūros relikto Europoje. Apie Alhambros sodus, kerinčius grožiu ir įtaiga, juose klestėjusią vandens estetiką *Kultūros baruose* rašiau prieš gerą dešimtmetį,² ta publikacija inspiravo ir ši eseistinių svarstymų ciklą.

Islamo kraštuose, kaip ir kadaise jų valdytose Europos teritorijose plėtota vandens estetika šiandien domimasi ne iš tuščio smalsumo, tam yra rimtesnių paskatų. Viena vertus, pastaraisiais dešimtmečiais įsigalėjo supratimas, kad politinių ir religinių galių priešprieša, ypač ilgalaikė, palikusi ryškius pėdsakus kultūrinėje atmintyje, suteikė impulsų rasti naujoms kultūros formoms. Antra vertus, atkreipiant ekologijos, klimato kaitos ir kitoms gamtos saugos problemoms, stengiamasi įdėmiau ir giliau pažvelgti į skirtingas tradicijas, kultūros reiškinius, atsiradusius dėl jų sandūros ir samplaikos. O ir pačią gamtinę aplinką daugelis suvokia jau ne kaip inertišką materiją, kurią būtina bet kokia kaina įveikti ir „įsisavinti“, kaip skelbė tiek Vakaruose, tiek Rytuose pripažinta modernybė, todėl bando taikiai su ja sugyventi, juk žmonės irgi yra gamtos dalis. Neatsitiktinai tiek daug dėmesio pastaraisiais dešimtmečiais skiriama sodininkystei, parkams, vandens kultūros puoselėjimui. Daugelis autorių tvirtina, kad tiek islamo, tiek Tolimųjų Rytų sodai (šiems didelę įtaką padarė *dzen* filosofija) yra „dvasinės vizijos išraiška“.³

Vakarų kultūra, kuri materialų, kasdieninį gyvenimą su visais jo rūpesčiais kadaise aiškiai atskyrė nuo dvasinės plotmės, galiausiai, pasidavusi Apšvietos ideologijai, didėjęs skepsiui, atvirai iškilus ateistinei pasaulėžiūrai, ėmė neigti, net niekinti ne tik dvasinį patyrimą, bet ir pačią religinio dvasingumo dimensiją. Daugelis žmonių patyrė šios mąstysenos įtvirtintą dualizmą. Dvasinės dimensijos prarastis, ją išstūmus į kultūros paraštes, ilgainiui sukėlė integrulesnės pasaulėžiūros nostalgiją, pradėta ieškoti kultūras ne tiek skiriančios, kiek vienančios patirties bei vaizdinių. Kadangi materializmo principais pagrįsta modernioji Vakarų kultūra materialųjį gyvenimą ideologiškai atskyrė nuo dvasinio, nenuostabu, kad visuomenė ėmė vis labiau domėtis kultūromis, kurios šį egzistencijos sandą suvokia kitaip. Pasak Emmos Clark, nors kultūra, teikusi pirmenybę materijai, bėgant laikui atsisakė platoniškosios vizijos apie žemiškų daiktų ir pavidalų sąveiką su dangiškuoju pasauliu, pagal vėlesnę monoteistinę tradiciją susietos su Demiurgu, bet islamo kultūrai ji liko svarbi: „*Islamas priėmė platoniškąją tradiciją, o tie, kurie suprantą, tie „žmonės, kurie mąsto“ (ši frazė nuolat kartojama Korane), perpranta gamtos reiškinius ir visą begalinę šlovę, suvokia tiesą. Gamta kaip Dievo ženklas yra ir pridengta, ir atsiverianti. Taigi gamtos grožis yra vienas didžiausių Dievo simbolių ir medituodami apie Jo šlovę galime, kaip teigia bet kuris tikras sakralinis menas, rasti kelią į tiesą. Tai iš tikrųjų yra sakralinio meno esmė – gerai žinomas Platono posakis, kad „grožis yra tiesos spindesys“. Islamui nėra grožio kitapus Dievo, tad tradicinis menas visame islamo pasaulyje didesniu ar mažesniu mastu demonstruoja šio teiginio ir Platono žodžių tiesą.“⁴*

Nenuostabu, kad islamiškų, tarp jų persiškų sodų estetika glaudžiai susijusi su atitinkama kosmologija, su gamtos dieviškumu. Koranas nubrėžė paralelę tarp Rojaus sodo ir islamiškojo sodo formalios bei simbolinės sąrangos. Beje, persų kalbos žodis *pardis* reiškia sodą, manoma, kad iš jo kilo ir anglų kalbos žodis *paradise*, reiškiantis Rojų.⁵ Kita vertus, Rojaus sodo vaizdinys gerokai senesnis už islamo religiją. Jis aptinkamas ne tik judaizme, krikščionybėje, bet ir šumerų, babiloniečių, Mesopotamijos tikėjimuose, mitologijoje.

je. Persai vieni pirmųjų ėmė aistringai kurti ir plėtoti sodus. Jų specifinę sąrangą lėmė keletas priežasčių. Persiški sodai visuomet apjuosiami aukštomis sienomis, kad rojaus vaizdinį primenantys plotai, apsodinti medžiais, kita vešlia augmenija, išsiskirtų ir atsiskirtų nuo įprastinės kasdieniškos aplinkos. Persai gyveno karšto klimato zonoje, jų puoselėjami sodai teikdavo atgaivą keliautojams, įveikusiems ilgus atstumus per dykumą, per kalnuotas vietas, o vietiniams leisdavo pasislėpti nuo alinančios kaitros. Dėl šios priežasties esminis persiškų sodų elementas – vandens telkiniai. Be to, sodas turėjo būti paslėptas nuo pašalinių akių, nes jis grindžiamas giliai viduje glūdinčios, išoriškai neregimos dvasios analogija. Tai paaiškina, kodėl persų sodus supo aukštos sienos su kampuose stūksančiais bokštais, o iš išorės dažniausiai aklini pastatai atsisiverdavo į vidinį sodą. Jame, atskirtame nuo išorinio pasaulio, nuo vėjo ir dulkių, laukė pavėsis, ramybė, palaima kūnui, atgaiva dvasiai... Kai kurie persiškus sodus tyrinėjantys autoriai rašo, kad „vandens paskirstymas skirtingais lygmenimis ir visuose sodo kampeliuose ne tik pagerina vaizdą, padidina vietinę drėgmę ir vėsq,

ypač karštuoju metų laiku, bet ir palaiko socialinę veiklą, klestinčią sodo teritorijoje.“⁶

Sodai buvo projektuojami ir kuriami, pasitelkiant *chahar bagh* – tai keturių sodų (arba keturių sodo dalių) principas, aprašytas Korane (žodis *bagh* reiškia sodą, tačiau neretai atsidurdavo ir miestų pavadinimuose, pavyzdžiui, Bagdadas). Su tuo glaudžiai susijusi formali geometrinė sąranga ir vandens šaltinių išdėstymas – į keturias dalis sodą skaidė vandens kanalai, į kuriuos vanduo tiekiamas iš pagrindinio fontano, dažniausiai įrengto centre. Geometrinis bendros sodo struktūros centras atliko ir simbolinę funkciją, įkūnydamas gyvybės atsiradimo ir jos išsaugojimo idėją,⁷ simboliškai išreiškdamas zoroastrizmo religijai būdingą keturių elementų – dangaus, žemės, vandens ir augmenijos – harmoniją. Persiškų sodų ištakos siejamos su achmenidų dinastijos laikais, ypač su imperatoriaus Kyro Didžiojo valdymo metais VI mūsų eros amžiuje. Korane kartojasi vaizdiny vietos, kur susilieja dvi upės. Šis vaizdiny ir paskatino sodą dalyti į keturis kvadrato formos dalis. O keturi vandens kanalai asocijavosi su Korane minimomis keturiomis Rojaus sodo upėmis.

Tačiau tai nereiškia jokio skaičių misticizmo, „keturi“ – ne tiek simbolis, kiek užuomina į griežtą geometrinę tvarką. Persiško sodo sąranga turėjo atitikti šiuos principus.⁸

Vieną garsiausių tokio pobūdžio kūrinių – Fino sodą – pirmąkart pamačiau prieš daugiau kaip penkerius metus, gavęs netikėtą, iš pradžių mane gerokai nustebinusį kvietimą apsilankyti Kašane, viename seniausių Irano miestų. Elektroninę žinutę parašęs anuomet man negirdėtas, nepažįstamas iranietis, matematikos profesorius, kvietė skaityti pagrindinį kvietinį pranešimą tarptautinėje konferencijoje „Architektūra ir matematika“,

Vandens kanalas Fino sode

rengiamoje Kašano universitete. Kiek padvejojęs sutikau, taigi 2017-ųjų rudens atskridau į Teheraną. Mane pasitiko (kaip netrukus sužinojau) iškilus, tarptautiniu mastu žinomas matematikos profesorius Ali Reza Ashrafis. Kad ankstyvą rytmetį oro uoste pasitiktų svečią, jis beveik ištisą naktį su vairuotoju senstelėjusiu automobiliu keliavo per dykumą. Tai buvo pirmas mano susidūrimas su iranietiško svetingumo tradicija, kuri sunkiai nupasakojama... Užsimezgė bendravimas tiek su visame Irane mokslo pasiekimais garsėjančio Kašano universiteto matematikais, tiek su architektūros profesoriais. Deja, šių metų pradžioje iš Irano atskriejo žinia, kad profesorius Ashrafis žuvo automobilio avarijoje visai šalia savo namų....

...Konferencijai artėjant prie pabaigos kartu kitu jos dalyviu, kroatų matematikos profesoriumi Tomislavu Došličiu paprašėme šeimininkų, kad parodytų mums Kašano prieigose esantį senovinį požemio miestą Nušabadą, apie kurį buvau daug girdėjęs. Atsidūrę giliai po žeme (šis vietomis apgriuvęs ir sunkiai prieinamas mažiausiai trijų aukštų miestas užima įspūdingą 4 kvadratinį kilometrų plotą, iki šiol yra aprūpinamas vandeniu, vėdinamas pasitelkiant senąsias tradicines vėjų valdymo technologijas), apstulbome suvokę, ko buvo pasiekusi senovės persų civilizacija. Kitą dieną laukė nė kiek ne mažesnė staigmena – apsilankėme safavidų dinastijos laikais (XVI a.) suprojektuotame Fino sode (*Bagh-e Fin*). Nors prieš apsilankydamas Irane šį tą jau žinojau apie persiškų sodų tradiciją, nemažai laiko buvau praleidęs Alhambroje, kur Andalūziją užkariavę arabų valdovai įrengė milžinišką stulbinančio grožio sodų kompleksą, Fino sodas vis tiek pritrenkė, padarydamas neišdildomą įspūdį. Praėjus metams, gavau antrą progą apsilankyti šiame įspūdingos gamtinės ir architektūrinės sąrangos objekte.

Suprantama, Fino sodas, kaip ir daugelis panašių kūrinių, laikui bėgant keičiasi. Dabartinis sodo pa-

Baseinas Fino sode

vidalas buvo suformuotas safavidų dinastijos šacho Abaso I valdymo laikais (1588–1629). Paskutinė reikšmingesnė šio objekto rekonstrukcija atlikta 1797–1834, valdant kadžarų dinastijos šachui Fath-Ali. Kašano miestas, kurio pašonėje atsirado šis išskirtinio grožio sodas, priklauso sauso, karšto klimato zonai, tačiau medžių paunksmė ir tekančio vandens šaltiniai užtikrina kerinčią atokvėpio atmosferą. Sodas tradiciškai apjuostas aukštomis sienomis su bokštais, apsaugančiomis nuo karšto pietų vėjo ir dulkių. Fino, kaip ir daugumos dykumose įveistų persiškų sodų, vešli augmenija teikia prieglobstį nuo alinančios kaitros, o akustiniai tekančio vandens efektai nuteikia dvasinei ramybei, sukelia subtilius juslinius pojūčius. Kanalų aukščio skirtumai užtikrina, kad vanduo iš kitapus sienos esančio natūralaus šaltinio tekėtų kanalais be perstojo ir tolygiai. Pavėsį sode teikia aukšti kiparisų medžiai, kurių amžius siekia nuo šimto iki 470 metų. Papildomo žavesio sodui suteikia išpuoselėti gėlynai, juose žydi lelijos, žibuoklės, jazminai, tulpės, erškėčiai.

Rojaus vaizdinį primenančio sodo istorijoje būta ir tamsių puslapių. 1852 m., valdant kadžarų dinastijos šachui, anuometinis vyriausiasis ministras, gabus ir

Baseinas ir kanalas Fino sode

įžvalgus politikas Mirza Taql Khanas (labiau žinomas kaip Amir-e Kabiras) dėl rūmų intrigų buvo pasmerktas mirčiai ir nugabentas į Fino sodą. Mažesniojoje pirtyje bausmės vykdytojai perplovė politikui rankų venas ir šis nukraujavo. Spėjama, kad būtent po šio šalį sudrebinusio įvykio sodas buvo apleistas.⁹ Kadžarų dinastijos pabaigoje jį nuniokojo sukilėliai. 1935 m. Irano vyriausybė priskyrė Fino sodą nacionaliniam paveldui ir ėmėsi restauravimo. Darbai su pertraukomis vyko iki 1980 m.¹⁰

Šią vietovę tyrinėję Donaldas Newtonas Wilberas ir Margaret Surre Wilber 1939 m. nubraižė ir paskelbė erdvinį Fino sodo planą. Dėl aukštų sienų ir kampuose stūksančių bokštų sodas iš išorės primena tvirtovę, kurios viduje tvarkingai išdėstyta geometrinių konfigūracijos sodas. Statinių fasadai atgręžti į sodo teritoriją, kadžarų dinastijos valdymo laikais pastatyti rūmai įkomponuoti centrinėje sodo dalyje. Visą žaliąją teritoriją dalija trys išilginės linijos – takai, iš kurių pagrindinis veda nuo vartų į rūmus, sodo plotį dalija pagrindinis takas, o keturi siauresni takai apjuosia visą augmeniją apsodintą teritoriją. Didžiausią įspūdį daro tekančio vandens kanalai, baseinai ir centrinis fontanas. Vandens tiekimo sistema įrengta taip, kad nereikia mechaninių pumpavimo įrenginių. Hidraulinė

įranga užtikrina, kad vanduo neištekėtų už baseino ribų, tolygiai pasiskirstydamas po visą jo plotą. Kaip įprasta Persijoje, vanduo į sodą tiekiamas specialiais kanalais, kuriuos persai vadino kanatais (*quannats*). Ši vandens tiekimo sistema buvo išrasta prieš tris tūkstančius metų ir pasirodė tokia efektyvi, kad sėkmingai naudojama iki šių dienų. Ji funkcionuoja ir daugelyje kaimyninių Azijos šalių. Vertikalios šulinių šachtos sujungtos nuožulniu tuneliu-kanalu, kuriuo teka vanduo. Dideli požeminio vandens kiekiai pakeliami į paviršių, bet papildoma mechaninė įranga nereikalinga, nes vanduo teka, veikiamas gravitacijos. Ši archajiška sistema, tiekianti vandenį dideliu atstumu, puikiai tiko karšto, sauso klimato sąlygomis.

Po metų vėl apsilankęs Irane, padedamas iranietiško bičiulio dr. Ahmado Danaeinio, apsilankiau Dolatabado sode, kuris su kitais septyniais šio pobūdžio objektais įtrauktas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą. Suprojektuotas ir įrengtas kiek vėliau už Fino sodą – 1747 m. Yazdo miestą anuomet valdęs Mohammadas Taghis Khanas Bafgis pirmiausia pasirūpino, kad sodas būtų aprūpintas vandeniu, tiekiamu kanatais. Tam įrengta 65 kilometrų ilgio kanalų sistema, kad iš Mehrizo vanduo pasiektų Yazdo priemiesčius. Sodo pasididžiavimas – aukščiausias pasaulyje vėjo bokštas, siekiantis beveik 40 metrų. Beje, šis senas, autentiškas iranietiškas tradicinės technologijos įrenginys rodo, kad senovės civilizacijos gebėjo susidoroti su daugeliu iššūkių, kurie sunkiai įveikiami šiandien, kai pasaulį valdo šiuolaikinės technologijos. Specialistai teigia, kad, palyginti su dabar naudojamomis dirbtinėmis, daug energijos „suryjančiomis“ pastatų apšildymo ir vėsinimo sistemomis (kondicionieriais), vėjų bokštai ar gaudyklės įvairiais atžvilgiais pranašesnės. Todėl architektai, suvokiantys bioarchitektūros privalumus ir natūraliomis technologijomis grįstas alternatyvas, pietų klimato šalyse rekomenduoja pasitelkti šį nuostabų ir unikalią, analogų neturintį persų išradimą.¹¹

Dolatabado sodas gyvuoja ilgai, patirdamas ir pakilimų, ir nuosmukių. Nors jo plotas nuo septynių sumažėjo iki puspenkto hektaro, tačiau ir šandien čia kiekvienas gali patirti neprilygstamą persiškų sodų įtaigą. Šiame persiškame sode didžiausią įspūdį daro tekančio vandens kanalai, marmuro baseinai, didysis fontanas. Rojaus vaizdinį iš persiškų miniatiūrų primenančiame sode ėmiau suvokti ir tam tikrus urbanizacijos sąlygotus pokyčius, pavyzdžiui, kadaise buvus miesto pakraštyje, dabar jis jau tapęs beveik integralia senojo miesto dalimi...

Post scriptum

Šiandieninė kultūra, nepaisant pasiekimų, kuriais pagrįstai didžiuojamės, yra kupina priešpriešų, kolizijų, įtampų, kurios trikdo, išmuša iš dvasinės pusiausvyros. Nenuostabu, kad sumaištingos, nerimą keliančios ir slegiančios kasdienybės kontekste daugelis žmonių jaučia ne tik nuolatinį nerimą, bet ir patiria daugybę kitų sudėtingų psichologinių būsenų. Akivaizdu ir kitkas – tam tikra aplinka, kurią kai kurios kultūros puoselėjo ištisus tūkstantmečius, sukuria nors laikiną prieglobstį nuo kasdienybės rūpesčių. Galima pailsėti, atgauti jėgas ir dvasinę pusiausvyrą. Persiški sodai nuo seno garsėjo kaip prieglobstis ne vien nuo kaitros, dulkių, vėjo, bet ir nuo alinančio kasdienybės šurmulio. Ko gero, todėl rekreacijos tikslais persiško sodo principai daugeliu atvejų sėkmingai perkelti į Vakarų urbanistinę aplinką. Lietuvoje, kur jau yra keletas plačiai žinomų ir mielai lankomų japoniškų sodų, menkai domimasi turtingomis persiškų sodų tradicijomis. Viliuosi, kad ramesniais laikais jų atsiras ir lietuviškoje urbanistinėje aplinkoje. ■

¹ Aurelija Jašinskienė. Lietuvos žvejybos laivynas: kryptis į dugną, *www.15min.lt* (2012-03-23). Žiūrėta 2023-03-06.

² Almantas Samalavičius. Alhambros mitai, vaizdiniai ir vandens estetika, *Kultūros barai*. 2012, nr. 2.

³ Emma Clark. The Art of the Islamic Garden. Ramsbury: *The Crowood Press*. 2004, p. 19.

⁴ Ten pat, p. 18.

Vėjo bokštas ir vandens kanalas Dolatabado sode

Autoriaus nuotraukos

⁵ Esmaeil Fallahi, Pontia Fallahi and Shahla Mahdavi. "Workshop: Ancient Urban Gardens of Persia: Concept, History and Influence on Other World Gardens", *Hort Technology*, Volume 30, Issue 1, p. 6.

⁶ Almantas Samalavičius. Vandens estetika islamiškojo sodo architektūroje. *Logos*. 2018, p. 124.

⁷ Majid Amani-Beni, Goadi Xie, Qingjuan Yang, Alessio Russo and Mohammad Reza Khalilnezhad. "Socio-cultural Appropriateness of the Use of Historic Persian Gardens for Modern edible Gardens". *Land*. 2022, 11, 38, p. 14.

⁸ Marianne Barrucand. "The Garden as a reflection of Paradise". In: *Islam: Art and Architecture*. Edited By Markus Hattstein and Peter Delius, Berlin: *H. F. Ullmann Publishing*. 2015, p. 492.

⁹ Donald N. Wilber. "Bagh-e Fin Near Kashan". *Ars Orientalis*. Volume 2, 1957, p. 506.

¹⁰ Hamidreza Jayhani and Maryam Razeipour. "The Authentic Layout of Main Avenue of Fin Garden in Kashan", *Studia Iranica* 45. 2016, p.103.

¹¹ Žr. Ettore Maria Mazzola. Tvarus miestas yra įmanomas. Vilnius: *Kultūros barai*. 2022.

Mykolas DRUNGA

APIE ALGIRDĄ M. BUDRECKĮ IR JO LAIKUS

Išėjimoje gimusiems ir augusiems lietuviams visada būdavo įdomu gyvenamojo krašto, tiek Vokietijos, tiek Jungtinių Amerikos Valstijų ar kitų šalių, literatūroje užtikti Lietuvos pėdsakus, ypač godžiai gaudytos užuominos apie istoriją. Čia Lietuva jau nuo gilios senovės turėjo kuo pasigirti – LDK ne tik grūmėsi su Kryžiuočių ordinu, laimėjo ne vieną mūšį, bet ir užkirto kelią totoriams veržtis į Vidurio Europą, gynė ją nuo Maskvos grėsmių. Vakaruose, kur laisvai prieinami užsienio archyvai, darbavęsi lietuvių istorikai galėjo remtis tokia informacija, kokią skelbti sovietų okupuotoje Lietuvoje griežtai draudė cenzūra.

Su Lietuvos istorija susijusius šaltinius tyrinėjo, mokslinius darbus rašė ir publikavo nemažai išeivių, tarp jų Algirdas Martynas* Budreckis, Brononas Bušackis, Pranas Čepėnas, Jonas Dainauskas, Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, Jonė Deveikė, Zenonas Ivinskis, Juozas Jakštas, Konstantinas Rudaminas Jurgėla, Antanas Kučinskas-Kučas, Antanas Liuima, Vincentas Liulevičius, Rasa Joana Maže-

kaitė, Romas Misiūnas, Vilius Pėteraitis, Alicija Rūgytė, Saulius Sužiedėlis ir Simas Sužiedėlis. Iš gausaus būrio Budreckis ir Jurgėla išsiskyrė tuo, kad jiedu nebuvo karo pabėgėliai, vadinamieji dipukai, gimė JAV, Naujojo Džersio valstijoje. Jurgėla pasaulį išvydo 1904 m. Elizabete, 1914 m. tėvams grįžus į Lietuvą, ten gyveno iki 1924-ųjų, dalyvavo Klaipėdos sukilime 1923 m. Budreckis gimė 1937 m. Niuarke, niekada Lietuvoje negyveno, buvo išimtinai išeivijos vaikas. Vis dėlto abu reiškėsi kaip ne kiek ne mažesni lietuviybės apaštalai už tuos istorikus, kurie priverstinai pasitraukė iš Lietuvos po Antrojo pasaulinio karo. Daugumą jų man teko garbė ir laimė pažinti asmeniškai. Čikagoje, Pedagoginiame lituanistikos institute, Lietuvos kultūros istoriją dėstė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, užsienio lietuvių istoriją – Vincentas Liulevičius. Vėliau daugiausia bendravau su Sužiedėliais, ypač artimai su Budreckiu, tad brūkštelsiu keletą žodžių apie jį ir dvasinį ano meto kontekstą.

Algirdas, nepriekaištingai įvaldęs anglų kalbą, be jokio akcento, be amerikietiško žargono pertekliaus kalbėjo, puikiai rašė lietuviškai (tą žinau iš asmeninės patirties). Su Budreckiu daugiausia ben-

* Atsiprašome dėl klaidos, įsivėlusios KB nr. 1 / 2, ten neteisingai nurodytas antras Budreckio vardas, turi būti ne Mykolas, o Martynas, – Red.

dravau gyvendamas Bostone, kai lankiau Masačusetso technologijos institutą, Juozo Kapočiaus bei Ritos Kapočiūtės įsteigtoje Lietuvių enciklopedijos leidykloje padėjau versti, redaguoti angliškąją versiją *Encyclopedia Lituanica*, jos vyriausiasis redaktorius buvo istorikas Simas Sužiedėlis. Po to dirbau laikraščio *Keleivis* redakcijoje, kuriai vadovavo Jackus Sonda (dirigento Sauliaus Sondeckio tėvas).

Tuo metu Bostone gyveno ir lietuvių jaunimo veikėjas Gintaras Karosas, kurio rūsyje lankydavosi daug svečių iš anuomet dar okupuotos, bet pirmuosius Atgimimo virpesius jau pradėjusios just Lietuvos, keldavome tostus už artėjančią šalies laisvę. Karosas įsteigė firmą *Baltic Associates*, su savo draugais ir svainiu (Budreckis buvo vedęs jo seserį Giedrę) važinėdavo po vadinamąsias Amerikos lietuvių „kolonijas“, vietos bendruomenės ir platinavo firmos pagamintus lietuviškus patriotinio atspalvio suvenyrus, dažniausiai marškinėlius, lipdukus, kitokius dirbinius. Vieną tokį lipduką *I love Lithuanians* per savo rinkimų į JAV prezidentus kampaniją entuziastingai iškėlė Ronaldas Reagas. Žinojome, kad ši „atributika“ prasismelkdavo ir į laisvėjančią Lietuvą.

Karoso rūšys atliko panašią funkciją kaip dar žinomesnė lietuviška Andrijausko užėiga Čikagos 69-ojoje gatvėje. Beveik visi tie, kurie Atgimimo aušroje, priešaušryje ar netgi dar anksčiau (tamsiausiais Brežnevo valdymo laikais) lankėsi Amerikoje, dažniausiai būdavo komunistiniam režimui ištikimi tarnai. Vis dėlto atvykdavo ir dorų, taurių jaunuolių, pamenu Lietuvos kamerinio orkestro gastroles Amerikoje, po koncertų rengtus pokalbius. Reti atvykėliai būdavo vaišinami arba Andrijausko, arba Karoso užėigoje, lietuviškoje aplinkoje susitikdavo su išeiviais, pasakodavo apie Lietuvą, domėdavosi lietuviškais laikraščiais, knygomis, labai vertino išeivijos pastangas prisidėti, kad okupuota šalis atgautų laisvę. Ryškų vaidmenį čia atliko Algirdas Budreckis.

VDU Lietuvių išeivijos instituto spaudoje kolegė Daiva Dapkutė rašė: „1965 m. lapkričio 13 d. Niu-

jorke įvykęs baltiečių jaunimo žygis į Jungtines Tautas buvo viena didžiausių to meto jaunimo surengtų politinių akcijų, sulaukusių didžiulio visuomenės palaikymo ir sustiprinusių trijų Baltijos tautų (lietuvių, latvių ir estų) jaunosios kartos ryšius ir bendradarbiavimą politinėje veikloje.“ Šios manifestacijos pagrindiniai iniciatoriai buvo Algimantas Gureckas ir Algirdas Budreckis. Tai akivaizdžiai rodė, kad „soviety okupacijos metais užsienio lietuviai Vakaruose telkėsi į vadinamąją Lietuvos laisvės bylą. Įvairiomis politinėmis, diplomatinėmis akcijomis buvo stengiamasi nuolat priminti pasauliui apie Lietuvos ir kitų Baltijos kraštų okupaciją ir šių tautų nepriklausomybės siekius. [...] informacija pasiekė ne tik JAV, bet ir kitų kraštų politikus, kitas Jungtinių Tautų nares. Pradėtą jaunimo žygį tęsė 1966 m. įkurta bendra lietuvių, latvių ir estų organizacija *Baltic Appeal to the United Nations* (BATUN).“

Jungtinės Tautos, kurioms didelę įtaką darė Sovietų Sąjunga, nekreipė dėmesio į pavergtas Rytų Europos tautas, sulaukta palyginti mažai pritarimo. Iš Baltijos kraštų kilę žmonės suprato, kad savo šalių laisvės bylą reikia kelti pasauliniu mastu. Tą visą laiką ir darė iki pat nepriklausomybės atkūrimo – spaudė ne tik Jungtinių Tautų organizaciją Niujorke, lobistinė dėmesį dar labiau kreipė į Jungtinių Amerikos Valstijų politinę administraciją Vašingtone ir visų 50 šios šalies valstijų sostinių vadovus – federalinio Kongreso bei centrinės vyriausybės ir atskirų valstijų seimelių narius, ragindami daryti viską, kas įmanoma, kad sovietų pavergtos tautos galėtų išsilaisvinti iš okupacijos. Tikslas apie 1990-uosius buvo pasiektas, išsipildė Algirdo Budreckio ir keleto milijonų tautiečių viltys vėl matyti Lietuvą laisvą.

To tikslo Budreckis siekė ne vien dalyvaudamas manifestacijose ir jas organizuodamas, ne vien dirbdamas Susivienijime lietuvių Amerikoje (SLA), Vyriausiajame Lietuvos išlaisvinimo komitete (VLIK), Lietuvių bendruomenėje (LB), kitose organizacijose, bet ir skelbdamas mokslinius, publicistinius straipsnius, knygas. Tarp jų ypač svarbūs šie: Alberto Ge-

ručio redaguotoje, 1984 m. išleistoje knygoje anglų kalba *Lithuania 700 Years* išspausdintas išsamus Budreckio straipsnis apie lietuvių rezistenciją nuo 1940 iki 1952 metų, apie užsienyje dėtą pastangą išlaisvinti Lietuvą. Anglų kalba 1968 m. išleista knyga *The Lithuanian National Revolt of 1941*. JAV dviejų šimtmečių sukakties proga angliškai išleista knyga *The Lithuanians in America 1651–1795*, kuri šalia 1961 m. pasirodžiusios Stasio Michelsono knygos *Lietuvių išeivija Amerikoje 1868–1961* ir anglų kalba išleistos Antano Kučo knygos *Lithuanians in America* (1975) yra svarbiausia ir patikimiausia kronika – šaltinis ankstyvajai Amerikos lietuvių istorijai pažinti. Labai reikšmingi straipsniai ir knygos apie Budreckiui artimiausius dalykus – tai LDK, ypač didžiojo kunigaikščio Algirdo laikai, Vilniaus krašto lietuvių gyvenimas, pastangos priešintis okupacijoms. Beje, dėl Ldk Algirdo – Budreckis turbūt pritartų Kanadoje gyvenančios istorikės Mažeikaitės nuomonei, kad dėdė Algirdas nuosekliau ir solidariau gynė Lietuvos valstybės interesus negu jo brolvaikis Vytautas Didysis.

Galop negaliu neprisiminti Budreckio paslaugumo kolegoms ir draugams. Jei nori bet kuriuo tikslu straipsnio anglų kalba, pavyzdžiui, apie kunigaikštį Švitrigailą, tik paprašyk Budreckio ir gausi. Jis buvo „populistas“ pačia geriausia šio žodžio prasme – nors priskyrė save JAV lietuvių tautininkams, nežiūrėjo iš aukšto į kitokių demokratinių pažiūrų žmones, padėdavo visiems.

Budreckis turėjo puikų humoro jausmą. Lengvai tapdavo kompanijos siela. Šmaikščiai šaipydavosi iš Karoso rūsyje įrengto unitazo, nudažyto raudonai arba apmušto raudonu skuduru, o kryptį nurodydavo ženklas su kūju ir pjautuvu. Brežnevo laikais atvykėliai iš okupuotos Lietuvos tai išvydę reaguodavo dvejopai – vieni sakydavo, kad „politiškai angažuotu“ unitazu naudotis negali, kiti tokių pretenzijų nereikšdavo. Net iš svečių reakcijos žinodavome, su kuo turime reikalą. Atgimimo laikais Lietuvai sukant laisvės link, pataikūnų, gerbiančių bolševikinius simbolius, vis mažėjo...

I. Įvado vietoje

Lietuvos sostinė 1973-iaisiais šventė 650 metų sukaktį. Suėjo ir 90 metų nuo valstybininko, diplomato prof. Augustino Voldemaro* gimimo. Apie Vilniaus praeitį ir dabartį daug rašoma visur, kur tik esama lietuvių, tačiau dažnai užmirštama, kaip glaudžiai šio miesto istorija susijusi su minėta kontroversiška asmenybe. Vakaruose europietis, išgirdęs Voldemaro pavardę, tučtuoju prisimena Vilniaus bylą. Volde-maras ir Vilnius neatsiejamai asocijuojasi.

* Augustinas Voldemāras (1883–1942) – Lietuvos valstybės ir visuomenės veikėjas, istorikas, pirmasis Lietuvos Respublikos ministras pirmininkas 1918–1920 m. ir užsienio reikalų ministras, Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje vadovas. Nuo 1926 m. gruodžio iki 1929 m. rugsėjo – ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras. Dėl nesutarimų su prezidentu Antanu Smetona iš vyriausybės atleistas. Buvo ištremtas – iš pradžių į Platelių, vėliau į Zarasus, 1934 m. liepą nuteistas 12 metų sunkių darbų kalėjimo. 1938 m. amnestuotas. Iki 1940 m. gyveno Prancūzijoje. 1940 m. birželio 19 d. grįžo į SSRS okupuotą Lietuvą ir iškart buvo NKVD suimtas, įkalintas Maskvoje, 1940 m. liepą su žmona prancūze ištremtas į Ordžonikidžę (dabar Vladikaukazas). 1941 m. birželį prasidėjus SSRS–Vokietijos karui, vėl suimtas, įkalintas, mirė Butyrkų kalėjime Maskvoje 1942 m. gruodžio 16 d.

VOLDEMARAS IR VILNIAUS BYLA

Augustinas Voldemaras

Gimęs Švenčionių apskrityje, Tverečiaus valsčiuje, Dysnos kaime, Augustinas buvo tikras Vilniaus krašto sūnus. Kilęs iš vietovės, kur nuo seno gyveno lietuviai ir slavai, priklausė kultūros paribiui. O visi paribiečiai kasdien susiduria su tautybės bei ribų klausimais. Voldemaras, būdamas apsisprendęs paribietis, kietai laikėsi lietuviybės. Dar jaunystėje pamėgo vingiuotas Vilniaus gatves, istorinius paminklus, bylojančius apie prarastą Lietuvos valstybingumą. Voldemarui, tapusiam pirmuoju ministru pirmininku bei užsienio reikalų ministru, teko ginti sostinę nuo lenkų pretenzijų. Niekas kitas nėra taip atkakliai ir drąsiai įrodinėjęs lietuvių teisės į Vilnių, kaip Voldemaras. Europos galybės buvo linkusios užmiršti neišspręstus valstybių sienų klausimus, kad išlaikytų *status quo*, bet Voldemaras beveik vienas ryžtingai iškėlė Vilniaus bylą ir privertė Tautų Sąjungą iš naujo svarstyti Lenkijos agresiją.

Po želigovskiados lietuvių ir lenkų santykiai pašlijo, problema liko neišspręsta, nors ją svarstė ir Tautų Sąjunga, ir įvairios tarptautinės komisijos. Lenkai reikalavo, kad lietuviai pripažintų įvykusį faktą, t. y. atsisakytų istorinės sostinės ir Vilniaus krašto, leistų lenkam tranzitą Nemunu, atidarytų susisiekimą geležinkeliu, užmegztų konsulinius santykius. Lietu-

viai atsakė: grąžinkite Lietuvai jos sostinę ir užgrobą lietuvišką kraštą, tada sutiksime tartis bet kokiais klausimais.

Toks kietas, principingas lietuvių nusistatymas nepatiko Santarvės vadams (Anglijai ir Prancūzijai). Anglams buvo svarbi reliatyvi jėgų pusiausvyra Europoje. Prancūzai laikė lenkus sąjungininkais prieš revanšistinę Vokietiją. Rusijai subolševikėjus, prancūzai politinės bei karinės atsvaros ieškojo Lenkijoje. Didžiojo karo laimėtojoms, vadinamajai Santarvei (*Covenant*), Lietuvos, mažos valstybės, interesai ir teisės nerūpėjo. Karą pralaimėjusi Vokietija nebuvo draugiška Lietuvai dėl Klaipėdos krašto. Net kaimynės Estija ir Latvija, nenorėdamos veltis į konfliktą su Varšuva, abejingai žiūrėjo į teisėtus Kauno reikalavimus. Žodžiu, tarptautinėje arenoje Lietuva prieš Lenkiją stovėjo vieniša.

Daugelis vakariečių, nagrinėdami Baltijos valstybių istoriją, politiką, ekonomiką, net ir dabar neigiamai vertina Lietuvos „nesukalbamumą“ dėl Vilniaus. Negali ar nenori suprasti, kad tautinė valstybė, nuo kurios atplėštas trečdalis teritorijos ir gyventojų, nebus nei draugiškai nusiteikusi, nei „sukalbama“ agresoriaus atžvilgiu. Istorikai revizionistai tvirtina, esą Hitlerio iškilmą lėmė kerštinga prancūzų politika, taikyta vokiečiams, laiko klaida, kad Vokietijai teko atsisakyti

dalies teritorijos. Bet kai rašoma apie Lietuvą, taikomi visai kiti kriterijai. Tarsi dėl to, kad Lietuva – maža valstybė, ji neturėjusi teisės taip smarkiai protestuoti prieš didelės Lenkijos agresiją ir laikytis nesutaikomai.

Net lietuviams artimas istorikas Alfredas Erichas Sennas^{*} Lietuvos užsienio politiką Lenkijos atžvilgiu vadina nerealistine, kraštui nenaudinga. Nagrinėdamas Vilniaus bylą tarp 1925 ir 1928 m. prof. Sennas pabrėžė:

„Kai buvo pasirašyti Lokarno susitarimai, Europos diplomatai žvelgė į Rytų Europą iš naujos perspektyvos. Prancūzija ir Anglija pageidavo „rytinės“ Lokarno sutarties... Vilniaus klausimas įgavo naują reikšmę. Lietuvos valdžia bandė pasinaudoti susiklosčiusia situacija, bet viešos opinijos varžoma ir savo išankstinio nusiteikimo suklaidinta nesuprato kintančių Europos nuotaikų. Lietuviai ieškojo paramos Berlyne ir Maskvoje, bet atmetė tų sostinių patarimus, nesuvokdami, kodėl vokiečiai ir rusai delsia stoti lietuvių pusėn Vilniaus byloje“ (1).

Lietuvos tarptautinę politiką tarpukariu vertindamas pagal bendrą europinį mastą, Sennas tvirtina, kad ji buvusi klaidinga. Bet europiniu mastu žvelgiant, lietuvių pastangos sukurti ir išlaikyti nepriklausomą valstybę irgi neatrodė realistiškos. Atgauti Vilnių nepavyko, o nepriklausoma Lietuvos Respublika 1940 m. žlugo. Tačiau valstybių ir istorinių asmenybių intencijas derėtų vertinti, atsižvelgiant į jų užsibrėžtus tikslus. Lietuvių valstybiniai siekiai turėjo racionalų pagrindą, kitas klausimas, ar pavyko pasiekti to, ko siekta? Ar lietuviai turėjo pasirinkimą, ar galėjo tomis aplinkybėmis elgtis kitaip?

Koks objektyvumas reikalauja visiškai ignoruoti lietuvišką perspektyvą? Keistoka, bet panašiai samprotauja ir kai kurie lietuvių mokslininkai. Ne paslaptis, kad politinių mokslų daktaras Leonas Sabaliūnas^{**} nemėgsta tautininkų, ypač valdžios vyrų, priklausančių tai srovei. Savo studijose juos vaizduo-

ja vien tamsiomis spalvomis. Suprantama, kiekvienas žmogus, net ir mokslininkas, turi savas preferencijas. Dr. Julius Slavėnas^{***} amerikiečiams Voldemarą apibūdino kaip politikos „primadoną“ (2). Tariamą objektyvumą dėlei užmiršus tautinę savigarbą, nesivaržoma išjuokti tų istorinių savo tautos veikėjų, kurie autoriui nepatinka. Na, tiek to, net šališki istorikai naudingi, nes pristato kitos pusės argumentus, o sąžiningi debatai išryškina įvykių esmę.

Tačiau visai kitas dalykas, kai lietuvių mokslininkas, jokio režimo nevaržomas, apskritai atsisako nagrinėti lietuvių požiūrį, o imituodamas svetimas tezes persistengia taip smarkiai, kad iškraipo net ir pagrįstus aptariamų autorių teiginius. Štai dr. Sabaliūnas, anglų kalba recenzuodamas dr. Senno kruopščiai dokumentuotą studiją apie Vilniaus bylą, teigia: *„Šiuolaikinės Lietuvos užsienio politika po 1918 m. siekė dviejų pagrindinių tikslų: [...] įgyti papildomų teritorijų, kurias lietuviai laikė savomis. [...] Antrasis tikslas visų pirma buvo susijęs su Lietuvos pastangomis išsikovoti [...] Vilnių (Vilna)“ (3).*

Nejaugi Lietuvoje gimusiam ir tam tikrą supratimą apie lietuviškus reikalus turinčiam mokslininkui Vilniaus kraštas yra kažkokia „pridėtinė teritorija“? Kitaip tariant, gali kilti net abejonių, kam priklauso Vilniaus kraštas, jei lietuviai tik „laiko sava“ šią sritį. Toks nusiteikimas daug keistesnis už antitautininkiškumą ir antivoldemariškumą. Sabaliūnas iš esmės pritaria Senno požiūriui, kad Lietuvos užsienio politika dėl Vilniaus atgavimo buvusi nerealistinė:

„Lietuva 3 dešimtmetyje laikė Lenkiją nenumaldoma prieše ir manė, kad Varšuva atsakinga už „nuolatinį tarptautinio banditizmo pavojų“. Tokiu priešišku lietuvių diplomatai išsiskyrė gerą tarpukario tarpsnį – Lietuvos santykius su kaimyninėmis valstybėmis lėmė jų požiūris į Vilniaus klausimą. Trumpai tariant, išitraukimas į Vilniaus atgavimo reikalą suteikė tam tikro griežtumo Kauno valdžios nubrėžtai užsienio politikai. Tačiau lietuvių autoriai dažniausiai nelinkę peržiūrėti nei

^{*} Alfred Erich Senn (1932–2016) – šveicarų-lietuvių kilmės JAV mokslininkas, baltistas, istorikas, tyrinėjęs Lietuvos XX a. istoriją.

^{**} Leonas Sabaliūnas (1934–2016) – JAV lietuvių istorikas ir politologas, filosofijos daktaras (1963).

^{***} Julius Paulius Slavėnas (g. 1932) – JAV lietuvių istorikas, filosofijos daktaras (1970).

Lietuvos užsienio politikos strategijos, nei galutinio jos rezultato. Savo ruožtu profesorius Sennas pateikia keletą svarbių ir kritiškų pastabų. Jis daro išvadą, kad lietuvių nelankstumas lėmė „Lietuvos politinę izoliaciją“, o po ilgus metus trukusių diplomatinių pastangų „Lietuvos ministras pirmininkas vienas stėjo prieš didžiąsias galybes“. Be to, profesorius teigia, kad dėl antilenkiškos politikos Kauno valdžiai „neliko erdvės kompromisams“. Šios pastabos baigiasi epilogu, kritikuojančiu Lietuvos XX a. 3-iojo dešimtmečio diplomatiją“ (4).

Lietuvos užsienio politikos formuotojai ir vykdytojai, žinoma, darė klaidų, ne visuomet susigaudydavo, kokios didžiųjų galybių pozicijos ar intencijos. Tačiau minėti kritikai, tarp jų ir mūsiškiai, daro prielaidą, kad Lietuva galėjo leisti į kompromisus su Lenkija. Kompromisas implikuoja, kad šalys, siekdamos abipusės naudos, sutinka daryti tam tikras nuolaidas. Kokių nuolaidų buvo galima tikėtis iš Pilsudskio, užgrobuisio nemažą Lietuvos teritoriją? Ar nuolaidžiavimas lenkams dėl Vilniaus krašto būtų garantavęs, kad Varšuva atsisakys tolesnių pasikėsinimų? Teisiškai laimėję Vilniaus kraštą, lenkai būtų spaudę Kauną, kad duotų laisvą tranzitą Nemunu ir geležinkeliais. Būtų atgaivinę peoviakų^{*} veiklą Lietuvoje, siekdami lietuvių tautą sulieti su Žečpospolita. Lietuvos užsienio politikos kritikai užmiršta, kad Pilsudskis su „pulkinkų klika“ siekė realizuoti „*mocarstwo*“^{***} politiką. Pilsudskinkai niekuomet nesielgė nuoširdžiai su lietuviais, nesistengė suprasti, kad po tautinio atgimimo XIX a. pabaigoje lietuviai nori nepriklausomai valstybiškai tvarkytis. Pilsudskio „federacijos planai“ buvo eventuala kitų tautybių sulenkinimo priedanga.

Dar peršama mintis, kad Kaunas dėl savo priešiško Varšuvai turėjo ekonominių nuostolių, esą prekyba su Lenkija būtų buvusi naudinga Lietuvai. Koku atžvilgiu? Ar mums reikėjo lenkiškų kumpių,

medienos, javų ir linų? Sakoma, lietuviai būtų galėję pirkti Lodzės tekstilę, bet ar jos kokybė geresnė už anglų ar vokiečių audinius, kuriuos mūsų šalis importavo? Kai kurie kritikai, pavyzdžiui, Toynbee's^{***} argumentuoja, kad anglis ir kitoki kurą pirkti iš lenkų būtų buvę pigiau negu iš vokiečių. Na, čia gal tiesa, bet ar dėl to vertėjo nuolaidžiauti Lenkijai? Koks buvo anglies importo mastas? 1923 m. anglies ir kuro Lietuva importavo už 5 367 100 litų, iki 1928 m. importas beveik patrigubėjo, siekė 14 905 700 litų arba 1 490 570 dolerių (5). Vadinas, Lietuvos Respublika galėjo atsisakyti Vilniaus krašto (28 948 kv. km. teritorijos. ir 1 272 851 gyventojų) dėl 16 500 000 dolerių vertės anglių ir abejotinos taikos su Lenkija tarp 1928–1939 metų? Argi istorinė sostinė ir visas Vilniaus kraštas vertas tik 16 milijonų dolerių? (O juk tų anglių Lenkija irgi nebūtų Lietuvai davusi dovanai.) Be to, pramonės poreikius tarpukariu tenkino durpės, kurių atsargos buvo gana didelės (6).

Reikėtų atsargiai vertinti „objektyvius“ šaltinius. Konflikto dėl Vilniaus dokumentacijoje lenkai iš pirmo žvilgsnio atrodo geriau už lietuvius dėl keleto rimtų priežasčių. Pirma, lietuviai buvo neigudę diplomatai – neturėjo nei diplomatinės patirties, nei tradicinių draugystės ryšių su Vakarų sostinėmis. Antra, anglų, vokiečių, prancūzų, rusų valdžia ciniškai matavo reliatyvią geopolitinę Kauno ir Varšuvos vertę, daug didesnė Lenkija jiems buvo svarbesnis veiksnys, su kuriuo tenka skaitytis. Todėl lietuvių pretenzijas ignoravo. Trečia, Vakarų žurnalistai ir diplomatai palankiau žiūrėjo į lenkus, žavėdamiesi jų „nušlifutomis manieromis“ ir snobizmu. Lenkų vadai buvo aristokratai, blogiausiu atveju – bent jau bajorai, kalbantys prancūziškai. Lietuvių valdžia – ūkininkų vaikai. Vakarų Europa buvo pasirengusi paaukoti mažų „netašytų“ valstybių interesus ir teises, kad išlaikytų esamą padėtį, ypač prancūzų hegemoniją kontinente.

Ko vertas anglų ir prancūzų palankumas, kai siekiama kaip nors išlaikyti *status quo*, čekai kiek vėliau

* Polska Organizacja Wojskowa (POW) peoviakai – slapta lenkų karinė organizacija, Józefo Pilsudskio įsteigta 1914 m. spalio mėn. Varšuvoje.

** *Mocarstwo* (lenk.) – supervalstybė, kuri dėl turimo karinio, ekonominio potencialo (bendrojo vidaus produkto) vaidina svarbų vaidmenį pasaulyje, savo galia ir įtaka lemia tarptautinius santykius.

*** Arnold J. Toynbee (1889–1975) – Anglijos istorikas, sociologas, politikas, vienas įtakingiausių XX a. istorijos filosofų.

patyrė Miunchene. Tokia mažų valstybių dalia. Antra vertus, reikia suprasti, kad Europa buvoda neatsigavusi po Pirmojo pasaulinio karo. Mažų valstybių skundai dėl tikrų ar tariamų skriaudų anglams ir prancūzams priminė ikikarinės Serbijos išsišokimus Balkanuose. Mėgdžioti anglų ir amerikiečių diplomatinį lankstumą lietuviams būtų buvusi nepraktiška prabanga, nes jie nepriklausė tam „džentelmenų klubui“.

Turint visa tai galvoje, peršasi realistinė išvada – kad ir kaip Lietuva būtų nuolaidžiavusi, vis tiek niekas nebūtų su ja rimtai skaitęsis. Vilniaus atsisakymas nebūtų pagerinęs šalies padėties – priešingai, būtų paskatinęs vokiečius ir lenkus kelti dar įžūlesnius reikalavimus. Kitaip tariant, Lietuva pasirinkimo neturėjo. Dėl Vilniaus bylos niekas jokių Kaunui naujingų kompromisų nesiūlė.

II. Vilniaus bylos perspektyvos

Ambasadorių konferencija 1923 m. kovo 14 d. Vilniaus mieste ir kraštą priskyrė Lenkijai. Santarvės vardan pripažino esamas šiaurines, rytines bei pietrytines Lenkijos sienas. Tai buvo didelis smūgis Lietuvai. Nors karo padėtis tarp abiejų valstybių vis dar egzistavo, po ambasadorių sprendimo Vakarai galėjo ignoruoti Lietuvos skundus. Atsirado ir daugiau problemų – tarp Kauno ir Berlyno kilo įtampa dėl Klaipėdos krašto.

Vis dėlto šalies užsienio politikoje Vilniaus byla vyravo per visą nepriklausomybės laikotarpį. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, kai premjeru ir užsienio reikalų ministru tapo Voldemaras, užsibrėžta nesitraukti nuo griežtos pozicijos, siekiant atgauti Vilnių. Ministeris pirmininkas, būdamas poliglotas, mokėjo pagrindines Europos kalbas, laisvai, net elokventiškai* kalbėjo prancūzų kalba, anuomet laikyta diplomatinės *lingua franca*. Voldemaras vadino save politiniu pragmatiku, „kuris nelaužo sau galvos planinga ateities programa, o ima tai, kas iš karto pasiekama“ (7).

Vis dėlto manyti, kad jis elgėsi karštakošiška, neatsargiai ar neapdairiai, būtų klaidinga. Nors turėjo

temperamentingą būdą, gal pernelyg savimi pasitikėjo, vis dėlto buvo įžvalgas, nuoseklus diplomatas, puikiai perpratęs priešininką – lenkų šovinistus. Maršalas Pilsudskis ir jo pulkininkų klika – kovingi avantiūristai, diplomatinėje mėgdžioję vokišką jėgos politiką (*Machtpolitik*). Lenkų *mocarstwo* iš esmės buvo bravūra, rizika, grasinimas kardu silpnesniesiems, staigūs smurto veiksmai (kaip želigovskiada). Žodžiu, pilsudskininkai buvo smurtininkai, diplomatinės lygmeniu nevengiantys ciniškos apgaulės.

Džentelmeniška diplomatinė išsiskyrė nebent Augustas Zaleskis, Pilsudskio užsienio reikalų ministras (1926–1932).** Šis nuosaikus, angliško maniero, bajoriškas romantines svajones puoselėjęs varšuvietis buvo Veliuonos dvarininkų Zaleskių giminaitis. Londone studijavęs ekonomikos mokslus, 1918 m. pradėjo diplomatinę karjerą.

Voldemaras puikiai suprato, kad 2 265 000 gyventojų turinti Lietuva nepajėgtų kariauti su Lenkija, kurios populiacija daugiau kaip 10 kartų didesnė. Lietuvos kariuomenė turėjo 25 000 kareivių, o Lenkijos kariuomenėje 1928 m. tarnavo 263 405 asmenys. Be to, lenkai turėjo 32 000 žandarų ir 21 000 pasienio apsaugos pareigūnų. Taigi, prieš 25 000 Lietuvos karių rikiavosi 316 405 ginkluoti lenkai. O kur dar gausūs rezervistai? Lietuvos Respublika vos pajėgė apginkluoti 10 000 atsargos karių. Voldemaras puikiai žinojo, kieno pusėje karinės jėgos persvara. Suprato, kad Vilniaus užgrobimą suorganizavęs diktatorius Pilsudskis pats imsis iniciatyvos spręsti Lietuvos ir Lenkijos ginčą, ypač po to, kai Kaune prie valdžios vairo stojo antilenkiškai nusiteikę tautininkai. Lietuvių diplomatinis nerangumas tarptautinėje arenoje veiks lenkų naudai.

Voldemaras nusprendė pirmas parodyti iniciatyvą. Matydamas, kad Lenkijos užsienio politika grindžiama artima sąjunga su Prancūzija, favoritizuojančia lenkus, ir bendradarbiavimu su Tautų Sąjunga

* Elokvecija (lot. *eloquentia*) – iškalba, gražbylostė, oratorystės menas.

** Augustas Zaleskis (1883–1972) – lenkų ekonomistas, politikas ir diplomatas, du kartus Lenkijos Respublikos užsienio reikalų ministras, vėliau buvo Lenkijos prezidentas emigracijoje.

institucijomis, didelių iliuzijų neturėjo. Prancūzijos užsienio reikalų ministeris Aristidas Brianas* buvo *status quo* ir visuotinės taikos šalininkas, vadinasi, *Quai d'Orsay*** kanceliarijoje Lietuva nesulauks užtarmimo.

Kita vertus, gal įmanoma paveikti prancūzus, grasinant jiems vokiečių intervencija lietuvių pusėje, – svarstė Volde-maras. Anglijos užsienio reikalų ministeris Austenas Josephas Chamberlainas*** stengtųsi bet kokia kaina išlaikyti taiką. Sovietų Sąjungos užsienio reikalų komisaras Georgijus Čičerinas**** pasisako už *status quo* – sovietams kiltų grėsmė, jei Lenkija užimtų Lietuvą, tačiau jiems neti-

Vilnius 1919–1939 m. laikotarpiu

* Aristide Briand (1862–1932) – Prancūzijos valstybininkas, 11 kartų Prancūzijos ministras pirmininkas, 1906–1932 m. 26 kartus užėmė ministrų postus. Skatino tarptautinį bendradarbiavimą ir taiką. Drauge su vokiečių politiku Gustavu Stresemannu 1926 m. apdovanotas Nobelio taikos premija.

** *Quai d'Orsay* – tai kairiojo Senos kranto dalis priešais Konkordijos aikštę. Šioje krantinėje įsikūrusi Prancūzijos užsienio reikalų ministerija dažnai vadinama *Quai d'Orsay*. Po Pirmojo pasaulinio karo čia pasirašyta Versalio sutartis (1919).

*** Austen Joseph Chamberlain (1863–1937) – Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretorius 1924–1929 m., prisidėjęs prie Lokarno pakto (1925), skirto užtikrinti taiką Vakarų Europoje ir panaikinti pretekstą kilti ginčams dėl sienų su Vokietija. Chamberlainas drauge su JAV viceprezidentu Charlesu G. Dawesu 1925 m. įvertintas Nobelio taikos premija.

**** Georgij Čičerin (1872–1936) – Sovietų Rusijos ir SSRS valstybės veikėjas, užsienio reikalų liaudies komisaras. Dalyvavo Bresto derybose, 1918 m. kovo 3 d. pasirašė Bresto taikos sutartį. 1919 m. antroje pusėje rėmė Baltijos valstybių pripažinimo idėją, aktyviai dalyvavo 1920 m. Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos derybose, pasirašė Rapallo sutartį su Vokietija (1922). Ėmėsi iniciatyvos sudaryti nepuolimo sutartis su SSRS vakarų kaimynėmis. Tokią sutartį 1926 m. pasirašė ir su Lietuva. 1930 m. liepą atleistas iš pareigų (oficialiai – dėl prastos sveikatos). Buvo nemėgstamas Stalino, nes nepritarė pasaulinės revoliucijos koncepcijai.

ko ir lenkų susitaikymas su lietuviais, nes tada Rytų Europoje susidarytų lenkų vadovaujamas antisovietinis blokas. Vokietijos užsienio reikalų ministeris Gustavas Stresemannas***** nenorėjo, kad lenkai aneksuotų Lietuvą, mat jis tikėjosi lenkams atiduoti Klaipėdą mainais už Dancigą ir vadinamąjį „lenkų koridorių“. Vokiečiams nepriimtinas ir Kauno susitaikymas su Varšuva, nes tada negalėtų nuolat kurstyti jų vieno prieš kitą, kad užsitikrintų savo dominavimą. Šiaip ar taip, Stresemannas laikė Lietuvą potencialia prieše (8). Šis *ostpolitik* aspektas provokiškam Voldemarui nebuvo žinomas, įveikti lenkus jis ketino, vokiečių padedamas, net suformulavo politinę gairę: „*Raktas į Vilnių yra Berlyne.*“

Lietuvių ministerį galbūt inspiravo garsusis Vergilijaus posakis *Audaces fortuna iuvat* (drąsiems likimas padeda), o gal žymaus prancūzų diplomato Taleirano*****

***** Gustav Ernst Stresemann (1878–1929) – Vokietijos valstybės veikėjas, 1923 m. ėjęs kanclerio pareigas (102 dienas), 1923–1929 m. užsienio reikalų ministras. Sukūrė Vokietijos ir Prancūzijos susitaikymo pagrindus, už tai 1926 m. drauge su Prancūzijos ministru pirmininku Aristide'u Briand'u apdovanotas Nobelio taikos premija.

***** Charles Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838) – diplomatas, Napoleono Bonaparto užsienio reikalų ministras, diplomatijos vadovas, įgyvendinęs daugelį taktinių ir strateginių Prancūzijos užsienio politikos sprendimų.

maksima: „*Diplomatijai reikia daugiau drąsos* (plus l'audace).“ Voldemaras parodė nepaprastą ir netikėtą drąsą, iš naujo iškeldamas Vilniaus bylą, nors atstovavo kariškai silpnai valstybei, Europos sostinėse neturinčiai užtarėjų. Pasiduoti Vakarų Santarvės norams reikštų atsisakyti Lietuvos sostinės. Kad Vilnius būtų išvaduotas, reikia drąsos, dar kartą drąsos, dabar ir visuomet. Šitaip samprotaudamas Voldemaras suformulavo savo aktyvios politikos tezes:

1. Anglų-prancūzų Santarvei rūpi bet kokia kaina Europoje išlaikyti taiką.

2. Nei Vokietija, nei Rusija nėra draugiškos Lenkijai, be to, jų interesai nesutampa su Santarvės interesais.

3. Vilniaus klausimas ir Lietuva yra faktoriai, svarbūs Berlyno ir Maskvos santykiams su Varšuva.

4. Pasinaudojant Berlyno ir Maskvos tariamai ar iš tikrųjų proletuviška politika, reikia išprovokuoti lenkus.

5. Tada anglai ir prancūzai ragintų lenkus Vilnių atiduoti Lietuvai, kad būtų išvengta karo.

Drąši politika. Kadangi Europa mažų valstybių atžvilgiu nepaiso tarptautinės teisės principų, Voldemaras tikėjosi grasinimais atkreipti didžiųjų sostinių dėmesį, blefu priversti, kad Vilniaus byloje palaikytų Lietuvos pusę. Koziriais laikė Vokietiją ir Sovietų Rusiją. Visokiais būdais stengėsi jas nuteikti, kad remtų Lietuvą. Stebina Voldemaro drąsa imtis tokios kovingos politikos. Jis net neaptarė savo planų su nuosaikiu prezidentu Antanu Smetona.

Užsienio reikalų ministerija turėjo per mažai personalo efektyviam tokios misijos įgyvendinimui. „Eltos“ agentūra stokojo gabių propagandistų, kurie galėtų meistriškai paveikti Paryžių ir Londoną. Išvalgius diplomatus buvo galima suskaičiuoti ant vienos rankos pirštų. Užsienio reikalų ministerijoje Voldemarui artimiausias žmogus – Bronius Kazys Balutis,* pažįstamas

nuo Paryžiaus konferencijos laikų. Kompetentingas politikas, URM generalinis sekretorius, Politikos departamento direktorius pasiklojė sveiku protu, „amerikoniška“ galvosena. Santykiai pasidarė įtempti, kai Voldemaras užėmė, Balučio manymu, rizikingą liniją. Buvo aplinkiniu keliu pašalintas iš generalinio sekretoriaus pareigų – 1928 m. spalio 16 d. paskirtas Lietuvos nepaprastuoju ir įgaliojotuoju ministru Vašingtone, garbingai iškeldintas iš metropolijos.

Apskritai Voldemaras turėjo gabius atstovus pagrindinėse Europos sostinėse: poetą Jurgį Baltrušaitį Maskvoje, „vokiškos mokyklos“ Dovą Zaunių prie Tautų Sąjungos Ženevoje (iki 1927 m. gegužės 22 d.), Bismarko ir prancūzų mokyklos pasekėją Vaclovą Sidzikauską Berlyne, mokslininką Petrą Klimą Paryžiuje, buvusį užsienio reikalų ministrį Ernestą Galvanauską Londone (1927 m. gegužės 21 d. vieton jo paskirtas Kazys Bizauskas). Tie diplomatai sumaniai gynė ir aiškino Lietuvos poziciją Lenkijos atžvilgiu, tačiau kartais juos vargindavo Voldemaro smarkumas.

III. Pasizondavimai

Tapęs Lietuvos ministru pirmininku ir užsienio reikalų ministru, Voldemaras bandė nušauti du zuikius vienu šūviu. Kad užsieniui pateisintų 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą, Pilsudskiui suvertė kaltę dėl neramumų krašte kurstymo. Norėdamas užsitikrinti kariuomenės paramą, aiškino, kad Lenkija rengiasi agresijai prieš Lietuvą.

Užsienio reikalų ministerijoje 1926 m. gruodžio 20 d. sušaukęs spaudos konferenciją, Voldemaras pareiškė, kad gruodžio 17 d. perversmas – išskirtinai vidaus reikalas. Perversmu užgniaužtas bolševikų veikimas nebūtų nuvedęs prie sovietinės santvarkos Lietuvoje, nes jie per silpni ir neturi tautos pasitikėjimo. Tačiau rezgamą sąmokslą šelpė Varšuva, lenkai norėję sukelti sumaištį Lietuvoje, kad turėtų pretekstą įsiveržti į kraštą, tariamai „*tvarkos atstatyti*“. Voldemaras dėstė, kad naujoji vyriausybė geriau atstovaus lietuvių tautos interesams negu buvusi koalicija, pataikavusi krašto mažumoms.

* Bronius Kazys Balutis (1880–1967) – diplomatas, užsienio reikalų ministerijos (URM) Politikos departamento direktorius. Vadovavo Lietuvos delegacijai derybose su Lenkija Kalvarijoje ir Suvalkuose, pasirašė Suvalkų sutartį. 1920–1921 m. URM viceministras, 1921–1927 m. Vakarų ir Politikos departamentų direktorius, 1927 m. URM generalinis sekretorius. 1928–1934 m. Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliojotasis ministras JAV.

Pristatydamas užsienio politikos gaires, sakė, kad reikšmingų pakeitimų nebus. Lietuvos Respublika ir toliau reikalaus grąžinti Vilnių – tai pagrindinė sąlyga santykiams su Lenkija užmegzti: „*Atsisakymas nuo Vilniaus būtų valstybės išdavimas!*“ Nors komunistų suėmimai daugeliui atrodė antisovietinės politikos pradžia, Voldemaras aiškino, kad Lietuva privalo palaikyti draugiškus santykius su Sovietų Sąjunga, didžiausias šalies priešas esanti Lenkija (9). Užsienio stebėtojai manė, kad santykiai su Maskva pablogės, nes derybos, pradėtos spalio mėnesį, buvo laikinai nutrauktos. Tačiau Voldemaras dar III Seime buvo vienas kiečiausių 1926 m. sutarties su Maskva šalininkų. Prezidentas Smetona savo ankstesniuose straipsniuose irgi primygtinai pabrėžė bendradarbiavimo su rusais prieš lenkus naudą. Voldemaras dabar paskelbė, kad 1926 m. rugsėjo 28 d. pasirašyta nepuolimo sutartis su Sovietų Rusija nebus nutraukta (10). Tad jokių pasikeitimų santykiuose su Maskva neįvyko.

Kadangi naujoji vyriausybė apie veiklos gaires nekalbėjo, net įvedė karinę cenzūrą, Voldemaro spaudos konferencija užsienio stebėtojams buvo vienintelis žinių, kokia bus Lietuvos užsienio politika, šaltinis. Kilo įvairiausių spėlionių, įtarimų, prasimanymų. *Izvestija* rašė, kad gruodžio 17 d. perversmą suplanavo Lenkijos generalinis štabas. Lenkai įžvelgė vokiečių įtaką, o kai kurie vokiečiai darė užuominas apie Paryžiaus ir Londono kėslus. Labai mažai užsienio stebėtojų patikėjo, kad perversmas – grynai vidaus reikalas. Todėl keista, kad Lietuvos priešas Philippe'as Berthelot* laikė perversmą Lietuvos vidaus politikos rezultatu.

Voldemarui rūpėjo užmegzti gerus santykius su Vokietija. Jis bandė pasinaudoti įtampa, tvyrančia tarp Berlyno ir Varšuvos. Be to, netiesiogiai stengėsi rusus nuteikti prieš vokiečius, tikėdamasis tokiu būdu užsitikrinti Maskvos paramą atgauti Vilnių, o kartu vylėsi, kad ji pripažins suverenias Lietuvos teises Klaipėdos krašte. Kadangi Voldemaras buvo antilenkiškas ir provokiškas, Stresemanui nauja pa-

dėtis Lietuvoje nerimo nekėlė (11). Sovietų Sąjungai tautininkų perversmas ir komunistų suėmimai buvo nemalonūs įvykiai, Čičerinas nuogastavo, kad lenkai užpuls Lietuvą. Sovietų užsienio reikalų komisariatas perdavė savo susirūpinimą Stresemanui, bet jis 1926 m. gruodžio 22 d. sovietų ambasadorių Nikolajų Krestinskį** patikino, kad atakos grėsmė labai maža (12).

Karas neužsiliepsnojo nei dėl gruodžio 17 d. perversmo, nei dėl Voldemaro kaltinimų, mestų Varšuvai, bet lenkai buvo priversti pasauliui aiškintis – Voldemaras to ir norėjo.

Kaune susidarius naujai padėčiai, Pilsudskis turėjo reaguoti, nors iš pradžių Lenkijos diktatorius, sveitimųjų akimis, laikėsi pasyviai. Tačiau jau gruodžio 18 d. tarėsi su užsienio reikalų ministriu Zaleskiu, o tas privačiai įspėjo užsienio diplomatus sulaikyti lietuvius nuo išsišokimų prieš lenkus (13). Gruodžio 24 d. Pilsudskis viešai pareiškė neplanuojantis ko nors imtis dėl padėties Lietuvoje. Neigė, kad lenkai finansavo Lietuvos komunistus (14). Sovietų užsienio reikalų vicekomisaras Maksimas Litvinovas*** tvirtino Varšuvoje sužinojęs, kad Lenkija nepageidauja naujos krizės ir nesirengia pulti Lietuvos. Litvinovo žodžius Vokietijos ambasadorius Maskvoje grafas von Brockdorf-Rantzau**** 1926 m. gruodžio 26 d. perdavė Berlynui.

Tačiau jau 1927 m. Naujųjų metų priėmimo Pilsudskis prancūzų ambasadoriui Žiuliui Lerošui****

** Nikolaj Krestinskij (1883–1938) – revoliucionierius-bolševikas, sovietų politinis ir valstybės veikėjas, diplomatas. 1938 m. kovo 15 d. Stalino režimo sušaudytas.

*** Maksim Litvinov (tikr. Mejer Valach, 1876–1951) – SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas 1921–1930 ir 1941–1946 metais, 1930–1939 m. komisaras. 1931 ir 1934 m. pasirašė protokolus, pratęsiančius 1926 m. Lietuvos ir SSRS nepuolimo sutartį.

**** Ulrich von Brockdorff-Rantzau (1869–1928) – vokiečių diplomatas, tapęs pirmuoju Veimaro Respublikos užsienio reikalų ministru.

***** Jules Alfred Laroche (1872–1961) – prancūzų diplomatas ir rašytojas, 1926–1935 m. ambasadorius Lenkijoje. Parašė atsiminimus „Pilsudskio Lenkija. Ambasadoriaus prisiminimai 1926–1935“, kuriuose nemažai dėmesio skiriama Vilniaus problemai, Lietuvos ir Lenkijos santykiams.

* Philippe'as Berthelot (1866–1934) – prancūzų diplomatas, Užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius 1920–1921 ir 1925–1932 m.

pareiškė, kad jo kantrybė trūko, reikės imtis priemonių Lietuvos problemai likviduoti. Nusiskundė, esą lenkų pasienyje bruzda lietuvių savanoriai, todėl būsias priverstas sutvarkyti šį reikalą, jei santarvininkai nieko nesiims. Pilsudskis tuo norėjo netiesiogiai paveikti Vakarų sostines ir visus įtikinti, kad lietuviai yra provokatoriai.

Anglai ir prancūzai tuojau suskubo lietuvių spausti, kad nusileistų lenkams. Pavyzdžiui, anglų ambasadorius Rygoje kelis sykius tuo reikalu vyko į Kauną, o *Quai d'Orsay* savo atstovui Kaune Gabrieliui E. Puaux* suteikė įgaliotojo ministerio rangą, Prancūzija tuo parodė, kad skaitosi su lietuvių valstybine savigarpa.

Pirmasis įkarštis atslūgo. Užsienio reikalų ministeris Zaleskis 1927 m. sausio 4 d. pareiškė, kad Lenkija nenori kištis į Lietuvos vidaus reikalus ir siekia susitaikymo. Pilsudskis atšaukė savo įsakyamą kariuomenei pasirengti eventualiam konfliktui (15). Ėmė sklisti gandai, kad Lenkija slapta derasi su Lietuva apsijungimo klausimu, kad lenkai planuoja atiduoti vokiečiams koridorių su Dancigu ir to uosto vieton gauti Klaipėdą. Zaleskis tuos gandus viešai paneigė (16), tačiau jie rodo, kaip prastai Vakarų žurnalistai išmanė lietuvių ir lenkų santykius (17).

Netrukus Santarvės nariams (Anglijai ir Prancūzijai) vėl kilo įtarimų, kad galimi nauji susirėmimai dėl Vilniaus. Lietuvių ir lenkų konfliktas gali paskatinti sovietus užpulti Lenkiją. Vakarų laikraščiuose vasario pradžioje pasirodė daug žinučių ir straipsnių apie galimą karą tarp lenkų iš vienos pusės ir lietuvių bei rusų iš kitos. Pilsudskis prisidėjo prie tų gandų skleidimo. Jo tikslas – paveikti Vakarų galybes, kad jos priverstų lietuvius paklusti lenkams. Vasario 14 d. taika susirūpinę anglai, prancūzai ir italai įteikė Kaunui formalias notas, prašydami užmegzti santykius su Varšuva. Voldemaras suprato, kad čia užkulisinis žaidimas ir balandžio 3 d. paskelbė memorandumą Santarvės

ministeriams nuraminti, bet mažai ką žadėjo. Šiaip ar taip, iki vėlyvo pavasario incidentų prie demarkacijos linijos gerokai sumažėjo. ■

Tęsinys kitame numeryje

Šaltiniai:

- (1) Alfred Eric Senn. The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question 1920–1928. Leiden. 1966, p. 160.
- (2) „Voldemaras now beginning to assume the role of a political prima donna, was particularly eager to cement better ties between Lithuania and Germany.“ (Julius Slavėnas, Stresemann and Lithuania in the Nineteen Twenties. *Lituanus*. 1972, t. 18, nr. 4, p. 18.)
- (3) Leonas Sabaliūnas. Review of A. E. Senn's The Great Powers. Lithuania and the Vilna Question. *Lituanus*. 1967, t. 14, nr. 4, p. 95.
- (4) Ten pat, p. 96.
- (5) Anicetas Simutis. The Economic Reconstruction of Lithuania after 1918. Niujorkas. 1942, p. 16.
- (6) A. K. Kubilius. Lietuvos ūkio perspektyvos. Kaunas. 1930, p. 190.
- (7) Aleksandras Merkelis. Antanas Smetona. Niujorkas. 1964, p. 368.
- (8) Heinrich Bernhard, Gustav Stresemann: Vermaechtnis, II, Berlynas. 1932, p. 172.
- (9) Voldemaro pranešimo tekstas paskelbtas dienraštyje *Lietuva*, 1926. XII. 21; Lithuania Accuses Poland of Plotting. *New York Times*. 1926. XII. 22.
- (10) Lithuanian Premier Friendly to Soviet. *New York Times*. 1926. XII. 24.
- (11) Undatierte Aufzeichnung Stresemanns, Auswaertiges Amt Documents, Series B (1925–33), II, p. 463.
- (12) *Times* (London), 1926. XII. 20.
- (13) Undatierte Aufzeichnung Stresemanns, Auswaertiges Amt Documents, Series B (1925–33), II, p. 464.
- (14) Józef Piłsudski. Pisma zbiorowe, IX. Warszawa. 1937, p. 63–65; Denies Aiding in Lithuania. *New York Times*. 1926. XII. 25.
- (15) Piłsudski Drops Demand for Army. *New York Times*. 1927. I. 25.
- (16) Denies Polish Plan to Trade Corridor, ten pat, 1927. I. 11.
- (17) Gana daug straipsnių paskelbė *New York Times*. Tų straipsnių, kurie vienokiu ar kitokiu būdu liečia Lietuvą iki 1944 m., katalogą sudarė Casimiras V. Baltramaitis. Lithuanian Affairs, New York. 1928.

* Gabriel Puaux (1883–1970) – prancūzų diplomatas ir politikas. Ėjo Prancūzijos ambasadoriaus pareigas Lietuvoje, Rumunijoje ir Austrijoje.

„BŪTOVĖS SLĖPINIŲ“ TEATRO UŽDANGĄ PRASKLEIDUS* (6)

Kodėl prūsai ir jotvingiai, kuriuos daug kas vadino labai humaniškais žmonėmis (*homines humanissimu*), tapo nepakantūs kitaip mąstantiems – Brunonui ir jo bendrakeleiviams? Veikiausiai misionieriai peržengė tam tikrą priimtino arba pakenčiamo elgesio ribą, kad taip žiauriai pasielgta su nekaltais Kristaus mokslo nešėjais? Pauliaus Rabikausko manymu, sunku į tokius klausimus atsakyti, nes nežinome visų vyskupo Adalberto ir arkivyskupo Brunono-Bonifaco misijinės veiklos aplinkybių. Galbūt ir čia, kaip dažniais atvejais, nemokėta taktiškai užmegzti ryšių su vietiniais gyventojais, nesuprantančiais misionierių kalbos, nepažįstančiais krikščionybės, gal buvo užgauti jų giliausi jausmai.¹

Marius Ščavinskas kelia prielaidą, kad tai buvęs kraujo kerštas.² Tačiau nužudžius kaltininką, šiuo atveju Brunoną, nelieka priežasties žudyti kitus 18 jo bendrakeleivių. Apie tai istorikas nekalba. Nesvarsto, kodėl Zebedeno niekas nesustabdė ir kodėl kerštautojas, apimtas žudymo įkarščio, kelis misionierius paliko gyvus, negi norėjo, kad jie grįžtų iš kur atvykę ir praneštų šią žinią saviškiams? Šaltiniuose rašoma, kad Zebedenas išbadė Vipertui akis. Negi misionierius pats pasisiūlė mainais į gyvybę? Šiaip ar taip, akivaiz-

du, kad priežasčių kraujo kerštui nebuvo. Enciklopedijos nurodo, kad kraujo kerštas pirmą kartą visuomenėje atsirado kaip atsakas į kitos giminės nario padarytą nusikaltimą, skriaudą, suteikiantis teisę ir net įpareigojantis atkeršyti už giminaičio įžeidimą, nužudymą, moters pagrobimą.³ Tačiau Brunonas nieko nenužudė, nepagrobė niekieno moters, neįžeidė garbės. Jokiam šaltinyje nepaminėta nė viena iš priežasčių, skatinančių kraujo kerštą. Už ką keršyti svetimšaliui, kuris žada vietos gyventojams amžinąjį gyvenimą? Ščavinskas irgi neįžvelgia akivaizdžių tokio keršto priežasčių, tad jo „*profaninius*“ motyvus, kaip tą įvardijo pats istorikas, palikime be komentarų.

Mirties bausmę kaip teisingumo vykdymo dalį pradėta taikyti bendruomeninės santvarkos laikais. Savo genties taisyklėms nusižengęs asmuo galėjo būti baudžiamas ir kitaip (kūno bausmėmis, kompensacija nukentėjusiajam, išvaymu iš genties ir pan.). Pasmerkimas myriop taikytas retai, tinkamesne bausme laikytas atlygis nukentėjusiajam.⁴ Iš to išeitų, kad Brunono atžvilgiu įvykdytas ne kraujo kerštas, o teismo sprendimas.

Kaip vyko Brunono teismas, rašytiniuose šaltiniuose yra vos keletas užuominų, tačiau gana plačiai aprašyta Adalberto Vaitiekaus byla. Ją išnagrinėjęs Algimantas Bučys sako nežinantis, ar anksčiau prū-

* Tęsinys iš KB 2022, nr. 9–12, 2023, nr. 1 / 2

sų žemėse lankėsi krikščionių misionieriai (tikriausiai užklydavo), tačiau iš Viduramžių teksto susidaro įspūdis, kad vietiniai labiausiai piktinosi, jei atvykdavo ne pirkliai ar paklydėliai, o dvasininkai.

Išvydęs žmogų, kuris „*sėdėdamas laikė priešais save psalmių knygą*“, vietinis vyras, „*blogiausias iš blogiausių*“, priėjo prie misionieriaus, „*baisiai sušuko, aukštai iškėlė raumeningas rankas ir kartimi, kuria laivelį stūmė, labai smarkiai trenkė tarpumentėn vyskupui, besikalbančiam su dangumi*“. Po to pareikalavo nešdintis, pranešęs, kad priešingu atveju gresia mirties bausmė.

Įsidėmėkime, kad joks nuosprendis kol kas nevykdomas. Priešingai – pasaulietinis vietinių valdovas, kuriam paklūsta minia, susirinkusi į aikštę, pirmiausia išklauso atvesdintų atvykėlių pasiaiškinimą. Pagal Brunono aprašymą, prūsai, klausydamiesi Adalberto Vaitiekaus kalbos vertimo, stačiai pašėlo: „*Taip kalba šventasis, o jie, jau seniai piktindamiesi, šaiposi iš dangiškųjų žodžių, muša lazdomis į žemę, orą pripildo maurojimo*.“

Keista, tačiau pats Brunonas liudija, kad įsiutusi minia veiksmų nesiiima, „*rankų dar nepaleidžia į darbą, tiktai parodo savo įtūžį*“.

Po susitikimo prekyvietėje su nemaža vietinių žmonių minia, tais „šunsnukiais, atvėrusiais kruvinus narius“, misionieriai paleidžiami į laisvę su sąlyga, kad kuo skubiau išvyks atgal į savo kraštą. Nuosprendis, skelbiamas viešai, „*svetimšalių ausims siunčia neregėto žiaurumo žinią: „Kuo skubiausiai išeikite, dinkite iš mūsų žemės. Jeigu veikia neišsinešdinsite, žiauriai būsite nubausti ir nelaiminga mirtimi mirsite*.“

Akivaizdu, kad čia – teismo aprašymas, nors ir fragmentiškas, tendencingas. Misionieriai – Adalbertas Vaitiekus ir Brunonas Bonifacas, – atkeliavę į baltų žemes, nebuvo nei apiplėšti, nei iškart nužudyti, neleidžiant pasiaiškinti. Abu juos pirmiausia suėmė, o kaimo seniūnas (*dominus villae*) pristatė į vietinės bendruomenės susirinkimą.⁵ Titmaro Merzeburgiečio kronikoje rašoma, kad Brunonas „*pirma buvo vietinių gyventojų sudraustas, o po to, toliau jam skelbiant Evangeliją, buvo suimtas*.“⁶

Alvydas Nikžentaitis, prieštaraudamas nuoseklumui, rašo, kad XIII–XV a., pergalingai pasibaigus

mūšiui, dažnai rengtos ir kai kurių priešų egzekucijos teismai.⁷ Įvykdžius egzekuciją, teismas nebereikalingas, todėl pirmiau turėtų būti priimtas nuosprendis. Bet svarbiausia, kad šis teiginys patvirtina – teismai vis dėlto buvo.

Kas lėmė, kad Brunonui su 18 jo palydovų skirta išimtinė mirties bausmė? Stabų sudeginimas anaipol nebuvo tiesioginė to priežastis.⁸ Gal nuspręsta, kad nusikaltimai padaryti sunkinančiomis aplinkybėmis ir ne prieš vieną asmenį, o prieš visą bendruomenę ir valstybę pavojingai stambiu mastu?

Atvykėliai už savo nederamus veiksmus nebūdavo iškart nužudomi, pirmiausia juos įspėdavo. Pavyzdžiui, apie Adalbertą (*Vita S. Adalberti episcopi*) Jonas Kanaparijus 998–999 m. rašė: „*Laikyk, – sako, – dideliu pasisekimu, kad nekliudomas ligi čia atvykai. Skubus grįžimas suteiks tau viltį, o mažas delsimas užtrauks tikrą pražūtį. [...] jūs, [katalikai] ir nežinomų mums papročių žmonės, jei šią naktį nepasitrauksite iš čia, ryto metą neteksite galvų*.“ Toliau paaiškinama, kad net ir po įspėjimo mirties bausmė nebūdavo įvykdoma iškart: „*penkias dienas išbuvo viename kaime [...] Galop visiems nurimus, įsiveržė įsiutę pagony, labai smarkiai juos užpuolė ir visus grandinėmis surakino*.“⁹ Brunonas žinojo apie tokius išankstinius perspėjimus, nes 1004 m. pats aprašė prūsų gyvenimo būdą, paminėjęs reikalavimą svetimšaliams skubiai nešdintis „*iš mūsų žemės*.“¹⁰ Pasak jo, suimtuosius nuvedė ant kalvos ir tik po to šv. Adalbertui įvykdyta mirties bausmė, o tai leidžia daryti prielaidą, kad Brunonui su jo kariais irgi įvykdytas teismo nuosprendis.¹¹

Kad misionieriaus žūtis nebuvo staigi, prasiveržus nevaldomam emocijų protrūkiui, patvirtina Titmaro kronikos žodžiai: „*Tuomet, skelbdamas [Evangeliją] minėto krašto ir Rusios pasienyje, gyventojų pirma sudraudžiamas, bet toliau Evangeliją skelbęs, suimamas*.“¹² Viskas vyksta pagal to meto baudžiamojo proceso reikalavimus – pirmiausia sudraudžiama, po to suimama, teisiama ir tik priėmus nuosprendį įvykdoma paskirtoji bausmė.

Išskirtinei mirties bausmei visuomet reikia rimtesnio pagrindo negu „kas ką pasakė“, t. y. nesvarbu, ar

Brunonas kalbėjo apie savo dievą, ar ne. Kodėl misionierius pasmerktas myriop, daugiau pasako vienas Kverfurto pilies muziejaus eksponatas – tai Brunono šarvuotas batas. Stebina ir tai, kad Kverfurto pilies bažnyčią 1716 m. pertvarkydamas kunigaikštis, nors buvo protestantas, kataliko šv. Brunono daiktų nelietė.¹³ Ar geležinis batas iš tikrųjų yra Brunono relikvija? Pirmasis tuo viešai suabejojo protestantų autorius Davidas Sigismundas Buettneris XVIII a. pradžioje. Jo aiškinimo istorikai nėra neginčijamai patvirtinę. Svenas Lūkenas (Vokietijos istorijos muziejus) ir Uwe Winkler (Berlyno miesto muziejus) nustatė, kad vadinamasis geležinis batas nėra ginkluotės, priskirtinos ankstyviesiems ar vėlyviesiems viduramžiams, dalis. Jų teigimu, pagal gamybos būdą sunku spręsti, ar šį batą kaip šarvų dalį nukalė vietinis kalvis.¹⁴ Nors Brunonas kaip ir daugelis anuomet vaikščiodavo basas, o tyrimai nepatvirtina, kad šarvinis batas priklausė būtent jam, eksponatas iškalbingai atskleidžia, koku apavu apsirūpindavo misionieriai, keliaudami į pavojingus kraštus, pavyzdžiui, į Lietuvą. Aiškėja išankstinis nusistatymas ne įtikinėti ar pamokslauti, bet įsigalėti svetimame krašte.

Šv. Brunono Kverfurtiečio relikvija – šarvinis batas¹⁵

Turimas įkaltis rodo, kad išskirtinė mirties bausmė Brunonui skirta pagal šalies teisę, kurios pagrindas buvo „*bendri įstatymai ir vienodi gyvenimo papročiai*“. Nagrinėdami, kas laikyta visiškai nepriimtinais veiksmais, sugretinkime anuos ir šiuos laikus. Lietuvos

vyskupai 2005 m. gegužės 19 d. laiške apie okultizmą tikinčiuosius įspėjo: „Šalyje plintančios būrimo paslaugos, šamanų kursai su „dvasiniais mokslais“ [...] iš esmės nesuderinami su katalikišku tikėjimu [...] septynis kartus persergime saugotis netikrų pranašų [...] Domėjimasis tamsiųjų jėgų veikimu yra didžiai pavojingas [...] sunki nuodėmė.“ Kelias mintis iš vyskupų laiško perkelkime į anuos laikus, atsižvelgdami į galimą tų žmonių supratimą, ko siekia misionieriai, ir skaitykime toliau: „[Brunonas] akivaizdžiai ardo asmens ir bendruomenės vertybinius pagrindus, trukdo kliautis žmogiška patirtimi bei sveiku protu, [naudojimasis tokiomis] „paslaugomis“ yra sunki nuodėmė [...], sunkus nusižengimas prieš religingumo dorybę [...] žlugdydamas asmens iniciatyvą, pasitikėjimą savimi, orumą ir atsakomybę, nutraukdamas socialinio solidarumo saitų [Brunonas] kelia grėsmę aiškiais principais ir tarpusavio pasitikėjimu pagrįstam žmonių bendrabūviui.“¹⁶ Prarasdami tapatybę, jaučiamės nesaugūs, vieniši, netenkame tvirto pagrindo po kojomis. Prisiminkime apaštalo Pauliaus perspėjimą savo mokiniui Timotiejui: „Ateis toks laikas, kai žmonės nebepakės sveiko mokslo, bet, pasidavę savo įgeidžiams, susivadins sau mokytojų krūvą, kad tie dūzgentų ausyse; jie nukreips ausis nuo tiesos, o atvers pasakoms“¹⁷ [2 Tim 4, 3–4]. Ką dūzgeno ausyse ir kokias pasakas sekė Brunonas, dabar galime tik spėlioti.

Viperto pasakojime yra teiginys: „Vėliau tos žemės kunigaikštis, kupinas velniškos jėgos, atjojo pas vyskupą ir įsakė tą vyskupą su kapelionais nukankinti be jokio teismo.“¹⁸ Panagrinėkime Viperto teiginį „*be jokio teismo*“ – *absque ulla quaerimonia*. Lotynų kalbos žodis *quaer|o, ere; quaesivī (quaesī), quaesitum* ir jo vediniai lietuviškai verčiami įvairiai – ieškoti progos, reikalauti, stengtis sužinoti, klausti, klausinėti, teirautis, tirti, tyrinėti, nagrinėti, tardyti, kvosti,¹⁹ bet visų jų atitikmuo yra žodžiai „kvota“ ir „teismas“. Dr. Liudas Jovaiša minimą vietą klaidingai išvertė „*be jokio pasigailėjimo*“.²⁰ Toks vertalas panaikina Viperto užuominą apie teismą, inkriminuoja Lietuvai žiaurų nusi kaltimą. Savo ruožtu Inga Leonavičiūtė, atkartodama metraščius, kažkodėl praleidžia žodžius „*trenktas į*

galvą“.²¹ Rašytinių šaltinių klastojimą plačiai aptarė Jūratė Statkutė de Rosales knygoje „Didžiosios apgavystės“. Jos žodžiais tariant, šįkart irgi „patyrėme eilinę smegenų teršimo procedūrą“.

Pasak Viperto, misionierių žūtis buvusi atsitiktinė, neva ją lėmė „vėliau pas vyskupą atėjusio tos žemės kunigaikščio“ įtūžio protrūkis. Tarkime, Brunonas buvo nužudytas per neatsargumą, kovos lauke ar kaip nors kitaip. Nukirto galvą vienam, antram, trečiam, na, penktam misionieriui, bet kad kiti neišsilakstytų, sunku patikėti, o pabandyk tokius pasprukusius sugaudyti. Akivaizdu, kad Brunonui ir jo bendrininkams mirties bausmė įvykdyta ne paskubomis, bet po teismo nuosprendžio. Tą byloja Kvedlinburgo metraščio įrašas – juk Brunonas iškeliavo į dangų ne vienas, o su kitais 18 nuteistų asmenų.

Baltijos pagoniškuose kraštuose teismą vykdė pasaulietinė valdžia – karalius arba jo atstovas ir bendruomenės susirinkimas. Kaltinime misionieriams aiškiai nurodyta, kad jie privalo paklusti šalies įstatymams.²²

Iš rašytinių šaltinių žinoma, kad XVI a. vykdavo Kuopos teismas, kuris ginčus spręsdavo vietoje. Iš esmės tai senųjų laikų liekana. Kuopos teismas, pasak Edvardo Gudavičiaus, rėmėsi valstiečių bendruomenės prerogatyvomis.²³ Suprantama, teisminis procesas nebuvo toks, kaip dabar – su teisėjų kolegija, prokurais, kaltintojais, advokatais, tarėjais, liudytojų apklausa ir t. t., jis atitiko ano meto teisminius reikalavimus.

Viduramžiais krikščionys garbingiausia laikė mirtį už tikėjimą. Ar taip manė ir Brunonas, skelbdamas norą apkrikštyti prūsus, svajodamas tapti turtingu ir galingu, kai užvaldys „niekieno“ žemes?

Net sunkiausius nusikaltimus padarę asmenys turi teisę į gynybą. Iš rašytinių šaltinių žinome, kad Brunonas turėjo laiko pasirengti teismui, galėjo teisintis ir įrodinėti savo tiesą persirenginėdamas. Petras Damianis, Brunono amžininkas ir vienas iš jo biografų, pagonims priekaištavo ne dėl misionieriui įvykdytos mirties bausmės, o dėl to, kad pernelyg ilgai delėdė ją padaryti,²⁴ teisminis aplinkybių nagrinėjimas, pasak šaltinių, truko ne trumpiau negu buvo sukalbėtos septynios psalmės. Čia paminėtinas ir apsimestinis vilkėjimas prastais vienuolių rūbais.

Skurdas demonstruotas ne todėl, kad tikėtasi užuojautos, tiesiog norėta, kad kristų į akis, reikalaujant kompensacijos.²⁵ Suprantama, toks persirenginėjimas suvaidintas, siekiant paveikti teisėjus. Teismas vyko žiemą, kad būtų šilčiau, uždegtas laužas. Brunonas su vertėju stovėjo arti teisėjų, kiti teisiamieji būriavosi ir meldėsi šiek tiek atokiau. Anapus laužo esantis Brunonas jiems galėjo atrodyti lyg apsuptas ugnies. Toks laužo liepsnose ilgai, kol sukalbėtos net septynios psalmės, stovėjusio, bet nesudegusio Brunono vaizdiny ir aprašytas metraščiuose.

Nuo to laiko praėjo daugiau kaip 1000 metų, iš esmės pakito teismo samprata, jo paskirtis ir procesas, teisiamųjų galimybės apsiginti. Vis dėlto esmė – nusikaltimo tyrimas, kaltinimas, savigyna, išteisinimas arba pasmerkimas ir bausmė – išliko. Kaip buvo atrinkti kiti 18 nuteistųjų mirties bausme, galime spėti pagal Mato Pretorijaus tyrimus: „Dievai savo valią žmonėms pranešinėja per burtus, todėl prūsai traukė burtus, ką dievai nori pasirinkti auka.“²⁶

Nuosprendis Brunonui ir jo palydovams įvykdytas ne iškart. Viduramžiais mirties bausmės būdavo viešos, stebint miniai.²⁷ Nagrinėjamu atveju aštuoniolikos asmenų egzekucija turėjo būti atlikta už sakralios, pagal to meto supratimą, savosios erdvės ribų su apeigomis, apvalančiomis nuo blogio jėgų. Nuteistieji buvo nuvesti už svetingumo ribų, jiems „trenkta į galvas“, kaip nurodo Kvedlinburgo metraštis, ne Lietuvoje, bet Lietuvos pasienyje.

Nagrinėjant, kur yra svetingumo ribos, paaiškėja ir Brunono žūties vieta. Kai kurios tautos iki šiol yra išsaгоjusios svetingumo papročius. Jų esmė ta, kad šeimininkai pildo visus svečio pageidavimus, elgiasi su juo labai pagarbiai, bet pakanka jam peržengti namų slenkstį – svetingumo ribą – ir visa tai išgaruoja. Įvairių šaltinių duomenimis, lietuviai nuo seno elgėsi svetingai – svečius labai gerbdavo, gindavo nuo persekiotojų.²⁸ „Svetingumo ribų“ sąvoka atveda mus į Rusios ir Lietuvos pasienį, minimą Kvedlinburgo metraštyje.

Kaip reiktų suprasti, kad mirties bausmė įvykdyta „už svetingumo ribų“? Lietuvos kunigaikščiai pamiškėse veikiausiai statė pilis kraštui apsaugoti. Šiuose miškuose – dykrose žmonės negyveno, čia buvo tik

įtvirtinti sargybos postai.²⁹ Tokį šaltiniuose įvardytą riboženklį pasienio piliakalnių papėdėse mini ir Matas Pretorijus. Aprašydamas „*pagoniškojo tikėjimo tiesas*“, jis tvirtina: „*Tie, kurie nepaklūsta jų dievams, negali patirti ir dievų bendrijos, todėl nuosprendis jiems buvo vykdomas toli nuo dievų.*“³⁰ Metraščiuose aptinkame tik svetingumo ribą. Ji šiuo atveju įvardyta kaip Rusios ir Lietuvos pasienis. Gintauto Velykio įžvalga, kad tai galėtų būti atvykėlių iš Rusios į Lietuvą judėjimo kryptis,³¹ yra tik atsitiktinis sutapimas.

Ką byloja Kvedlinburgo metraštyje parašyti žodžiai: „*pagonių trenktas į galvą*“? Tai rodo, kad Brunoną nužudė ne chuliganai, ne plėšikai ar banditai, net ne jotvingiai, galindai, sūduviai, lietuviai ar dar kokie kraštiečiai, bet pagonys, pagal pagoniškos teisės reikalavimus.

Alfredas Bumblauskas teigia: „*Lietuvos paminėjimas buvo laikomas atsitiktinumu. Atrodė, kad Lietuva čia niekuo dėta, kad 1009 m. nėra Lietuvos istorijos lūžis. Nekalbama nei apie valdovo krikštą, nei apie valstybę – tik apie kriminalą.*“ Vien kriminalą čia išvelgia ir Marius Ivaškevičius, tvirtindamas, kad Lietuva pirmą kartą prisistatė pasauliui kriminalinėse Europos metraščių skiltyse ir kad šių tradicijų tebesilaikoma. (Net sunku patikėti, kad esama palyginti jaunų žmonių, taip smarkiai persisunkusių sovietine pasaulėžiūra!) Kvedlinburgo analus vadinti kriminaline kronika arba čia aptariamą įvykį laikyti tiesiog nusikaltimu paprasčiausiai nepadoru.³²

Kad mirties bausmė Brunonui įvykdyta 1009 m., nurodo 9 iš 25 šaltinių, bet pateikiamos ir ankstesnės, ir vėlesnės datos. Vienas šaltinis teigia, kad tai vyko 1002 m., penki įvardija 1008 m., dar vienas – 1010 m.³³ Būna spėlioti, kodėl tie, kurie liko gyvi, įsidėmėjo vienokią ar kitokią datą. Žinome, kad tuo metų laiku nei pagal katalikiškąjį, nei pagal Mėnulio kalendorių nėra jokios išskirtinės šventės. Paleistieji tikrai įsidėmėtų, kokiomis aplinkybėmis ir kokia proga paaukotas jų vadas su gausiais bendražygiais. Tai rodo, kad Brunonas nebuvo proginė auka, jo mirtis nėra apeiginis-ritualinis aukojimas, o tai patvirtina, kad mirties bausmė įvykdyta po tam tikro laiko – po suėmimo, po teismo ir parinkus atitinkamą mirties bausmės įvykdymo vietą.

Pasakojimus apie Brunoną nagrinėjantys istorikai metraščių aprašymus vertina nekritiškai. Eugenija Ulčinaitė, pataikaudama užsieniečiams dėl gražesnio stiliaus, tvirtina, kad lietuvių mokslinė literatūra neretai atkartoja nevykusius vertimus. Lotyniškas frazeologizmas *plexus capite*, anot jos, tikrai neverstinas „*trenktas į galvą*“, jis reiškia „*netekęs galvos, nubaustas mirties bausme, nužudytas*“.³⁴ Kazimiero Kuzavinio manymu, lotynų kalbos žodis *plexus* verstinamas *pliekti; mušti, bausti*,³⁵ išeitų „*pliektas į galvą, muštas į galvą, baustas į galvą*“, bet jokių būdu ne *nužudytas*. Daug brunonistikos šaltinių į vieną leidinį sudėjusi Inga Leonavičiūtė tvirtina bandžiusi įvertinti ne tik tai, kas juose parašyta, bet ir kokių pavidalu šaltinis išlikęs, kuris iš jų yra viena laikis, o kuris – vėlyvesnis perdirbinys.³⁶ Gaila, bet „*šaltiniotyrynių paaiškinimų*“ autorė visiškai nesigilino, kokie buvo atvykėlių kėsiai, kaip juos vertino to meto Lietuvos gyventojai, jau turėję reikalų su svetimšaliais...

Kaip įvykdyta mirties bausmė Brunonui? Gudavičiaus teigimu, posakis „*trenktas į galvą*“ yra viso labo „*stilistinis požymis*“,³⁷ todėl istorikas, remdamasis vėlesniais pasakojimais, pasirenka turbūt jam mielesnį būdą – tai Brunono nukirsdinimas. Įdomu, kad profesorius įvardija ir žudiką.³⁸ Vis dėlto abejotina, ar pats kunigaikštis būtų vykdęs mirties bausmę. Labiau tikėtina, kad jis stebėjo, kaip paskirtasis karys atlieka egzekuciją.

Bumblauskas mano, kad Brunonui į galvą trenkta kirviu, net pateikia panašaus kirvio nuotrauką, nes lietuviai tokių kalavijų kaip kuršiai, pasak jo, neturėjo.³⁹ Tačiau neatsižvelgia į vieną aplinkybę – ir kirviu, ir kalaviju kertama, o ne trenkiama. Be to, prekyba, įskaitant ginklus, anuomet sparčiai plėtėsi, todėl teiginys, esą lietuviai neturėjo tokių kalavijų kaip kuršiai, neatrodo pagrįstas.

Vis dėlto kaip buvo įvykdyta mirties bausmė, kad metraštyje atsirado įrašas „*trenktas į galvą*“ ir kokios to priežastys? To meto ginklai buvo vienašmeniai arba dviašmeniai kalavijai, geležinės ietys, lankai, iš smogiamųjų – kovos peiliai, kirviai, spragilai, buožės, kuokos.⁴⁰ Henrikas Latvis, senojoje Livonijos kronikoje aprašydamas žemgalių ir kalavijuočių įsiveržimą į Lietuvą 1208 m., minėjo, kad raiti lietuvių kariai apsiginklavę kuokomis.⁴¹ Maždaug 1236 m. eiluiotoje Livoni-

jos kronikoje rašoma: „*Lietuviai su medžiais galiausiai juos išmušė*“, vadinasi, tokie ginklai buvo naudojami daugybę metų. Kokiu smogiamuoju ginklu įvykdyta paskirtoji mirties bausmė Brunonui, dabar atsakyti sudėtinga, bet viena aišku, kad suknėžintos galvos tikrai neberekėjo nei kirsti, nei skandinti upelyje.

Gudavičiaus ir Bumblausko ginčą, kuo misionieriui vykdyta mirties bausmė – nukirsdintas ar trenktas kirviu – išsprendžia Kvedlinburgo metraštis, kuriame rašoma, kad Brunonui *trenkta į galvą*. Tai galima padaryti buože, vėzdu arba kuoka. Tikėtina, kad vienu iš tų ginklų įvykdytas teismo nuosprendis ir kitiems 18-ai „saviškių“, su kuriais arkivyskupas iškeliavo į dangų. Daugeliui autorių žodis nukirsdinimas, matyt, skamba gražiau negu trenkimas į galvą, bet „padailinti“ istorijos nevertėtų, verčiau ieškokime veiksmų priežasties. O trenkta į galvą todėl, kad nebūtų pralietas kraujas, nes, pagal to meto supratimą, tai priešauktų naują kraujo praliejimą. Turėjo būti panaudotas koks nors lygus smogiamasis ginklas, gal su akmeniniu antgaliu, bet be atšakų, kad nebūtų pažeista oda. Būtent todėl, kad nebuvo pralietas kraujas, krikščionys nevykdė jokio baudžiamojo atsakomojo žygio, o Kvedlinburgo metraščio autoriai, rašydami „*trenktas į galvą*“, savaip tarsi patvirtino teismo nuosprendžio teisėtumą. ■

¹ Paulius Rabikauskas. Krikščioniškoji Lietuva: istorija, hagiografija, šaltiniotyra. Lietuvių katalikų mokslo akademija. Sudarė Liudas Jovaiša. Vilnius: *Aidai*. 2002, p. 4.

² Marius Ščavinskas. Kai kurie paprotinės teisės niuansai remiantis hagiografiniais šaltiniais: interpretacijos bandymas. Lietuvos istorijos studijos: straipsnių rinkinys. Vilnius: *Vilniaus universiteto leidykla*, t. 13. 2004, p. 18, 19, 22.

³ Visuotinė lietuvių enciklopedija. Mokslinė redakcinė taryba: pirmininkas Juozas Tumelis et al. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas*, t. 10. 2006, p. 736.

⁴ https://lt.wikipedia.org/wiki/Mirties_bausm%C4%97

⁵ Algimantas Bučys. 1. Pasakaitė apie Lietuvos atsiradimą 1009 metais. <http://bucysalgimantas.lt/pasakaite-apie-lietuvos-atsiradima-1009-metais/>

⁶ Lietuvos istorija: iliustruota enciklopedija. Teksto autoriai: Evaldas Bakonis et al. Kaunas: *Šviesa*. 2012, p. 13.

⁷ Alvydas Nikžentaitis. XIII–XV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija,

taktika, papročiai). Karo archyvas. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija. Vilnius: *Valstybinis leidybos centras*, t. XIII. 1992, p. 14.

⁸ Marius Ščavinskas. Kai kurie paprotinės teisės niuansai remiantis hagiografiniais šaltiniais..., p. 9.

⁹ Norbertas Vėlius. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*, t. 1. 1996, p. 175.

¹⁰ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai: Feodalinis laikotarpis. Redakcinė kolegija: K. Jablonskis (atsak. redaktorius), J. Jurginis, J. Žiugžda (vyriaus. redaktorius). Vilnius: *Politinės ir mokslinės literatūros leidykla*, t. 1. 1955, p. 24.

¹¹ Laima Šinkūnaitė. Šv. Brunonas Kverfurtietis Pažaislio freskose. Kaunas: *Kauno arkivyskupijos muziejus*. 2009, p. 13.

¹² 1009 metai: šv. Brunono Kverfurtiečio misija = A. D. 1009: missio S. Brunonis Querfordensis. Sudarė, šaltiniotyrius paaiškinimus ir bibliografiją parengė Inga Leonavičiūtė (Vilniaus universitetas). Vilnius: *Aidai*. 2006, p. 85.

¹³ <http://glaube-orte-zeugnisse.de/en/querfurt.html>

¹⁴ Hartmut Kühne. Kessel und Eisenschuh aus der Quer für ter Burgkapelle - zwei Reliquien des heiligen Brun? Zur Deutung zweier historischer Kuriositäten. Der heilige Brun von Querfurt. Eine Reise ins Mittelalter. Begleitband zur Sonderausstellung. Der heilige Brun von Querfurt – Friedensstifter und Missionar in Europa. 1009–2009. – Querfurt: Museum Burg Querfurt, 2009: 144, 146–149.

¹⁵ Der Heilige Brun von Querfurt – Friedensstifter und Missionar in Europa (1009–2009). // Saalekreise – Kurrier 2009-07-11. – Nr. 7: 1. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/15/Eisenschuh_Brun_Querfurt.jpg

¹⁶ Lietuvos vyskupų laiškas apie okultizmo plitimą. Kaunas: Lietuvos katalikų bažnyčios informacijos centro leidinys. *Bažnyčios žinios*. 2005-05-24, nr. 10, p. 2, 3.

¹⁷ Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas / Lietuvos Vyskupų konferencija; Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarė, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė Česlovas Kavaliauskas; antrąjį Naujojo Testamento leidimą parengė Vaclovas Aliulis ir redakcinė kolegija. Vilnius, 2-asis papild. leid. *Katalikų pasaulis*. 1999, p. 1868.

¹⁸ Rasa Mažeika. Lietuvos krikščionėjimas Vidurio Europos kontekste = Die Christianisierung Litauens im mitteleuropäischen Kontext: straipsnių rinkinys: tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos Lietuvos karaliaus Mindaugo krikšto 750-iesms jubiliejiniams metams, medžiaga. Sudarė Vydas Dolinskas. Vertė: Klaus Berthel et al. Vilnius: *Lietuvos dailės muziejus*: Dizaino studija „Savas takas“. 2005, p. 66.

¹⁹ Kazimieras Kuzavinis. Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. Versija 1.3. Vilnius:

Vilniaus universiteto Skaitmeninės filologijos centras. 2009–2011.

- ²⁰ 1009 metai: šv. Brunono Kverfurtiečio misija, p. 8, 188.
- ²¹ Algis Kuzmickas. Paskutinė Brunono misija. Dokumentinės publicistikos filmas <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-02-25-dokumentinis-filmas-paskutine-brunono-misija/40908>.
- ²² Algimantas Bučys. 1. Pasakaitė apie Lietuvos atsiradimą 1009 metais.
- ²³ Edvardas Gudavičius. Mindaugas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. Žara. 1998, p. 94.
- ²⁴ Tomas Baranauskas. Šiandien Lietuvai sukanka tūkstantis metų <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/tbaranauskas-siandien-lietuvai-sukanka-tukstantis-metu.d?id=20570616>
- ²⁵ Philippe Ariès. Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje. Iš prancūzų kalbos vertė Birutė Gedgaudaitė, Dalia Šarkūnaitė. Vilnius: *Baltos lankos*. 1993, p. 118.
- ²⁶ Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla. Sudarė Ingė Lukšaitė. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: *Pradai*, t. 3. 1999, p. 703.
- ²⁷ Viduramžių žodynas: [sąvokos, reiškiniai, dalykai]. Sudarytojas Peter Dinzelbacher. Iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė. Vilnius: *Aidai*. 2004, p. 335.
- ²⁸ Zigmas Zinkevičius. Lietuvių tautos kilmė. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas*. 2005, p. 275.
- ²⁹ Valdemaras Šimėnas. Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje. Vilnius: *Vilniaus universiteto leidykla*. 2006, p. 25.
- ³⁰ Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla, p. 701.
- ³¹ <https://palemonium.wiki.zoho.com/šv-Brunonas.html>
- ³² Sigitas Brigeris. Lietuvos vardo tūkstantmetis teorijų ir klystkelių labirintuose. *Terra Jatwezenorum*. Punksas: *Aušra*, t. 1. 2009, p. 104.
- ³³ Sigitas Brigeris. Lietuvos vardo tūkstantmetis teorijų ir klystkelių labirintuose. III. Brunono žuvimo vietos identifikavimas. *Literatūra ir menas*. 2009-10-23, nr. 39 (3256), p. 2.
- ³⁴ Eugenija Ulčinė. Lietuvos vardo kilmės aiškinimas XVI–XVII amžiaus raštuose. *Archivum Lithuanicum*. 2000, t. 2, p. 52.
- ³⁵ Kazimieras Kuzavinis. Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. Versija 1.3.
- ³⁶ 1009 metai: šv. Brunono Kverfurtiečio misija, p. 220.
- ³⁷ Ten pat, p. 41.
- ³⁸ Ten pat, p. 37.
- ³⁹ Alfredas Bumblauskas. Senosios Lietuvos istorija: 1009–1795. Vilnius: *R. Paknio leidykla*. 2005, p. 20.
- ⁴⁰ Visuotinė lietuvių enciklopedija, p. 274.
- ⁴¹ Regina Volkaitė-Kulikauskienė. Lietuva valstybės priešaušriu. Vilnius: *Vaga*. 2001, p. 364.

Lietuvos šalies žmonių padavimai CCIX

KOSMINĖ-POLITINĖ SALZA

Imano būrimo saloną *Dura necéssitas* užsukęs lunatikas pasidalijo grėsmingais kosminės politikos aspektais. Pasirodo, kovo 13-ąją milžinišku greičiu, ne mažesniu kaip 3000 km per sekundę, Saulė nusimetė savo vainiko masę, kitaip tariant, visiškai apsinuogino. Šįkart Žemė galingo kosminio spūvio išvengė tik todėl, kad nepasipainiojo kelyje, bet kitą kartą gali ir nepasisiekti. O visa tai išprovokavo du kiti dangaus kūnai – juk beveik ištisą savaitę tamsiuoju paros metu matėme, kaip įžūliai viešoje paskliautėje jie bando suartėti tarpusavyje, matyt, negavę aukštesnės valdžios leidimo.

„Kaip danguje, taip ir ant žemės, – konstatavo paranojikas. – Suartėti ne visuomet pavyksta ir žemiečiams, antai šiaudiniškių kaime susimušė du suvalkiečiai – vienas visiškai girtas (2,90 prom.), kitas girtesnis (5,08 prom.).“

„Čia smulkmenos, nevertos dėmesio. Antai Seime naujas „širšuras“ kilo, kai Širinskienė Šurajevą pavadino Šimonytės patarėju, triukšmavusiu balkone ir vis klausinėjusiu opozicijos, kam priklauso Krymas. Opozicionieriai, neturėdami tinkamo atsakymo, bandė tą Šurajevą išmesti iš balkono, bet Matijošaitis, paskambinęs iš Kauno, pasakė, kad visus, uždavinėjančius „durnus“ klausimus, siunčia į savo VIČI koncerną darinėti žuvies, ten jie greitai persiauklėja ir tyli kaip krabų lazdelės.“

„Turime gerokai rimtesnių problemų! Ar žinote, kad išeiviai vis dar ginčijasi, kam priklauso Vilnius?“ – paklausė influencerė.

„Man!“ – entuziastingai sušuko savo noru iš sostinės mero posto nusivertęs Šimašius, kuris feisbuke, pasak Gerbutavičiaus, paskelbė šūsnių nuotraukų, liudijančių, kad Vilnių pastatė jis. Keblumų kyla tik dėl to nelemto 700-mečio, bet vis tiek nutarė, nekreipdamas dėmesio į jubiliejinį sunkumą, toliau vadovauti sostinei, įsikūnijęs į Benkunską.

„Veržli pradžia dar nereiškia greitos ir laimingos pabaigos“, – priminė jam skeptikas, piktindamasis, kad miesto valdžia niekaip nebaigia dar pernai pradėto gatvių remonto.

„Tikrai ne visada pasiseka. Štai ir mane apmovė – delfi perskaitęs, kad slaptame garso įrašė Navicko patarėjas prekiauja prabangiais postais, atseit sąlygos „afigienos“, galima atsiderėti pačiame Dubajuje, kreipiausi į nurodytą asmenį, bet gavau tiesų atsakymą: „Ne tau, Martynai, mėlynas dangus“, – guodėsi klientas, glostydamas pamėlynijusį paakį.

„Jūs čia svarstote smulkius asmeninius reikalus, o Putinas okupuotame Kryme pradeda darželinukų karinio parengimo kursus! Matyt, kariaus net po jų pilnametystės, juk jis negali pasitraukti iš pusiasalio, kuriame atsirado pirmieji Potiomkino kaimai, rusų šlovės ir gerovės simboliai, jų galios valiuta!“ – dėstė garbingo amžiaus visažinis.

„Oi, ne veltui bulimija (kaip įtariama) sergantis ir smarkiai išpampęs Ramzanas susitiko su hemorojum (kaip nustatyta) sergančiu Tin-Pu, o juos abu pagydyti (kaip žadama) atvyksta šamanas, kitų ma-

nymu, šundaktaris Xi Dzin“, – aimanavo neurastenikas, grąžydamas rankas ir bijodamas ateities.

„Šunims šuniškos procedūros“, – reziumavo cholėrikas.

„Apkūnios moterys daug santūresnės, bet kviečiu jas būti šelmiškas“, – įsiterpė Erika V., pirmoji Lietuvoje ėmusi, anot *L.ryto*, rūpintis storulių ir storžievių reikalais, „griauti figūros grožio standartus“.

„Nenukrypkime nuo reikalo esmės. Nieko neatsitiks nei tam Ramzanui, nei tam Putinui, nei tam kinų šarlatanui. Italijoje mafijos vadeivą 3 dešimtmečius saugiai slėpė tyla, meiluzės, kuriomis Messina Denaro naudojosi lyg paštininkėmis, ir ištikimi medikai“, – pataisė naivuolius šalto proto politologas.

„O kur dar bendražygiai, tokie kaip *chitryj* Dmitrij – nors jam diagnozuota sunki delyro (kiedesijų su haliucinacijomis) forma, juk serga ne tik psichikos ligomis, bet ir brangiai kainuojančiu alkoholizmu, vis dėlto kuo puikiau prižiūri purvo vulkanus, iš kurių veržiasi salza, pramaišiu su nafta ir dujomis. Dabar didžiuojasi, kad jo pavaldiniai Vladivostoke sukūrė naują karinį Frankenšteiną, sudarytą iš daugiafunkcinio šarvuočio ir jūrinio priešlėktuvinio pabūklo, sako, puikus ginklas, tik nesiseka jo užtaisyti“, – gyrė užsimaskavęs rusofilas.

„Dar vienas Potiomkino kaimas!“ – sušuko klientas ir išskubėjo žaisti Vilniaus pokerio. ■

Tiesiai iš dangaus
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2023. 3 (696)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Rasa ČEPAITIENĖ. *Anniversary of War: Putin's Popadance. The Most Expensive History Lesson?* Russia's war against Ukraine was discussed by analysts and pseudo-influencers, however, no one so far presented an explanation why Putin started an invasion of such a scale that he refuses to call war. Indeed, it is difficult to rationally explain this. But what are the goals of the state that continues to attack its peaceful close neighbor, to kill civilians and destroy its infrastructure? (page 2).

Tomasz KAMUSELLA. *Humouring imperialism.* Since the Cold War, western literary and educational establishments have reproduced Moscow's chauvinist view of Ukrainian culture as a derivative of Russian. That attitude is now politically and morally untenable. Ukrainian culture must be liberated along with the multitude of other Slavic languages and cultures belonging to the post-Soviet space (page 11).

Mindaugas PELECKIS. *The Future of Lithuanian Language Depends on Us.* State Commission of Lithuanian Language (VLKK) invited linguists, polyglots and all those who love Lithuanian language (including foreigners) to join a discussion To Learn Lithuanian – Mission (Im)possible? Held on February 22 (page 15).

Vytautas ABROMAITIS. *Eastern European Blues.* An essay about mysterious natural phenomenon (page 19).

Virgilijus ČEPAITIS. *One Third.* How many people wanted changes in the beginning of the twentieth century in Lithuania? Much less than a third. Most probably their percentage was small. But they were active and managed to persuade the majority of the nation that an independent state need to be created. How many people were active in reconstructing Lithuania's independence in 1988–1991? How many were against the reestablishment of statehood? The active part finally won. And now we have no less than a third and that is much more than in the beginning of the last century (page 22).

Raminta JURĖNAITĖ. *The Old Quarters Without a Make-up. Kęstutis Stoškus photo exhibition in Vilnius townhall* (page 24).

Danutė ZOVINĖ. *Without Prejudice.* A few years ago painter Linas Leonas Katinas said in an interview that "we do not have a market of ideas". However, the situation in the contemporary art indicates that what we lack is not content or images but creative communication. About creative communication of painter Martynas Gediminas and singer, musician and author of songs Jurga Šeduikytė at Vilnius Book Fair (page 27).

Aistė KISARAUSKAITĖ. *Paukštelis, Raven and Emptiness.* About a new exhibition of painter and piano player Viktoras Paukštelis held at Kaunas M. K. Čiurlionis Art Museum (page 30).

Creative Work is Always Risky – Or How to Become the Engine of Lithuanian Contemporary Music Theater. Ana ABLAMONOVA, the leader of production company Operomanija is interviewed by theater critic Kristina STEIBLYTĖ (page 33).

Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ. *International Theater Day or Robert Wilson in Laisvės Avenue.* Roberto Wilson's play Dorian in Kaunas National Theater (co-production with Dusseldorf D'haus Theater) is one of the most important events in the program of Kaunas – Cultural Capital of Europe 2022. Though a lot of time passed after it was staged, its mechanism did not go wrong in any sense. The staged play moves like a ship that knows where he sails (page 39).

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. *Eternity looking at Lucian Freud.* About the retrospective exhibition of Lucian Freud (1922–2011) in London Nacional art Gallery (page 42).

Vidas POŠKUS. *Modeling Vilnius.* The exhibition of Mindaugas Skudutis Changing Faces of Vilnius at VJ Art Gallery (page 47).

Astrida PETRAITYTĖ. *A Play Šišion (Locals) in Klaipėda.* The authors of this staged play should be first thanked for their historical consciousness. Through the fate of one local family the authors try to overview the history of how Klaipėda region was regained by Lithuania one hundred years ago (page 49).

Judita PAUŽUOLYTĖ. *„Building a Tent“ alia – a Meeting.* About a play shown at the international festival for children and young people *Kitoks'23* (page 52).

Justina KIURŠINAITĖ. *Experience dancing in the dark.* About a play of contemporary dance *The Limits* directed by Indrė Puišytė-Šidlauskienė for people with disabilities of eyesight (page 54).

Vytautas LANDSBERGIS. *The Song is Freedom. From my memoirs.* The author writes: "This is a separate large theme. Resistance to stifling Sovietization and manifestation of freedom even before mutinies of Simas Kudirka or Romas Kalanta, individual and drastic rebellions" (page 57).

Herkus KUNČIUS. *Litbel. Premature Ghost.* An excerpt from the novel being written. The final part (page 59).

Branko MILANOVIĆ. *Sobre el carisma y la grisura bajo el comunismo.* La ideología comunista era una ideología de la clase obrera. Desaprobaba cualquier muestra de individualismo e incluso favorecía una estética de lo corriente, del utilitarismo, de no destacar entre la multitud (page 68).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Geometry of Water or Aesthetic Seductions of Persian Gardens.* An essay on Fin Garden in Kashan and Dolat Abad Garden in Yazd. A continuation of a cycle of essays on aesthetics of water in different countries. The author shares his insights into geometry and water in exceptional Persian gardens he visited during his academic trips to Iran a few years ago (page 70).

Mykolas DRUNGA. *About Algirdas M. Budreckis and His Time* (page 76).

Algirdas BUDRECKIS. *Voldemar and Vilnius Case.* Historical investigation (page 78).

Vytautas NAVAITIS. *Shedding the Light on Housing Mysteries Theater (6).* The Psychological portrait of Bruno. Continued from *Kultūros barai* 2022 No 9 (page 87).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Space-political salsa.* Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Eirik Høyer LEIVESTAD

When the Future Becomes Unpopular (En) (Lt)

Global heating, environmental collapse and increasing global scarcity: no wonder the politics of perpetual advancement are failing to convince. Progressives must brace themselves for the return of some of their most detested ideas. But dismissing the nostalgists as reactionary can no longer be their response.

Books are Smarter Than Their Authors

A Conversation between Juan Gabriel VÁSQUEZ and Jasper VARVEAKE (Es) (Lt)

In the present literary contexts Vasquez is a rarity – a good fullback in literature in the same way is in football. Western literature often lacks depth and especially political and social activism. The writer does not speak about football in present conversation but talks about himself and other writers, about his column published in Colombia's El Espectador and the role of intellectuals.

Time for an Essay Has Come

Phillip LOPATE is interviewed by Naief YEHYA (Es) (Lt)

Phillip Lopate wrote two excellent collections of essays in 2013: To Show and To Tell: The Craft of Literary Nonfiction and Portrait inside my head. These books provide an opportunity to talk about literature and film.

Michaël FCESSSEL

Back to belief (En) (Si) (Lt)

Nietzsche's critique of science as displaced theology echoes in reservations about epidemiologists' political role during the pandemic. But if governments and citizens often expect from science a form of deliverance, many others are convinced that science is part of a plot to deceive us. Perhaps the problem lies not with science but belief itself?

Thomas Hylland ERIKSEN

A window of opportunity (En) (Lt)

Our slowed-down, cooled-down lives during the pandemic are evidence that quality of life does not depend on high productivity and frantic consumption. Suddenly, it has become respectable – and realistic – to talk about reforming society and the economy.

Kate BROWN

Resurrecting the soil (En) (Pl) (Lt)

What can the history of the soil tell us about modernity and its ills? An experiment in urban gardening sets Kate Brown thinking about the consequences of the western world's perennial misuse of the land – and how to return life to today's extinct terrains.

Gergely SIMON

Will polluters ever pay? (En) (Lt)

The explosion in Beirut's port was so loud that it was heard 150 miles away in Cyprus; a neglected store of fertilizer was the unsuspected bomb. To avoid such mismanagement of hazardous chemicals, authorities need to ensure that the polluter pays, says Gergely Simon.

Janet ROITMAN

How COVID-19 became a 'crisis' (En) (It) (Lt)

A virus and its impact described in closed terms: when under pressure, socio-political narratives often become divisive; perceptions can become negatively transfixed. To understand what has gone wrong right now, we need look at how the problem is framed.

Taras BILIOUS

A letter to the western Left from Kyiv (En) (Lt)

A large part of the western Left, focused on NATO and the USA, failed to see Russian aggression. Of course, the war on terror needs to be brought into the discussion – but critique of liberal internationalism cannot add up to support for the 'spheres of interest' doctrine.

Zones of friction

Anna LOWENHAUPT TSING in conversation with Hélène HIESSLER and Sébastien MARANDON (En) (Lt)

Extractivism and its impacts seem to be globalization's end game. Industrial capitalism plunders natural resources, wreaking havoc on biomes and the lives of Indigenous peoples – then moves on. Anna Lowenhaupt Tsing speaks about the 'friction' between dynamic groups that can ultimately bring regeneration.

There is No More Real Transcendence That the One Opened by Language

A Conversation Between Raúl ZURITA and Ezequiel ZAIDENWEG (Es) (Lt)

Tatiana ZHURZHENKO

Ukraine: A Battleground for Europe's Future (En) (De) (Lt)

For Ukrainians, this uneven battle is about the survival of their nation. However, it is also about the future of democracy in Europe as a whole. The unprecedented act of collective solidarity at the EU border proves the resilience of civil society in the face of Putin's challenge.

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas 2023 m. „Kultūros barų“ projektui „Egzistencinis kultūros vaidmuo“ skyrė 60 000 eurų, projektui

„Kultūra: ištakos ir įtakos“ – 35 000 eurų

SRTR fondas remia rubrikas: „Problemos ir idėjos“, „Rūpesčiai ir lūkesčiai“, „Kūryba ir kūrėjai“, „Praeities dabartis“

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spausdino „Lietuvos ryto“ spaustuve
Sodų g. 83, Skaidiškės, 13274 Vilniaus rajonas

Tiražas 2000 egz.

Kaina – 2 Eur

Lucian FREUD. Bella ir Esthera. 1988. Iš parodos Londono nacionalinėje dailės galerijoje

Apie parodą skaitykite p. 42

Kaina – 2 Eur
KULTŪROS BARAI 2023. Nr. 3 (698), (96)
Indeksas 5031

